תוספות יום טוב על מסכת סנהדרין

תוספות יום טוב

geulaquiz.com

הקדמה

א דיני ממונות. פירש הר״ב דהיינו הודאות והלואות. עיין פירושם בריש פ״ח דב״ק:

בשלשה. פירש הר״ב הדיוטות ולא אצרכוהו רבנן לשלשה מומחים וכו׳. כלומר אלהים דכתיב גבי שומרים הוי כאילו כתובים גם כן בפרשת אם כסף תלוה. דעירוב פרשיות כתיב כאן. כדאיתא בגמרא. וחכמים הקילו. ולא הצריכוהו וכו׳. ומה שכתב הר״ב אלא יחיד מומחה. עיין מ״ש בזה בריש פ״ג:

גזילות וחבלות בשלשה. פירש הר״ב מומחין. דאלהים כתיב בפרשת שומרים. שזה טוענו ששלח יד בפקדונו דהיינו גזילות. אבל לוה ולא שילם לא מקרי גזלן דמלוה להוצאה נתנה. ואלהים משמע לשון שררה ורבנות. כדמתרגמינן ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז׳:א׳) לשון רבנות. כל זה מדברי רש״י [במשנה ובגמרא (ב ע״א) סוף ד״ה אי קסבר]. ומ״ש הר״ב דשלשה פעמים כתיב אלהים. ומינה יליף שלשה מומחין חד לגופיה. ותרי לתרי דיינים. ואין בית דין שקול כדפירש הר״ב לקמן [ד״ה ועריפת]. ועיין במשנה דסוף הפרק. מוסיפין עליהם עוד אחד הרי כאן שלשה. כר׳ יונתן בגמרא [ד׳ ג׳ ע״ב]. וכתבו התוספות שצריך לדקדק דהכא לא דרשינן חד למנינא משום דאיצטריך לגופיה. ובמשנה ג׳ דלקמן דבעינן תשעה וכהן דהיינו י׳. משום דעשרה כהנים כתובין בפרשה. [כמ״ש הר״ב במשנה ג׳ פ״ד דמגילה] ולא אמרינן אין דורשין תחלות. ע״כ. ופירוש מומחה כתב הר״ב בריש פ״ג:

וחבלות. נראה לר״ת דכופר ושלשים של עבד הוי בכלל חבלות אי נמי תני ושייר הני. ושייר נמי יציאת עבד בראשי אברים דקנס הוא. ובעי נמי ג׳ מומחין. ולישנא קמא לא חשיב הא שיור. דאיכא למימר דפשיטא ליה דהוה בכלל חבלות. אי נמי התנא לא איירי אלא בממון הניתן מיד ליד. תוספות ועיין לקמן:

נזק. כתב הר״ב אדם או שור המועד וכו׳. ואע״ג דהיינו חבלות [וכו׳]. גמרא ופירשו התוספות [ד״ה נזק]. דשור המועד דאמרן לאו דשן ורגל. אלא דקרן. דלא מגבין בבבל שאין מומחין כמ״ש הר״ב בריש פ״ח דב״ק ועיין שם ומדתני לנזק בהדי תשלומי כפל וכו׳ דאין נגבין אלא ע״י מומחין. שמעינן דאיהו נמי דוקא בנזק שאינו נגבה אלא במומחין. ומ״מ קשיא אמאי שייר לאינך נזקים ועיין לעיל. ומ״ש הר״ב איידי דבעי למיתני תשלומי כפל וכו׳ תנא נמי חצי נזק וכו׳. וכך כתב הרמב״ם. והוי מצי לפרושי דחצי נזק גופיה איצטריך. דתנא ממונא ותנא קנסא. דקיימא לן חצי נזק קנסא. כמ״ש בס״פ קמא דב״ק [ד״ה מה בין]. ובשאר דוכתי. והכי אמרינן בגמרא. ולא אמרו איידי דתשלומי כפל אלא למ״ד פלגא נזקא ממונא:

מפני שיש בו דיני נפשות. ורבי מאיר סבירא ליה שאם יהיה צריך לדיני נפשות. יוסיפו על השלשה. עשרים. וחכמים אומרים אין ראוי לעשות כן. שמא יצא לעג על השלשה הראשונים שאינם מומחים. או שהם פסולים. ולפיכך הוסיפו הדיינים. ור״מ לא היה חושש לזה. כן פירש הרמב״ם מהגמרא [דף ח׳]. אבל זה שכתב או שהם פסולים לא ידענא מאי קאמר דהא עדיין הם יושבים ודנין עם אלו שהוסיפו עליהם. וא״ת [התנן] בפ״ג משנה ו׳ דמוסיפין ואין חוששין ללעג. וי״ל דהתם משום הכי מוסיפין לפי שאחד אומר איני יודע ואין כאן לעג שהרי אמת הוא שאחד אומר איני יודע. ובעיבור השנה לקמן במשנה ב׳ לא קשיא. דתחלת ישיבתן היא כדי להוסיף. והתוספות [ד״ה מש״ה]. מפרשים דחוששין ללעז. אם יוכחשו עידי הבעל ויתחייב מאה כסף ואח״כ יביא עדים ולא יוכחשו ותדין היא בנפשה. ואתו להוציא לעז על הראשונים לומר שלא ידעו לדון. ובנמוקי יוסף האריך בזה:

עבור החדש. כתב הר״ב קדוש החדש. גמרא [דף יו״ד ע״ב]. דא״צ לעבר החדש אלא כי מקדש יום ל״א ממילא מיעבר החדש שעבר. דיום ל׳ בתריה שדית ליה. רש״י. ואיידי דבעי למתני עבור שנה והתם לא סגי בלא אמירה. דכשגמרו השבעה לעבר צריך שיאמרו שתהא השנה מעוברת. תוספות. אבל לא ידעתי למה לא פירש הר״ב כרבא דמפרש קדוש ביום עבור [הוא יום ל׳ שממנו נעשה החדש מעובר כשרוצין לעברו] בשלשה. אחר עבור ליכא קדוש. ומני ר״א בר צדוק היא דסבירא ליה הכי. כדתנן במשנה ז׳ פ״ב דראש השנה. ושם פסק כמותו. דהא בגמרא לא אמרו איידי אלא למאן דמפרש חישוב חדש. אבל למאן דמפרש קדוש החדש. מסיק דמתניתין ר״א בר צדוק היא:

בשלשה. ברפ״ג דר״ה מפיק לה הר״ב מקרא. מדכתיב (שמות י״ב:ב׳) החדש הזה לכם וגו׳ כדאיתא התם בגמרא [דף כ״ה ע״ב] ועיין מה שכתבתי לקמן במשנה ו׳ אבל כתבו שם התוספות דאותה סוגיא אתיא כמ״ד מדאורייתא יחיד כשר לדון דכתיב (ויקרא י״ט:ט״ו) בצדק תשפוט ורבנן אצריכו שלשה. משום יושבי קרנות. אבל למ״ד מדאורייתא שלשה מומחין. אלא משום דלא תנעול דלת. אמרו דסגי ביחיד מומחה או ג׳ הדיוטות. גבי קדוש החדש אין להכשיר. וא״כ א״צ קרא. ע״כ. והר״ב מפרש בר״פ כמ״ד מדאורייתא בעי שלשה. ולפיכך לא כתב כאן אותה דרשא דר״ה:

עבור השנה. כתב הר״ב מפני שלשה דברים מעברים. מפני התקופה והאביב והפירות. הכי ת״ר בגמרא ופירש״י התקופה. בין [על] תקופת תמוז שמתעכבת ונמשכת. שאין תקופת תשרי נופלת עד עבור החג מעברין דנפקא לן מקרא [וחג האסיף תקופת השנה (שמות ל״ד) עיין דף י״ג] בין על תקופת טבת שנמשך זמנה עד ט״ז בניסן. שהבאת העומר דילה בתוך תקופת טבת. מעברין. ועל האביב אם לא בשלה התבואה. מעברין דקרא כתיב

(שם) בחדש האביב. ועל פירות האילן. אם מתאחר בשולם יותר מזמן העצרת. מעברין. שהעצרת זמן הבאת בכורים. דכתיב (במדבר כ״ה) וביום הבכורים. ואם לא יביאם בבואו לרגל. צריך לטרוח פעם אחרת לעלות:

בשלשה מתחילין ובחמשה נושאים ונותנים וכו׳. פירש הר״ב אם אחד מהשלשה אומר צריך וכו׳ ושנים אומרים אין צריך [כו׳] בטל יחיד[וכו׳] ומוסיפין וכו׳. בברייתא בגמרא [דף יו״ד]. וכתב המפרש להלכות קדוש החדש בפ״ד. וז״ל ויש לשאול מפני מה אם שנים אומרים לא נשב. ואחד אומר נשב. בטל יחיד במעוטו. ואם אומרים שנים נשב. ואחד אומר לא נשב מוסיפין שנים. ולמה לא נאמר כמו שאמרנו בתחלה בטל יחיד במעוטו. וכן הדין אם אמרו צריכה עבור או אינה צריכה ולמה סמכו על העיקר והוא אחרי רבים להטות במי שאומרים לא נשב. או אינה צריכה עבור. ולא נסמך על העיקר זה. במי שאומרים נשב ונראה אם צריכה עבור אלא מוסיפין שנים והיה ראוי שיהיו שני הדינים שוים. או יבטל המעוט במעוטו. או יוסיפו השנים או יחלקו המעט על הרוב. והתשובה שהאומר נשב ונראה. הוא מוציא השנה ממנהגה והוי כמו המחייב בדיני נפשות. שלא נלך בו אחר הרוב עד שירבו המחייבין יותר על המזכין בשנים [כדתנן בסוף פרקין] גם בזה כשיאמרו שנים צריכה עבור לא נחזיק לדבריהם עד שירבו בשנים או עד שיגיעו לשבעה. שהם לגבי העבור. כשבעים ואחד גבי דיני נפשות. ע״כ. [*וכאשר זכיתי וחברתי פירוש על הלכות קדוש החדש שקראתיו פרשת החדש. נתחדש לי שם סברא וטעם אחר. ממה שכתב המפרש הנזכר לעיל. והוא שדקדקתי על דבריו דא״כ גם לבסוף לבעי שנים שיהיו מרובין המחייבין לעבר השנה ולהוציאה מהמנהג כמו במחייבים בדיני נפשות. ולכן העליתי דנראה לי דמעיקרא הקושיא לאו קושיא. אלא דהואיל וחכמים ראו לתקן שיהיו ג׳ ישיבות. או כנגד ברכת כהנים דמייתי הר״ב. או כנגד ג׳ שומרי הסף. וחמשה מרואי פני המלך דבצדקיהו. ושבעה רואי פני המלך דאחשורוש. כמו שהוזכר ג״כ בסוגיא [ד׳ י׳ ע״ב]. הוצרכו א״כ לחלק בעל כרחנו ולומר דאין שתי הענינים שוים שאם נאמר שבין שהשנים אומרים נשב. או לא נשב לעולם יוסיפו. א״כ ישיבת אלו לחנם ולבטלה. ומדהוצרכו לחלק ודאי שהסברא נותנת שאם יאמרו נשב שאז יוסיפו הואיל ובאים להוציא השנה ממנהגה ונשאר באומרים לא נשב שאין מוציאין השנה ממנהגה שאין מוסיפין. ותשאר השנה כמנהגה]. ומ״ש הר״ב ומעברין אותה. כלומר נושאין ונותנין בדבר. עד שיסכימו הארבעה לדבר אחד ויעשו [מעשה]. הרמב״ם. ועיין במשנה ז׳ פרק ז׳ דעדיות. ומ״ש הר״ב בגמרא מפרש דהני שלשה חמשה ושבעה כנגד ברכת כהנים וכו׳. ולא אתפרש טעמא מאי. ואפשר לי לומר כדי לעורר הברכות להשלים המכוון שמעברין להיות האביב והפירות והאסיף בזמנן. [*ומצינו כיוצא בזה שמעוררין זכות אבות. בהזכרת שאלה עד שבחברון. במשנה דריש פ״ג דיומא] [ומשנה ב׳ פ״ג דתמיד]:

סמיכת זקנים. כתב הר״ב מנוי הדיין. שהגדול הסמוך צריך שיצרף עמו שנים. מנלן. אילימא מדכתיב ויסמוך אי הכי תסגי בחד. וכי תימא משה במקום ע״א קאי. אי הכי ליבעי ע״א. גמרא [דף י״ג ע״ב]. והיינו דלא התנה הר״ב שהשנים צריך שיהיו ג״כ סמוכים וכן מבואר בפי׳ הרמב״ם ובחבורו פרק ד׳ מהלכות סנהדרין. וכתב שם הכסף משנה דהיינו טעמא דכיון דאסיקנא בקשיא דלא מצינו למילף דבעינן שלשה מוקמינן לשלשה דתנן. דהיינו אחד סמוך. ושנים אף על פי שאינן סמוכים. ומ״ש הר״ב ולאו דבעי למסמך ידיה וכו׳. גמרא. ולא אתפרש טעמא. ומ״ש קרו ליה רבי. מסיים בה בגמרא ויהיב ליה רשותא למידן דיני קנסות. והעתיק כן הרמב״ם בפירושו ובחבורו [שם]. ומ״ש הר״ב בשם הרמב״ם שבזמן הזה אם היו מסכימים כל החכמים וכו׳. מסיים בה בפירושו שאם לא תאמר כן אי אפשר שתמצא בית דין הגדול לעולם. לפי שנצטרך שיהיה כל אחד מהם סמוך.על כל פנים. [*אמר י״ט לשון זה עיקר. ולא כמו שנמצא בחבורו בדפוס ישן גם חדש בריש פ״ד מהלכות סנהדרין שיהיה אחד מהם סמוך] והקב״ה ייעד שישובו כמ״ש (ישעיה א׳ כ״ו) ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה. אח״כ יקרא לך עיר הצדק וזה יהיה בלי ספק כשיכין הבורא יתברך לבות בני אדם. והרבה זכותם ותשוקתם לשם יתברך ולתורה ותגדל תומתם לפני בא המשיח. כמו שיתבאר זה בפסוקים הרבה במקרא. ע״כ. ומ״ש הר״ב והדבר צריך הכרע הוא גם כו מלשון הרמב״ם בחבורו פרק ד׳ מהלכות סנהדרין. ויראה לי הטעם לפי שאפשר לדחות הראיה שכתב שהרי ייעד הש״י ג״כ (מלאכי ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא ולשתי הדעות שכתב הרמב״ם בסוף הלכות מלכים. הנה ביאתו קודם ביאת המשיח והרי הוא סמוך בלי ספק ויכול לסמוך בצרוף שנים אע״פ שאינם סמוכים וכ״כ הרמב״ם עצמו שם בהלכות סנהדרין הרי לא היה בארץ ישראל אלא סמוך אחד מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד. אי זה אחר זה. ואחר כך יעשה הוא והשבעים. ב״ד הגדול. ויסמכו בתי דינים אחרים. ע״כ. ושוב מצאתי קרוב לזה בתשובה לר״ל בן חביב נדפסת בסוף תשובותיו והאריך מאד ע״ש:

ועריפת עגלה. עריפה לאו דוקא דמדידה הוא דהויא בשלשה כדתנן [ריש] פרק עגלה ערופה. ג׳ מב״ד הגדול שבירושלים היו יוצאין וכו׳. והדר קתני נפטרו זקני ירושלים והלכו זקני אותה העיר ומביאין עגלה ערופה והתם לא קתני שלשה וקראי נמי דמייתי בגמרא במדידה כתיבי. תוספות [דף יד] :

בשלשה. לשון הר״ב ועריפת העגלה בשלשה דכתיב זקני העדה. וכן לשון הרמב״ם. ודברי תימה הן שזה הכתוב בסמיכת זקנים לפר העלם דבר כתיב. אבל בעגלה ערופה נפקא לן מדכתיב זקניך. כדתנן בהדיא בר״פ עגלה ערופה. ולולי שגם בפירוש הרמב״ם כתוב כן הייתי מוחק מפירש הר״ב שתי אלו

המלות. ועריפת העגלה. דהשתא בשלשה דכתיב זקני העדה. יהיה מוסב על סמיכות זקנים כפי פירוש הראשון שכתב הר״ב שהוא סמיכותם על ראש פר העלם דבר. אבל לפי שהרמב״ם אינו מפרש שם סמיכת זקנים אלא לענין מנוי הדיין בלבד קשה להגיה כך בפירושו. ומזה הטעם בעצמו קשה גם להגיה כן בדברי הר״ב לפי שנראה מבואר שאחרי שלא כתב הני פסוקי דדרשי בה בפרשת עגלה ערופה ואיתנהו נמי הכא בגמרא. ש״מ שנמשך בזה גם כן אחר הרמב״ם. ואעפ״י שבפירוש סמיכת זקנים כתב גם כן פירוש פר העלם דבר. מ״מ אח״כ חזר בו ולא כתב אלא שטת פירוש הרמב״ם ולפיכך לא שלחתי ידי להגיה אחרי שהדברים מראין בעצמן שאינו טעות סופר המעתיק. אלא שהוא ממכתב יד הר״ב והרמב״ם בעצמן. אע״פ שדבריהם תמוהין. ואי אפשר להולמן וליישבן. ושוב ראיתי להר״ב והרמב״ם במשנה ז׳ פרק ט׳ דמנחות. שהעתיקו דרשא דוסמכו על סמיכת זקנים על הפר. וכתב עוד שם הרמב״ם דהיינו פירוש סמיכת זקנים דהכא:

רבי יהודה אומר בחמשה. כתב הר״ב דכתיב וסמכו שנים. גמרא. ורבי שמעון הכתיב וסמכו ההוא מיבעי ליה לגופיה. ורבי יהודה גמר ראש ראש מעולה. כלומר לא לכתוב אלא ידיהם על ראש הפר. ואנא גמיר סמיכות מוסמך ידו על ראש העולה. ורבי שמעון ראש ראש לא גמיר. והוי אמינא מאי על בסמוך. [ולא צריך למסמך ממש] [עיין משנה ה׳ פרק י״א דמנחות] ומ״ש הר״ב והלכה כר׳ יהודה. וכ״כ הרמב״ם בפירושו. ולכאורה בתרתי הלכה כרבי יהודה. בין בסמיכת זקנים. בין בעגלה ערופה. אלא שבחבורו ריש פ״ד מהלכות סנהדרין פסק לענין מנוי הדיין בשלשה. והכ״מ נתן טעם דסבירא ליה להרמב״ם דר״י לא פליג אלא בסמיכת זקנים על פר. ואין נראה כדבריו מתוך פירוש המשנה שהרי הוא לא פירש אלא במנוי הדיין בלבד. ואי נמי מפרש בפר. הרי גם בזה מצאנו לו בפ״ג מהלכות מעשה הקרבנות שפוסק דסמיכת פר בשלשה. וכ״כ ג״כ הרמב״ם והר״ב בפירוש משנה ז׳ פרק ט׳ דמנחות. וזה ממה שצ״ע שבעגלה ערופה פוסקים כר׳ יהודה כמ״ש כבר בריש פרק ט׳ ממסכת סוטה. ובסמיכת זקנים פוסקים דלא כר״י. ואע״פ שבעגלה ערופה סתם לן תנא כר״ש וכ״ש סמיכת זקנים. דלא נשנה אלא בפלוגתא דר״ש ורבי יהודה. וקיימא לן דר״ש ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה כמ״ש שם. וצריך לי עיון טובא. [*ועיין [מ״ש] בפ״ט דסוטה משנה א׳]:

החליצה. עיין בריש פרק י״ב דיבמות במשנה ופירושה:

והמיאונין בשלשה. דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקון. ומיאונין דרבנן. דמדאורייתא אפילו מיאון לא בעיא דאין קדושי קטנה כלום אלא אם כן קדשה אביה דכתיב (דברים כ״ב) את בתי נתתי לאיש הזה. רש״י. ומ״ש הר״ב ביבמות מוכח. בגמרא ריש פרק י״ג אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן הלכה כמאן דאמר בשנים. ולפיכך לשון מוכח שכתב הר״ב אינו מדוקדק. ועיין מ״ש בזה בסוף פ״ב דיבמות:

שאין דמיו ידועים. כתב הר״ב כגון פירות והרקיבו [*גמרא. ולא קאי אלא אמעשר שני ולא על נטע רבעי]. כמו שכתבתי במשנה ד׳ פרק ה׳ דמעשר שני מהטעם שכתבו שם הר״ב. וכן הר״ש. דנטע רבעי לעולם אין דמיו ידועים דמצריך לפחות היציאה. וזה הטעם נראה יותר ממ״ש התוספות דהיינו טעמא מתוך שאדם להוט לאכול פירות נטיעה זו חיישינן אפילו בדמיו ידועים. ע״כ:

בשלשה. דמידי דממונא הוא:

ההקדשות בשלשה. מנא לן. וכי תימא משום דכתיב בהו שלשה כהנים בפדיון בהמה דהיינו פדיון הקדש. והוא הדין לשאר הקדשות. קרקעות דכתיב בהו ד׳ תסגי בד׳. ואנן תנן הקרקעות תשעה וכהן. אלא משום דמשלמי בהו י׳ דפרה אחרונה היא ובתשלום פרשת קרקעות כבר נשלמו י׳ כהנים. ותלמד התחתונות מעליונות. ולכהן תהיה אחוזתו לא מנינן. דלאו בשומא כתיב. אלא והעריכו הכהן. כערכך הכהן. וחשב לו הכהן. וכיוצא בהן. הקדשות דמשלמי בהו שיתא ליבעי שיתא. קשיא. גמרא עם פיירוש רש״י. ומשום דאפילו בדבר שדמיו ידועין בעינן שלשה. להכי פרכינן מנא לן. דאי לאו הכי ודאי לא גרע ממעשר שני ונטע רבעי. אי נמי משום דהני כהנים דכתיבי בפרשה ממלאי למשרה כהנים דבעינן גבי קרקעות. להכי ס״ל דאזלינן בתר מנינא דהני כהני. וקשיא ליה ליבעי שיתא כדמסיק. כך נראה בעיני:

הערכין המטלטלין בשלשה. פירש הר״ב הרי שאמר ערך פלוני עלי וכו׳ ובא ליתן מטלטלין צריך שלשה וכו׳. וסברא הוא מה לי עיולי מה לי אפוקי. אפוקי מאי טעמא דלמא טעי עיולי נמי דלמא טעי. גמרא:

רבי יהודה אומר א׳ מהן כהן. כתב הר״ב דבערכין כהן כתיב. ובגמרא לרבנן כהן למה לי קשיא. ונראה לי שזה שכתב הר״ב בערכין. לאו דוקא אלא ה״ה נמי דפליג ר׳ יהודה אהקדשות. דהא בהקדשות נמי כהן כתיב כדלעיל:

והקרקעות. כתב הר״ב ואי אין לו מטלטלין ובא ליתן קרקעות וכו׳. ובפ״ד דמגילה משנה ג׳ מפרש הר״ב והקרקעות אם בא לפדותן וכפירש״י שם גם כאן. והכי מסתברא דהא הני כהני דכתיב בפרשת קרקטות במקדיש קרקעות ובא לגאלן כתיב. אבל פירוש הר״ב דהכא. הוא פי׳ הרמב״ם דבכאן ובמגילה. ובחבורו פרק ח׳ מהלכות ערכין כתב וזה לשונו כשמעריכין את הקרקעות או אם הוזקקו לגבות ערכי אדם מן הקרקע שלו. אין מעריכין אותו

אלא בעשרה. ואחד מהן כהן. שהרי כהן כתיב בפרשה. ע״כ:

תשעה וכהן ואדם כיוצא בהן. כל זה מבואר כבר במשנה ג׳ פ״ד דמגילה:

דיני נפשות בעשרים ושלשה. מפורש במשנה בסוף פרקין טעמא מאי:

ואומר ואת הבהמה תהרוגו. בנרבע כתיב. וכן פירש״י וכלומר ואתקש לאיש. ודברי הרמב״ם בפירושו בזה. צריך עיון:

כמיתת בעלים. פירש הר״ב אם היה חייב מיתה דליכא למימר דקרא כפשטיה לחייב מיתה לבעליו דהא אמר קרא (במדבר ל״ה:כ״א) מות יומת המכה רוצח הוא. על רציחתו אתה הורגו. ואי אתה הורגו על רציחת שורו. גמרא:

הזאב והארי וכו׳. שהמיתו אדם נדונין בסקילה כשור דאמרינן בב״ק אחד שור ואחד כו׳. בשור שנגח את הפרה. כך פירש״י. וכ״כ הר״ב ברפ״ו דעדיות. ולא מצאני שם כן לענין מזיקין. אלא לענין ניזקים לנפילת בור. ומשמע נמי התם במסקנא דסוגיא דליכא למגמר משבת אלא תלת. ובמכילתא וכי יגח שור. אין לי אלא שור. מנין לעשות כל בהמה כשור. הריני דן נאמר כאן שור ונאמר להלן שור. מה שור הנאמר בסיני [פי׳ בדברות שנאמרו בסיני] עשה בו כל בהמה כשור. אף שור האמור כאן דין הוא שנעשה כל בהמה כשור. ע״כ. שמע מינה דגמרינן טפי מתלת ועיין מ״ש סוף פרק הפרה:

והברדלס. עיין מ״ש [הר״ב] סוף פ״ק דב״ק:

זכה. לשמים. [פירש״י צדקה עשה] דליכא למימר לעורן דכיון שהמיתו אדם שוינהו רבנן [דלא הצריכו לדונן בב״ד] כמאן דנגמר דינייהו ואסורי הנאה נינהו [כדקיי״ל בפרק שור שנגח] (בבא קמא דף מ״א). גמ׳:

רבי עקיבא אומר וכו׳. כתב הר״ב והלכה כרבי עקיבא. וכ״כ הרמב״ם בפירושו ובחבורו פ״ה מהלכות סנהדרין. וכתב עליו הראב״ד ולא ידעתי למה ע״כ. והליץ הכ״מ די״ל דטעמא דבארי ודוב סבירא ליה לרע״ק כת״ק. והוה ליה רבי אליעזר יחיד לגבייהו. ובנחש ס״ל לר״ע כר״א והוה ליה ת״ק יחיד לגבייהו. ע״כ:

לא את השבט. כתב הר״ב דכתיב והוצאת וגו׳. ועיין בפירושו לאין עושין עיר הנדחת וכו׳:

ולא את נביא השקר. כתב הר״ב גמר דבר דבר מזקן ממרא וכו׳ מה זקן ממרא בב״ד הגדול דכתיב וקמת ועלית וכו׳ פי׳ עלייתו הוא דהוה בשבעים ואחד. אבל מיתתו בעשרים ושלשה. כשאר דיני נפשות. כדאיתא בגמרא דף ט״ז. ופירש״י דהא לא תני במתני׳ ולא את זקן ממרא ע״כ. ועיין בפרק בתרא משנה ד׳. ומ״ש שם בס״ד. ומשום דגמרו של זקן ממרא לא היה בב״ד של ע״א. להכי לא תני המראתו. כדתנן בפרק בתרא. ואע״ג דדוקא בע״א. וכן סוטה דתחלתה בע״א. כדתנן בפ״ק דסוטה משנה ד׳ היו מעלין אותה לב״ד הגדול. גמרה לא היה בשבעים ואחד. ולפיכך לא תני לה במתני׳ דהכא כ״כ התוספות פ״ק דסוטה דף ז׳ [ד״ה מה להלן] אבל מדידת עגלה ערופה לא הוצרכו לתרץ. אע״ג דתחלתה נמי ג׳ מבית דין הגדול היו יוצאים כדתנן בריש פרק בתרא

[ד׳ מ״ד] דסוטה דכיון דג׳ היו יוצאים לא שייך למיתני ע״פ ב״ד של ע״א דאף תחלתו בג׳ מהם היו. אבל הרמב״ם בריש פ״ה מהלכות סנהדרין קרי ליה ע״פ ב״ד של ע״א שכתב מדידת החלל אינה אלא ע״פ ב״ד הגדול. לדידיה צריכים לתרץ דלא תני במתניתין משום דגמרו דהיינו עריפה לא היה ע״פ ב״ד הגדול כדתירצו התוס׳ באינך:

ולא את כהן גדול. כתב הר״ב דאמר קרא את הדבר הגדול יביאו אליך וגו׳. [עמ״ש בר״פ דלקמן] ומשה במקום ע״א קאי. שהוא היה דן קודם מינוי הסנהדרין כל מה שהיו הסנהדרין דנין אח״כ ולא נתמנו הסנהדרין אלא להקל׳ מעליו. ורש״י כתב לקמן גבי עשיית סנהדראות משה במקום ע״א קאי שהיה שופט ודיין ע״פ הדבור. ושקול כסנהדרי גדולה שבירושלים:

ואין מוציאין למלחמת וכו׳. עיין במשנה ד׳ פ״ב. ומה שכתבתי שם. וכתב הר״ב דכתיב בדוד ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע וכן הוא בגמרא [ד׳ ט״ז ע״ב] וכן בפירש״י. אבל בקרא כתיב בד״ה א׳ כ״ז יהוידע בן בניהו. וכתבו התוס׳ דה״ג ר״ת בגמ׳. ומ״ש אחיתופל זה יועץ. גמ׳. וכה״א (שמואל ב ט״ז:כ״ג) ועצת אחיתופל אשר יעץ. ותמיהני דה״ל להביא קרא דלעיל מהך קרא דואחרי אחיתופל דכתיב (ד״ה א כ״ז) ואחיתופל יועץ למלך. ומ״ש הר״ב בניהו בן יהוידע זו סנהדרין בגמ׳ וכה״א (שם יח) בניהו בן יהוידע על הכרתי והפלתי. ופירשו התוס׳ דמייתי ראיה דכי היכי דבניהו בן יהוידע היה ראש סנהדרין כמו כן היה יהוידע אביו. כרתי ופלתי הם סנהדרין. ע״כ. וכתבו עוד דבניהו בתחלת מלכות דוד הוא אביו של יהוידע זה שבסוף מלכות דוד:

אין מוסיפין על העיר כו׳. כתב הר״ב שקדושתה גדולה מקדושת שאר א״י כדתנן בספ״ק דכלים:

אלא ע״פ ב״ד של ע״א. כתב הר״ב דאמר קרא ככל אשר אני מראה אותך וגו׳ וכן תעשו. לדורות. גמ׳. ותמהו התוספות למה לי וכן תעשו הא גבי סנהדרי שבטים אמרינן דבעי ע״א כדאשכחן במשה דמוקי סנהדראות והוא במקום ע״א קאי. אע״ג דלא כתיב התם וכן תעשו. ועוד קשה דבפ״ב

דשבועות תנן דאין מוסיכין על העיר ועל העזרות. אלא במלך ונביא וע״א. ופירש שם בקונטרס [וכן הר״ב] דיליף ממשה דבעי כל הני. מה״ט נמי נבעי מלך ונביא בהעמדת סנדראות. ויש לומר דהכא מרבינן טפי משום דכתיב וכן תעשו דמשמע דאתא לרבויי כל הנך. ע״כ. וכתבו התוספות שם בשבועות דף ט״ו דהא דלא תנן הכא מלך ונביא משום דלא חשיב אלא מילי דסנהדרין. ע״כ. ואין להקשות דא״כ מאי קשיא להו בהעמדת סנהדרין דלמא אין הכי נמי דבעי מלך ונביא. אלא דלא חשיב כו׳. הא ליתא. בשלמא הוספת עיר דנשנה בשבועות אתי שפיר דלא תני הכא. אבל סנהדרי דלא תני בשום דוכתא ודאי משום דליתא. וכן יש לתרץ בואין מוציאין למלחמה אדתנן במשנה ד׳ פרק דלקמן. וכתבו עוד התוס׳ וא״ת וכלים נמי נבעי ע״א [דהא כתיב בהאי קרא תבנית כל כליו] וי״ל דכתיב (במדבר ז׳:א׳) וימשחם ויקדש אותם למעוטי. ולגלויי דוכן תעשו לא קאי אכלים ולא בעי לדורות דומיא דמשה. ע״כ:

ואין עושין סנהדרין לשבטים. שנא׳ (דברים ט״ז:י״ח) שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך לשבטיך. ומ״ש הר״ב כדאשכחן במשה כו׳ בעצת יתרו. רש״י:

ואין עושין עיר הנדחת כו׳. כתב הר״ב דכתיב והוצאת את האיש וגו׳. איש כו׳ ואי אתה מוציא את כל העיר. ואפ״ה איצטריך לעיל למעוטי שבט. כגון אם יש בעיר אחת משני שבטים דכיוצא בזה כתבו התוס׳ אהא דמרבינן שופטים לכל שבט ושבט אע״ג דמרבינן לכל עיר ועיר:

ואין עושין עיר הנדחת בספר. כתב הר״ב דכתיב מקרבך כו׳ וטעמא דקרא כו׳ ור״ש הוא דדריש טעמא דקרא והדרן לקושיא שהקשיתי לשאול במ״ה פ״ב דיבמות דהר״ב לא ס״ל כר״ש. ומצאתי בזה שבכאן שהעתיק הרמב״ם הך טעמא דקרא בפ״ד מהלכות עכו״ם וכתב הכ״מ וי״ל ומאחר. ורבינו לא סבירא ליה כר״ש דאמר אלמנה עשירה ממשכנים אותה לא ה״ל לכתוב האי טעמא. אלא לפי שאין ביניהם נפקותא לענין הדין שזה טעם מתקרב אל השכל. וגם חכמים אין מכחישים אותו אלא שאומרים דאפילו לא הוה האי טעמא מקרא נפיק. ראה רבינו לכתבו. ע״כ. ועמ״ש מ״ז פ״ג דפרה:

בספר. תרגום לחוף ימים (בראשית מ״ט:י״ג) על ספר ימיא. הרמב״ם:

ולא שלשה. כתב הר״ב בבית דין אחד ובמקם אחד. כלומר קרובים זו לזו. אבל בשנים ושלשה מקומות עושין. והכי נמי בב״ד אחד. כלומר כל זמן שסנהדרי זו קיימת. אבל מתו אלו ונתמנו אחרים. עושין. ועיין בכ״מ פרק ד׳ מהלכות עכו״ם שהאריך ליישב סוגית הגמרא בזה ולא העתקתיו שאין זה מכונת החבור:

ולא שלשה. דכתיב ערך הרי שתים אמור. הא מה אני מקיים אחת. אחת ולא שלש. וכתבו התוס׳ [אית] להקשות דלשתוק מאחת ואנא ידענא מעריך שנים ולא שלש. דתפסת מועט תפסת. ע״כ:

אחת או שתים. וכה״ג תנן בריש פרק ב׳ דיומא ושם פירש הר״ב למאי איצטריך למתני אחת. וכדאיתא התם בגמרא [ד׳ כ״ג]. והתוס׳ נדחקו לפרש גם כאן. אבל לפירוש הר״ב ודעת הרמב״ם דמחמירים לעשות בשנים ושלשה מקומות גם בב׳ וג׳ בתי דינין. אין דבריהם עולים. ונראה לי דהיינו לאשמועינן שתים דומיא דאחת דאע״ג שהן כאחת שהן מקורבים ועומדים על הספר שבין גליל ליהודה. אחת מזה ואחת מזה עושין. ודוקא שתים. אבל שלשה בכה״ג לא. וכדמסיק הכ״מ בפרק ד׳ מהלכות עכו״ם:

ומשה על גביהן. כתב הר״ב דאמר קרא ונשאו אתך ואת בהדייהו. וכשהוא עמם ליכא למימר שיהא שקול כע״א ולדורות ליבעי ע׳ וע״א. דליכא למימר שקול אלא כשהוא לבדו עומד כנגד כלם. וכן אתה מוצא בקדוש החדש ריש פ״ג דר״ה דהוי משה ממנינא דשלשה. ולדורות נמי לא הצריכו אלא שלשה. ועיין לקמן בסמוך מ״ט בעינן קרא. דתיפוק ליה דאין ב״ד שקול:

רבי יהודה אומר שבעים. כתב הר״ב דדריש אתך בדומין לך. פירש״י מיוחסין ומנוקין ממום ע״כ. [עיין בגמרא פ״ד ד׳ ל״ו ע״ב. ואין להאריך בזה] ורבנן מוהקל עליך ונשאו אתך דסנהדרי קטנה שנאמרו ביתרו נפקא להו. וילפי גדולה מקטנה. גמרא. וא״ת ולר׳ יהודה אע״ג דמפיק ליה אתך לדרשא אחריתא. מ״מ תיפוק ליה ע״א משום דאין ב״ד שקול דהא שמעינן ליה דס״ל הכי בהדיא כדתנן בריש פ״ט דסוטה. ובגמרא ריש פירקין (סנהדרין דף ג׳ ע״ב) אימר דשמעת ליה לר׳ יהודה בסנהדרי גדולה דכתיבי קראי. בשאר בי דינא מי שמעת ליה. וכן נמי במסקנא דהתם. וכתב רש״י דכתיבי קראי לקמן בשילהי פירקין. ע״כ. ואני תמיה מאי ראיה מהני קראי דאע״ג דאמרינן דרבי יהודה דריש להו לדרשא אחריתי. ולא למשה על גביהן. אפילו הכי אכתי איכא למימר דאין ה״נ דבעינן ע״א. ומטעם אחר משום דאין ב״ד שקול דנפקא לן מקרא כדלקמן. ותו קשיא לי דבגמרא דהכא אע״ג דאכתי לא שמענו קראי דרבי יהודה אמרינן מ״ט דרבנן. ומאי פריך כיון דקי״ל דאין ב״ד שקולי הלכך אי לא מסתפינא אמינא דבגמ׳ דר״פ ה״ג דכתיבי בקרא. וה״פ שאני סנהדרי גדולה דבהדיא כתיבי בקרא שבעים איש. וכיון דקרא נחית למנינא ולא כתב שבעים ואחד איש דהא ונשאו אתך איכא למדרש בדומים לך. אלא ה״ל לקרא לפרש בהדיא שיהיו עמו שבעים ואחד. ש״מ דקרא ממעט סנהדרי גדולה ממנין ב״ד שקול משא״כ כולהו שאר בתי דינין שלא נזכרו בכתוב במספר אלא בדרך כלל כגון וסמכו. אינמי תרי אלהים כתיבי. אחד הנה ואחד הנה. בהו אמרינן אין ב״ד שקול. משא״כ הכא דנחית קרא למנינא וכתב שבעים. ולא כתב ע״א. ש״מ דקושטא דמלתא דלא בעי אלא ע׳. והיינו נמי דפרכינן הכא בדרבנן מ״ט דבעי ע״א. משום דהא קרא שבעים אמר ולא ע״א

כך אני דן לפני רבותי ולא לחלוק על גרסת הספר ופירש״י:

עד מתי לעדה הרעה. במרגלים כתיב. רש״י:

ואין ב״ד שקול. ר׳ אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר מה ת״ל לנטות אחרי רבים להטות. התורה אמרה עשה לך ב״ד נוטה. גמרא דף וג׳ ע״ב. [*ועיין בפ״ד משנה ב׳ בדבור המתחיל מן הצד וכו׳]:

מוסיפין עליהם עוד אחד. גמרא. סוף סוף לרעה ע״פ שנים לא משכחת לה. אי אחד עשר מזכים ושנים עשר מחייבים אכתי חד הוא. אי עשרה מזכין וי״ג מחייבים תלתא הוו. אמר רבי אבהו אי אתה מוצא אלא במוסיפין [וכדתנן בסוף פרק ה׳] דעושין בית דין שקול לכתחלה [וקמ״ל] דאותו שאומר איני יודע כמאן דליתא. ואי אמר מלתא. לא שמעינן ליה. ופירש רש״י בין לזכות בין לחובה. וכן דעת הראב״ד. אבל הרמב״ם בפ״ט מהלכות סנהדרין לא כתב אלא שאינו חוזר ומלמד חובה. והכ״מ כתב טעמו דהא אפילו אמר בהדיא חייב חוזר ומלמד וכו׳. ואני מצאתי טעם אחר בתוס׳ פ״ד סוף דף ל״ג דלא גרע מאחד מן התלמידים דתנן פ״ה במשנה ד׳ דלזכות שומעים. ועוד נפלאתי שהרי בסוף פ״ה שנינו כשהוסיפו עד ע״א. שלשים ושש מזכין ול״ה מחייבין ל״ו מחייבין ול״ה מזכין. ש״מ דמצי למהדר זה שאמר איני יודע ועיין מה שכתבתי סוף משנה ו׳ פ״ג:

[*הרי כאן כ״ג. אבל בדיני ממונות אין צריך לכל זה. כמו שכתבתי לקמן בריש פרק ד׳]:

מאה ועשרים. כתב הר״ב מפרש בגמרא עשרים ושלשה סנהדרין ושלשה שורות וכו׳. כדתנן בפ״ד משנה ד׳. ועשרה בטלנים. פירש רש״י דקיימא לן כל כרך שאין בו עשרה בטלנים נדון ככפר. ע״כ. ושני חזנים להלקות החייב ולהזמין. וכן לשון רש״י וכלומר שאם אחד מלקה. יכול השני להזמין. והוא הדין איפכא. ושני בעלי דינין. שאם לא כן את מיהם דנים. רש״י. ושני זוממין שיתיראו העדים להעיד שקר שלא יזומו. רש״י. ושני זוממי זוממין. שמא יתחייב בעל דין ע״פ עדים וישכור שנים להזימן. ולפיכך צריך שנים אחרים בעיר שיתיראו אלו מהן. אם נבא להזים העדים. יבא אלו השנים ויזימו אותנו. רש״י. ולבלר. לכתוב ספרים. רש״י:

ב כהן גדול וכו׳. איידי דתני בפרק קמא [משנה ה׳] מילי דכהן גדול פסיק ושרי ליה והדר תני ליה מטלות של מלך דחשוב מיניה. ואחר כך חוזר לענינו להלכות דינין. תוס׳:

דן ודנין אותו. בגמרא פריך פשיטא. [אטו משום חשיבותיה מגרע גרע. וכיון דדן איהו נמי דנין אותו משום התקוששו וקושו. תוס׳] ומשני איידי דקא בעי למתני מלך לא דן ולא דנין אותו. תנא נמי כהן גדול. ואי בעית אימא הא קא משמע לן דכל שאר דינין חוץ מדיני נפשות דן ודנין אותו כהדיוט בשלשה. דהא דתנן לעיל ולא את כהן גדול אלא בב״ד של ע״א. בדיני נפשות הוא. דמי כתיב דברי הגדול. הדבר הגדול כתיב. דבר גדול ממש:

מעיד. הכא לא פריך בגמרא פשיטא. משום דבלאו הכי מפקינן לה ממשמעות. דהא דמעיד דוקא כשהמלך יושב שם. שאם הכהן גדול יודע עדות לבנו. הולך [המלך] לשם משום יקרא דכהן גדול. וקא אתי ומסהיד. אבל בלאו הכי אינו מעיד. דזילותא הוא לכהן גדול שיבא ויעיד. ותניא והתעלמת פעמים שאתה מתעלם. כגון זקן שאינו לפי כבודו. והרמב״ם פירש שמעיד למלך. וזה נדחה דהא מתניתין במלכי ישראל. ותנן [לקמן] אין מעידין. וכן הקשה עליו הכ״מ בפ״ק מהלכות עדות והניח בצריך עיון. אבל בפ״ה מהלכות כלי המקדש כתב קצת ישוב:

חולץ. עיין מ״ש במ״ד פ״ו דיבמות. ומ״ש במשנה י׳ פ״ד דיבמות:

מפני שהוא אסור באלמנה. דהוי עשה בתולה יקח ולא אלמנה. ולאו הבא מכלל עשה עשה. ולא תעשה אלמנה לא יקח. ולא אתי עשה דיבום ודוחה לא תעשה [*ועשה]. והאי טעמא לא סגי אלא באלמנה מן הנשואין. ואנן לא מיבם סתמא תנן. בין מן הנשואין בין מן האירוסין. אלא טעמא דמן האירוסין גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה. דלית בה מצות יבום. גמרא [ד׳ י״ט]:

שנאמר ומן המקדש לא יצא. בכהן גדול אונן כתיב דהא כתיב לעיל מיניה לאביו ולאמו לא יטמא. ופירש הר״ב דדריש לא יצא כל עיקר. ור׳ מאיר דריש וכו׳ משום דק״ל דאי הכי אפילו לביתו נמי לא. אלא מקדושתו וכו׳ פירש״י כלומר יעשה חיזוק לדבריו שלא יגרום לצאת מקדושה וליטמא. ע״כ. ורבי יהודה אגב מרריה דלמא מקרי ואתי ונגע. גמרא [שם] :

והממונה. פירש הר״ב הוא הסגן וכו׳. אם יארע פסול בכ״ג ביום הכפורים שמצות היום בכהן גדול ולפיכך צריכין לממונה שמא יארע יכו׳. ולאו למימרא דכשר הוא לעבוד ביום אחר בפסול. אלא דביום אחר אין מצוה בכהן גדול ורשאי [כהן] הדיוט לעבוד ואין צריך להממונה תחתיו למלאות מקומו:

ממצעו בינו לבין העם. כתב הר״ב שהוא הולך לימין וכו׳ נמצא כהן גדול באמצע. הכי תניא בגמרא ופירוש המשנה ממצעו לכ״ג בינו ר״ל בין עצמו שהוא הממונה לבין העם:

הספסל. הוא כסא קטן. הרמב״ם:

לא דן ולא דנין אותו. כתב הר״ב ודוקא מלכי ישראל שאינן נשמעים לדברי חכמים כמעשה שהיה בעבדו של ינאי המלך שהרג את הנפש. שלחו לו לבא ולעמוד בפני סנהדרין כדכתיב (שמות כ״א:כ״ט) והועד בבעליו. ועבדו כממונו דמי. וכשבא וישב אמרו לו עמוד שנאמר (דברים י״ט:י״ז) ועמדו [שני] האנשים ולא רצה וכו׳ ואירע תקלה שמתו הסנהדרין ע״י שהענישם שמעון בן שטח. על שכבשו פניהם בקרקע מיראתם את ינאי המלך. וא״ת והא אמרינן בר״פ ד׳ דשבועות שאינו מעיד לפי שאיכו רשאי לעמוד. כמ״ש שם בס״ד. ואף במלכי בית דוד *) הוא. וא״כ ה״נ לא יהיו נדונים מהאי טעמא. וי״ל כמ״ש התוספות דשאני דיני נפשות דחמירי. ע״כ. וכיון דאין דנין אותן לא ידונו ג״כ. דכתיב (צפניה ב׳:א׳) התקוששו וקושו קשוט עצמך תחלה ואחר כך קשוט אחרים. ומ״ש הר״ב אבל מלך ממלכי בית דוד דן ודנין אותו. שנאמר כה אמר ה׳ דינו לבקר משפט. ואי לא דיינינן להו. היכי דנין. הא כתיב התקוששו וקושו. גמרא. והקשה הכ״מ בפ״ג מהלכות מלכים דמאי מייתי מקרא דבית דוד דאי נימא דדוקא לבית דוד דדנין. דאילו לבית ישראל אין דנין. קשיא היאך דנוהו לינאי. ותירץ דכיון שמצינו בבית דוד שהזכיר הכתוב בהם דינו לבקר משפט. כשגזרו לא גזרו אלא על המלכים העומדים מבית ישראל. אבל אם יעמדו מלכים מבית דוד. לא עליהם הגזירה כדי שלא לחלוק על הכתוב בהם. ע״כ:

לא מעיד ולא מעידין אותו. מאותה מעשה עצמו שהיה על ידי קבלת עדות בפני ינאי המלך. ולא רצה לעמוד כדאמרן. ובין שהוא מעיד. ובין שמעידין אותו. צריך שיעמוד. כדדרשינן בריש פ״ד דשבועות מועמדו שני האנשים אשר להם הריב. ולשון הרמב״ם בפרק י״א מהלכות עדות מפני שהם אלמים בעלי זרוע. ואין נכנעים תחת עול הדיינים. ע״כ. ומשמע דמלכי בית דוד [הוא] מעיד ומעידין אותו. אבל בפ״ג מהלכות מלכים לא כתב אלא מעידין עליהם. משמע דהם אין מעידין. וכן כתב הכ״מ. ועמ״ש ברפ״ד דשבועות:

ולא חולצין לאשתו. מפני שאסורה לינשא. רש״י. ועיין לקמן:

אין שומעין לו. כתב הר״ב דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. שנאמר (דברים י״ז:ט״ו) שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך [כדלקמן במתניתין דסוף פרקין] ור״י מצוה שאני. גמרא. ומ״ש הר״ב וכל שאינה בת חליצה אינה בת יבום. וכ״כ הרמב״ם ולא מצאנו אלא כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה במ״י פ״ד דיבמות. ורש״י [שם י״ט] פירש טעם שאינו מייבם שגנאי הוא לו לקום על שם אחיו:

רבי יהודה אומר גושא המלך אלמנתו של מלך כו׳ שנאמר ואת נשי אדוניך. ומדתנן ר׳ יהודה אומר משמע דפליג עם ת״ק. וכן הוא בגמרא [דף יט]. תניא אמרו לו לר״י נשים הראויות לו [המותרות לו. [רש״י] מבית המלך. ומאי ניהו מירב ומיכל והשתא שנמצינו למדין שחלוקים חכמים על רבי יהודה אפילו בהא. קשיא לי למה פסק הר״ב. וכ״כ הרמב״ם בפירושו. דהלכה כר״י בהא. ומיהו נ״ל דאפשר דסברי דקשיא על דברי חכמים דהא ואת נשי אדוניך בחיקך כתיב. וזה לא מצינו [לומר על מירב]. שהרי נאמר (שמואל א י״ח:י״ט) ויהי בעת תת מירב בת שאול לדוד והיא נתנה לעדריאל המחולתי לאשה. אבל בחבורו פ״ב מהלכות מלכים חזר בו. וכתב אפילו המלך אינו נושא אלמנתו או גרושתו של מלך אחר:

אמרו לו לא היה הדבר כו׳. וצורך שעה היה מפני שלום המלכות [שלא ימרדו בו בחשבם שהוא צוה להרגו והיה שר צבאם שלוח אליו להשיב לו הממלכה עליהם אבל בלא טענה זו. אם רצה אין שומעין לו. כ״מ פ״ב מהלכות מלכים:

דרגש. פי׳ הר״ב מטה. וביאר יותר במ״ה פ״ז דנדרים:

ומוציא למלחמת הרשות ע״פ ב״ד של שבעים וא׳. משמע דב״ד של ע״א לבדם אין להם כח לעשות חיל להוציאם למלחמת הרשות אלא במאמר המלך. דאי אמרת שאין למלך בזה שום מעלה. א״כ למאי תנינן לה הכא גבי מעלותיו של מלך. והא דלא תנן בפ״ק במ״ה גבי אין מוציאין למלחמת הרשות דבעינן נמי מלך. משום דלא איירי התם אלא במילי דסנהדרי כמ״ש שם בשם התוספות על ואין מוסיפין על העיר כו׳. אבל מל׳ הרמב״ם פ״ה מהל׳ מלכים אפשר לפרש דמתניתין לא בעיא. למימרא דבעינן למלך במלחמת הרשות שכתב וז״ל מלחמת מצוה אין צריך ליטול בה רשות ב״ד אלא יוצא מעצמו בכל עת וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא ע״פ ב״ד של שבעים וא׳. ע״כ. נראה דלדבריו מתניתין לאו במעלות המלך איירי. אלא אתא לאשמועינן דאינו רשאי להוציא העם במלחמת הרשות כו׳ דומיא דלא ירבה כו׳ ואינך. א״נ משום דיוקא דבמלחמת מצוה רשאי בלא רשות. והיא תהלתו ומעלתו:

דרך המלך אין לו שיעור. אלא כפי מה שהוא צריך. אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדה של זה. אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו. הרמב״ם פ״ה מהל׳ מלכים. ודעת הכ״מ שפירושו זה קאי גם על ופורץ גדר לעשות לו דרך. וא״כ לפירוש הר״ב וכפירש״י נפרש כן על דרכו לשדהו ולכרמו שאינו מעקם כו׳. והא דתנן אין לו. ס״א אין לה. וכן העתיק הרמב״ם. ועיין [מ״ש] פ״ו דב״ב משנה ז׳. ומ״ש בריש מסכת קדושין:

והוא טטל חלק בראש. כתב הר״ב חלק היפה בורר ראשון ונוטל מחצה מכל הביזה וכן פירש״י. ובגמרא תנו רבנן אוצרות מלכים למלך. ושאר ביזה שבוזזים מחצה למלך ומחצה לעם. אוצרות מלכים למלך רוחא דמלתא. ושאר ביזה מחצה כו׳ דכתיב (ד״ה א כ״ט) וימשחו [בשלמה כתיב] לה׳ לנגיד. ולצדוק [לכהן] מקיש נגיד לצדוק מה צדוק מחצה לו ומחצה לאחיו דכתיב (שמות כ״ט:כ״ח) והיתה לאהרן ולבניו. מחצה לאהרן ומחצה לבניו.

אף נגיד מחצה לו ומחצה לאחיו. ע״כ. ומפרש רש״י דמתניתין ה״ק שנוטל חלק. דהיינו מחצה. כדתניא בברייתא ונטולתו בראש. כלומר שהוא מחלק כל הביזה לשנים. והוא בורר לו ראשון ליטול החלק היפה. ואין נראה בעיני לפרש דהר״ב ר״ל תרתי דנוטל חלק יפה ראשון מלבד המחצה. דזו מנין לו אא״כ נאמר דר״ל חלק יפה היינו אוצרות מלכים דמסתמא הוא היפה. אלא דהיה לו לפרש בהדיא. ועוד שאין זה במשמע חלק אבל לפי מה שכתבתי מפרש חלק היינו מחצה דברייתא. ומדתנן בראש מדקדק לפרש דר״ל שבורר לו חלק היפה שבשני החציין וזה ל׳ הרמב״ם פ״ד מהלכות מלכים והוא נוטל מחצה בראש:

אלא שמנה עשרה. כתב הר״ב שהרי דוד היו לו שש נשים. וקאמר ליה נביא כו׳. והא דכתיב קודם לכן (שמואל ב ה׳:י״ג) ויקח דוד עוד פלגשים ונשים מירושלים אחרי בואו מחברון אין מוקדם ומאוחר דהך קרא בתר מאמר הנביא היה. תדע דמני התם בשמות הילודים לו שלמה. וודאי בתר עובדא דבת שבע ומאי דקאמר נביא ואוסיפה לך כהנה וכהנה הוה. אלא ודאי מעשה בת שבע קדם לקרא דויקח דוד עוד פלגשים ונשים. ולא קשיא מלישני׳ דקרא דויקח דוד עוד פלגשים ונשים דמשמע שכבר היו לו פלגשים אלא שלא הזכירו הכתוב גבי ששה נשים שהיו לו בחברון. וא״כ כהנה וכהנה מוסיפין יותר על שמנה עשרה לא קשיא דאפשר לפרש דה״ק שלקח דוד עוד פלגשים ונשים. כוספות על הנשים שהיו לו בחברון. כ״מ פ״ג מהלכות מלכים:

ובלבד שלא יהו מסירות את לבו. דהא קרא קאמר ולא יסור (את) לבבו. גמרא:

רבי שמעון אומר אפילו אחת ומסירה את לבו כו׳. דמכדי בעלמא דרשינן טעמא דקרא [כמ״ש בספ״ט דב״מ] א״כ לכתוב קרא לא ירבה לו נשים. ולשתוק. ואנא אמינא מה טעם לא ירבה משום דלא יסור. לא יסור למה לי. [אלא] אפילו אחת ומסירה וכו׳. גמרא. ומ״ש הר״ב והלכה כת״ק. וכ״כ הרמב״ם. עיין מ״ש במשנה ה׳ פ״ב דיבמות:

אלא כדי מרכבתו. דתנו רבנן לא ירבה לו סוסים. יכול אפילו כדי מרכבתו ופרשיו ת״ל לו. לו אינו מרבה. אבל מרבה הוא כדי רכבו ופרשיו. השתא דאמרת לו לדרשא. לא ירבה לו נשים. מאי דרשת ביה. למעוטי הדיוטות [פירש. רש״י דמותרים להרבות נשים. גמרא]:

אלא כדי ליתן אספניא. דתנו רבנן וכסף וזהב לא ירבה לו. יכול אפילו כדי ליתן אספניא ת״ל לו. לו אינו מרבה. אבל מרבה הוא כדי ליתן אספניא. טעמא דכתב רחמנא לו. הא לאו הכי הוה אמינא אפילו כדי ליתן אספניא נמי לא. לא צריכא להרווחה. [פירש״י שלא לצמצם. ואם יצטרך לשכור עוד חיילות שיהא מצוי בידו]. גמרא:

אספניא. והערוך גורס אפסניא וכתב שבלשון יון קורין להוצאה אפסניא:

וכותב לו ס״ת לשמו. כתב הר״ב חוץ מס״ת שחייב כל אדם מישראל וכו׳ שנאמר (דברים ל״א:י״ט) ועתה כתבו לכם את השירה ובמלך כתיב (שם י״ז) וכתב לו את משנה. שתים במשמע. גמרא. [*והא דדרשינן לכל התורה מדכתיב. את השירה מפרש הרמב״ם ברפ״ז מהלכות ס״ת דקרא ה״ק כתבו לכם ס״ת שיש בו שירה לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות עכ״ל וכלומר דקי״ל בס״פ הנזקין (גיטין דף ס׳). דאין כותבין התורה פרשיות פרשיות והלכך על כרחך לא אתא קרא אלא לכתוב כל התורה שבכללה השירה ג״כ]:

מוציאה עמו וכו׳. מכניסה עמו. ול׳ הר״ב נכנס ויוצא עמו. ולא קשיא. שכן בכתוב הוא אומר והיתה עמו וקרא בו אמר והיתה ל׳ נקבה. ואמר בו. בל׳ זכר. כדפירש״י בפ׳ נצבים של׳ נקבה מוסב על התורה. ול׳ זכר מוסב על הספר:

יושב בדין. אם הוא ראוי לדון כגון מלכי בית דוד. א״כ מלכי ישראל קודם התקנה. ומה שהוכיחו התוספות דף י״ח ע״ב בדבור המתחיל והא תנן וכו׳ דכולה מתניתין מסתמא איירי במלכי ישראל. היינו ההיא מתניתין דמלך לא דן וכו׳ אבל לא דהכא:

ואין משתמשין בשרביטו. ולא בכתרו. ולא באחד מכל כלי תשמישו. רמב״ם ריש פ״ב מהלכות מלכים:

בשרביטו כדכתיב במלך אחשורוש (אסתר ד׳:י״א) [מאשר יושיט לו המלך] את שרביט הזהב:

ג דיני ממונות בשלשה. זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד. והא דפירש הר״ב ברפ״ק דשלשה הדיוטות כופין לדון לפניהם מיירי במסרב ואינו רוצה לדון כלל. וכ״כ בהגהות אשר״י וז״ל הכא מיירי כששניהם מתרצים לב״ד ואז אין לנו לכופן לדון אלא לפני מי שמתרצים. אבל מסרב ואין רוצה לדון כלל. שלשה הדיוטות או יחיד מומחה יכולים לדוט בעל כרחו. ע״כ. ומיהו נ״ל דזהו שאמר כששניהם מתרצים לאו דוקא. אלא כלומר כשנתבע מתרצה. אבל אין ר״ל שאם לא יתרצה התובע בזבל״א שיכול לכוף לפני שלשה הדיוטות שירצה הוא. דהא מכיון דאמרן דבזבל״א יצא הדין יותר לאמתו למה זה נכוף לנתבע והרי הוא יכול לטעון דבזבל״א עדיף טפי מהאי טעמא. וגם לישנא דמתניתין הכי דייקא דדיני ממונות בשלשה הוי בזבל״א וזבל״א. והא דבגמרא אמרינן דה״ק כשזה בורר וכו׳. נראה בעיני דדוקא באוקימתא קמייתא דסברינן דזבל״א היינו זה בורר לו ב״ד אחד וכו׳ צריכין לאוקמי כשזה בורר לו אחד. משום דקשיא הא בתלתא סגי אבל באוקימתא בתרייתא דזבל״א פירושו דיין אחד. אע״ג דנקטינן נמי בההוא אוקימתא לישנא כשזה בורר לו וכו׳. לאו דוקא אלא סירכא דאוקימתא קמא נקטיה. דלמאי נפקא מיניה נדחוק בל׳ המשנה ונוציאה ממשמעותה ואין לנו דבר

המכריחנו לכך. ועוד ראיה לדברי שהרי״ף והרא״ש העתיקו המשנה כלשונה. ולא כתבו האוקימתא דה״ק כשזה בורר לו א׳ וכו׳. ש״מ דלמסקנא לא קאי. משום דלא צריכין למדחק כלל בלישנא דמתניתין אלא שהיא כמו שנשנית. ומה שהכ״מ כתב לדקדק בלשון הרמב״ם דריש פ״ז מהלכות סנהדרין שנתכוין לומר אם אירע שאמר איש פלוני ידין לי כאוקימתא דה״ק כשזה בורר לו אחד וכו׳. והסכים מהר״ר ואלק כהן על ידו בריש סימן י״ג. אינו דקדוק כלל למעיין בדברי הרמב״ם ואין להאריך בזה. ושוב באו לידי חדושי מוהר״ר שמואל פוזנא. ומצאתי כתוב בהן בזה הל׳ אלא ה״ק זה בורר לו דיין אחד וכו׳ כצ״ל מספר ישן כתוב בקלף וק״ל. עכ״ל. והנאני מאוד. ומיהו בהא מודינא כשיש ב״ד קבוע בעיר דלא מצי מדחי ליה הנתבע לתובע לדון בזבל״א לפי שמפני כן קבעו בית דין. [*וכך פסק ר״מ איסר לש בהג״ה ריש סימן ג׳]:

זה בורר לו אחד וכו׳. כתב הר״ב ומתוך כך יצא הדין לאמתו דצייתי בעלי דינין וכו׳ וסבר החייב וכו׳ ואם היה יכול להפך בזכותי וכו׳ וכ״כ רש״י. ופירש הרא״ש דר״ל שסובר כך שיהפוך בזכותו יותר מבזכות האחר. ומתוך כך צייתי לדינייהו. אבל הדיין עצמו חלילה למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה לו דין גמור. אבל אם היה יכול להטעות את חבירו שיקבל את סברתו אע״פ שהוא מסופק בה. הוא בכלל מטה משפט אבל [דעת הרב] מתוך שזה בוררו מבין דבריו לאשורו. ואם יש לו [שום צד] זכות נושא ונותן עם חבירו. וכן עושה הדיין השני למי שבררו נמצא שלא ישאר שום צד זכות נעלם מעיני הדיינים. שניהם. ושלישי שומע המשא ומתן של שניהם ומכריע ביניהם ויוצא הדין לאמתו. ע״כ:

וחכמים אומרים שני הדיינים בוררין להן עוד אחד. לשון הר״ב בלא דעת שני הבעלי דינין כדי שלא יהא לבו של זה השלישי נוטה אצל אחד מהן. וכ״כ הרמב״ם. ואין בידו דבר מספיק לכשיאמר כי הוא זה אשר מפני כן יהא נוטה לאחד יותר מלחבירו כששניהם ביררוהו. כזה כן זה. לדעת ר״מ. ולמה יחלקו חכמים. ובגמרא מסקינן דכולי עלמא דעת הדיינים בעינן שיבררו מי שישב עמהן אדם הגון וכי פליגי בדעת בעלי דינין. רבי מאיר סבר דעת בעלי דינין נמי בעינן. ורבנן סברי דעת הדיינים בעינן. דעת בעלי הדינין לא בעינן:

זה פוסל דיינו וכו׳. לשון הר״ב יכול לומר לא אדון לפני ב״ד שבררת. ולא דק שהעתיק ל׳ רש״י באוקימתא קמייתא. זה בורר לו ב״ד אחד. וזה בורר לו ב״ד אחד. אבל למסקנא וכדפירש הר״ב זב״ל דיין אחד וזב״ל דיין אחד. הוי זה פוסל דיינו. אותו דיין שבירר. וכן ל׳ רש״י שם יכול לומר לו. לא אדון לפניו:

זה פוסל דיינו. גמרא. כל כמיניה דפסיל דייניה. אמר ר׳ יוחנן בערכאות שבסוריא שנו. שהם הדיוטות שאין דין תורה אלא שהורגלו לדון. ורבי מאיר יהיב להו דין יושבי קרנות ויכול לפוסלן. ורבנן סברי כיון שהמחום רבים עליהם לא כל הימנו לפוסלן. ועדיפי מיושבי קרנות. כן העלו האחרונים ז״ל דיושבי קרנות גרעי מערכאות שבסוריא. אבל מומחים. אפילו ר״מ מודה שאין יכול לפוסלן. נ״י:

[*שהן קרובין. ובמשנה ד׳ קא מפרש להו. אלו הן הקרובים וכו׳. אלא דהתם לעדות שנינו מקרא דכתיב (דברים כ״ד:ט״ז) לא יומתו אבות וגו׳ דדרשינן בעדות כמ״ש שם. ואכתי מנלן לדון דפסילי. וי״ל דכ״ש הוא וכדאשכחן באוהב ושונא במשנה ה׳. ותו דאטו עדות כתיב בקרא דלא יומתו אלא אנן נקטינן עדות וכ״ש לדון. אלא שיש להקשות ודלמא דוקא לדון פסלן קרא. אבל לעדות לא. וי״ל דאי לדון הוה ליה למימר לא יומתו אבות מבנים וגו׳. ועוד נ״ל דאיתא בסוגיין דף כ״ח את זו דרש רבי יוסי הגלילי ובאת אל הכהנים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. (שם י״ז) וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא היה בימיו. אלא זה שהיה קרוב ונתרחק. אמר רבה בר בר חנה אמר ר׳ יוחנן הלכה כרבי יוסי הגלילי. ומדהוצרך להכשיר השופט שהיה קרוב ונתרחק. שמע. מיניה כל שעדיין הוא קרוב פסול לדון. ובמדרש רבה ריש פרשת שופטים כשם שהקרוב פסול להעיד. כך הוא פסול לדון. ומה ראית לומר כן אמר רשב״י כתיב ונגשו וגו׳ ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע מקיש וכו׳ מה נגעים ביום וכו׳ ומה נגעים פרט לקרוב. אף ריבים פרט לקרוב. אלא שאני תמה דבנגעים גופיה מנלן. ובפרקין [דלקמן דף ל״ד] איתא בהדיא ומה ריבים שלא בקרובים. אף נגעים וכו׳. וכן כתב הר״ב בספ״ב דנגעים. ובדפוס של מתנות כהונה שעל הרבות איתא בהפך. וכמו שהיא הגירסא בפרקין אבל ראה זה מצאתי בתורת כהנים פרשת נגעים בסוף פ״א כמו ברבות. ומה נגעים וכו׳ וצריך עיון. וגם הואיל וחכמים פליגי וסבירא להו דרואה נגעי קרובים. א״כ אין היקש זה. אלא מחוורתא כדכתבתי] [ויש לעיין בספר קרבן אהרן]:

אינו יכול לפוסלן. כתב הר״ב ופסק ההלכה בזה כשקבלו בעלי הדין וכו׳ שאע״פ שגרם להזיק וכו׳ וקי״ל כמאן דדאין דינא דגרמי. עיין במשנה ד׳ פ״ד דבכורות. ומדלא כתב הר״ב בחלוקה זו אם נשא ונתן ביד מה דינו. מסתברא משום דסבירא ליה דלא שנא ואע״ג דנשא ונתן ביד אפ״ה פטור וכן הבין הטור לדעת הרמב״ם כמ״ש בטור סימן כ״ה. וטעמא דלא דמי לטועה בשקול הדעת. כתב הב״י שהרשב״א כתב בשם בעל המאור דמשום פשיעותא דבעל דין נגעו בה. דכל טועה בדבר משנה דבר ברור [הוי] והוה ליה לשייולי ולגלויי טעותא. ולא הוי ליה למסמך עליה. וכיון שנשא ונתן בפניו ולא מיחה פטור. ע״כ. ועיין מ״ש בפ״ק דאבות. על ואל תעש עצמך כעורכי הדיינין. ומ״ש הר״ב ואם טעה בשקול הדעת וכו׳. וסוגיא דעלמא כחד מינייהו. לשון הרמב״ם פ״ו מהלכות סנהדרין [ולא ידע] שכבר פשט המעשה בכל העולם כדברי האחד. והטור כתב כגון שסתמא דגמרא פריך ממלתיה וכיוצא

בזה [והוא פי׳ הרי״ף] ורש״י פירש שרוב הדיינים נראה להם דברי השני. ע״כ. ומ״ש הר״ב ואם נשא ונתן ביד וכו׳ ישלם מביתו. וחוזר ונוטל וכו׳ במכל שכן מהא דלקמן. ולשון הר״ב כל׳ הרמב״ם פ״ו מהלכות סנהדרין. ומ״ש הר״ב ודיין שלא קבלו וכו׳ סותר דינו. ואפילו לא טעה. נפקא מיניה לענין זמן. א״נ זמנין דליכא לברורי טעותא לא מהמשנה ולא מהסוגיא דעלמא. ואפ״ה אפשר שאינו דין צדק ויכולין הדיינים לפסוק דלא כמו שפסק זה הדיין דאטו כולהו דיני נשנו במשנה וסוגיא דעלמא. ומ״ש הר״ב ואם טעה ולא נשא ונתן וכו׳ ישלם כדין כל גורס להזיק. שזה מתכוין להזיק הוא. כיון דלאו דיינא הוא. ומ״ש הר״ב מי שנטל רשות מן הנשיא שבארץ ישראל אינו יכול לכוף לבעלי הדין אלא בא״י. דהכא בבבל שבט לשון שררה ויש להם רשות להפקיר דהפקר ב״ד הפקר. דכתיב (עזרא י) וכל אשר לא יבא וגו׳ בהאשה רבה [דף פ״ט]. והתם בא״י מחוקק. שררה מועטת. כדתניא לא יסור שבט מיהודה (בראשית מ״ט:י׳). אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט שיש להם כח ורשות מאת מלכי פרס. ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל דנשיא היה שמלמדין תורה ברבים בגמ׳ פ״ק דף ה׳. ומ״ש הר״ב ומומחה וכו׳ והוא יכול לדון יחידי. עיין לשונו בריש מכילתין. ובמ״ח פ״ד דאבות. ופי׳ מומחה עיין בפירוש [הר״ב] מ״ה פ״ה דעירובין. ומ״ש הר״ב ואפי׳ לא נקט רשותא כלומר ודיניו דין. אבל אם טעה אינו פטור הואיל ולא נקט רשותא ועיין מ״ת פ״ד דאבות:

זה פוסל עדיו וכו׳. כתב הר״ב פלוגתייהו מוקי בגמרא כשאמר בעל דין יש לי שתי כתי עדים בדבר וכו׳. רבי מאיר אומר יכול וכו׳ שהרי אמר יש לי כת אחרת. ואם בקש ולא מצא יפסיד. וכן פי׳ רש״י. וקצת קשה לומר כן מפני שסבור היה שיש לו שתי כתי עדים ואמר כן ואח״כ בקש ולא מצא. יפסיד. והרמב״ם מפרש בענין אחר דפלוגתייהו כשהביא שני כתי עדים שאחר שהעידו כת אחת כדבריו. הביא עוד אחרת והעידו ג״כ כמו עדים הראשונים. וטען הלה שארבעה העדים פסולים הם. רבי מאיר אומר שומעים לו. ונאמר לזה שהביאם הבא ראיה שהם כשרים. לפי שאתה לא היית מביא עדים אחר עדים על ענין אחד בעצמו. אלא שאתה יודע שיש בהן מי שאינו כשר לעדות. ואנחנו לא נדע איזה כת מהם הפסולים. אם הם הראשונים או הם האחרונים א״כ יש לך לקיים הכשרות באחת הכתות. וחכמים אומרים אין אנו חוששים בהביאו עדים אחר עדים. לפי שלא עשה זה לפי שאחד מהן פסול. אלא לחזק טענותיו ולהודיע כי זה ידוע אצל רבים ואין שומעין לו. אלא אם בירר הדבר שיש בהן פסול:

אמר לו נאמן עלי אבא. לשון הר״ב להיות דיין. וכן לשון רש״י. ולשון הרמב״ם פ״ז מהלכות סנהדרין מי שקבל עליו קרוב. או פסול. בין להיותו דיין בין להיותו עד עליו וכו׳. ע״כ. ונראה לי דרש״י נמי לרבותא הוא דנקט דיין. דהא תנן במשנה ד׳ פרק ו׳ דנדה. כל הכשר לדון כשר להעיד. ויש שכשר להעיד. ואינו כשר לדון. וכן לקמן במשנה ה׳ ועיין בדבור דלקמן:

רועי בקר. הוא הדין כל בי תלתא דלא גמירי דינא. פסולים. ולרבותא נקט רועי בקר דלא שכיחי בישוב ולא ראו ולא שמעו עסקי דין בין אדם לחבירו. גמ׳ סוף דף כ״ה ואפילו לעדות נמי פסלינהו רבנן דקא חזו רבנן דקא מכווני ושרי להו לרעות בשדות אחרים. כדאיתא התם בגמ׳:

רבי מאיר אומר יכול לחזור בו. כתב הר״ב אפילו לאחר גמר דין לאחר שקבל כו׳ ואמר איש פלוני וכו׳ וכן דעת נ״י דלגבי עדות נמי הוי גמר דין כשפסקו ב״ד הדבר על פיהן. אבל הריב״ש סימן ת״ץ כתב שהסכימו הרבה מן האחרונים אשר ראוי לסמוך עליהם דלגבי עדות הוי גמר דין כל שנתקבל עדותן בב״ד וכו׳ ופסק כן ר״מ איסר לש בהגהותיו לש״ע [ח״מ סימן כ״ב סעיף א׳]. ואפשר שכן גם דעת הר״ב ודלצדדין נקט דלאחר שקבל העדות הוא גמר דין דקבלת עדות. ודאמר איש פלוני וכו׳ הוא גמר דין דקבלת הדיין. ועיין מ״ש בדבור דור לי וכו׳:

אינו יכול לחזור בו. כתב הר״ב ואם קנו מידו וכו׳ שאין לאחר קנין כלום. גמ׳. וכתב נ״י ואע״ג דמיחזי כקנין דברים. אפ״ה אשכחן בקנין שמחזק הדברים כדאמרינן גבי דינא דבר מצרא [ברפ״ט דב״מ דף ק״ח]. וגבי משכנתא באתרא דלא מסלקין בפ״ה דב״מ דף ס״ז]. ע״כ:

דור לי בחיי ראשך. כתב הר״ב ואתן לך מה שאתה תובע. ובריש נמי באתן לך מחלוקת. אבל במחול לך אפילו רבי מאיר מודה. וצריכא למתני תרוייהו. נאמן עלי. ודור לי. משום דנאמן עלי וכו׳ הוי תולה בדעת אחרים [*אבא ואביך] ומצית אמרת דלא גמר ומקני. דמימר אמר מי יימר דמזכי לי ואפילו רבנן מודו ליה לר״מ בהא. צריכא. ודור לי הוה תולה בדעת עצמו [*של בעל דין] ומצית אמרת דבהא אפילו רבי מאיר מודה דאין יכול לחזור. צריכא. גמרא. ומ״ש הר״ב דאצ״ל ומחול לך. כתב הרא״ה ז״ל דלאו דוקא דקא א״ל מחול לך בהדיא דאם כן פשיטא דמהני מדין מחילה גמורה דהא לא בעיא קנין. וכיון דבלאחר גמר דין מחלוקת הא זיכה אותו והויא מחילה גמורה. והיכי ס״ד דר״מ סבר יכול לחזור. אלא ודאי הכא כגון דא״ל תובע לנתבע הרי עלי לעשות מתביעה זו בכל מה שיאמרו אבא. או אביך. הן לפטור. הן לחיוב. שאין בלשון הזה לשון מחילה. וכן הסכימו האחרונים ז״ל. נ״י:

ואלו הן הפסולים. פירשו התוס׳ דפסולי דרבנן קא חשיב. וכמ״ש בשמם בסוף פ״ק דר״ה. ומש״ה כתבו דל״ג הכא ועבדים דאינהו פסולים מדאורייתא מק״ו. כמ״ש שם. וכתב הרמב״ם ולא יעלה על דעתך שאלו בלבד פסולי עדות. אבל הם רבים. יארך לפרשם. והנה לך שני עיקרים כוללים רובם וכו׳. כמ״ש הר״ב ולענין פסק הלכה וכו׳. וקשיא לי מ״ש שם הר״ב בפסק הלכה דמלוה ברבית פסול דאורייתא ואילו בסוף פ״ק דר״ה כתב דאינו פסול

דאורייתא וצ״ל דהכא מפרש כסלקא דעתייהו דתוס׳ דמתני׳ באבק רבית. אבל ברבית קצוצה פסולים דאורייתא. וכן דעת הרמב״ם פ״י מהלכות עדות. אי נמי דעת הר״ב כנ״י שכתב דמתני׳ לוה אצטריכא ליה דפסול מדרבנן. משום דלא משמע לאינשי שיהא אסור אלא למלוה דמרויח. ודוקא בקצוצה. אבל באבק אפילו מדרבנן לא מפסיל הלוה. אלא המלוה. ע״כ:

המשחק בקוביא. פי׳ הר״ב לפי שאינו מתעסק בישובו של עולם. ועיין בפירושו לסוף פ״ק דר״ה ומ״ש שם:

והמלוה ברבית. כתב הר״ב אחד הלוה וכו׳. והא דתנן מלוה ברבית. מלוה הבאה ברבית. גמ׳. ומ״ש הר״ב דקיימא לן המלוה והלוה שניהם עוברים בלא תעשה סוף פ״ה דב״מ. ואע״ג דהתם תנן ערב ועדים נמי שעוברים בלא תשימון. [לא תשימון] לאינשי למלוה ולוה משמע להו. הרא״ש וכ״כ המגיד פ״ד מהלכות מלוה. והכ״מ כתב בפ״י מהלכות עדות. דלא מפסלינן לעדות כשאינו בן מלקות או חמור ממלקות. אא״כ נטל ממון. ע״כ. [*ועל כל הלאוין של רבית אין לוקין מפני שניתן להשבון. כמ״ש הרמב״ם בפ״ד מהלכות מלוה ולוה]:

ומפריחי יונים. כתב הר״ב אית דמפרשי אם תקדים יונתך וכו׳ ואע״ג דהיינו משחק בקוביא. תנא תולה בדעת יונו. ותנא תולה בדעת עצמו. וצריכא. דאי תנא תולה בדעת עצמו. התם הוא דלא גמר ומקני. דאמר קים לי בנפשאי דידענא טפי. אבל תולה בדעת יונו. אימא לא. ואי תנא תולה בדעת יונו. דאמר בנקשא תליא מלתא. ואנא ידענא לנקשא טפי. אבל תולה בדעת עצמו אימא לא. צריכא. גמ׳. ומ״ש הר״ב ואית דמפרשי שמגדל יונה מלומדת להביא יונים וכו׳. ויש בהן גזל משום דרכי שלום ולא גזל גמור. גמרא. ופירש״י דלא זכה בהן בעל השובך. דממילא קאתו ורבו להתם:

וסוחרי שביעית. פי׳ הר״ב דניתן לאכילה ולא לסחורה. ועיין עוד בפירושו לסוף פ״ק דר״ה:

חזרו לקרותן סוחרי שביעית. כתב הר״ב משרבו האנסים וכו׳ והיו צריכין לאסוף וכו׳. כדמשכחת לה נמי שהתירו לחרוש משום כן. כדתנן במשנה ב׳ פ״ד דשביעית. וכמ״ש שם הר״ב. ועיון מ״ש שם בשם התוס׳:

אמר רבי יהודה אימתי וכו׳. אמשחקי בקוביא קאי כמ״ש הר״ב בסוף פסק הלכה וכן דעת הרמב״ם והטור. ולפירוש הראשון דמפריחי יונים. קאי נמי אדידהו. ומ״ש הר״ב בפסק הלכה פסול לעדות. וכ״ש לדון. ומ״ש הלכה כרבי יהודה. גמ׳ [דף כ״ו]. וכתבו התוס׳ דדוקא כשמעות שניהם על הדף שקורין אישקקי״ר בלע״ז שהמקום קנוי למי שהרויח לקנות המעות. אבל אותם המשחקים באמנה אפי׳ הקנו זה לזה לא קנו דאסמכתא גמורה היא. ואין קנין מועיל בה. ע״כ. [ומ״ש] ואם לקח ממון שלא כדין וכו׳ כגון גנב וגזלן. דנתנו להשבון. ואין בהם מלקות. ומ״ש ומלוה ברבית. כתבתי בזה בריש משנתינו ומ״ש וחמסן דיהיב דמי. דלא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו. ומ״ש והגבאים והמוכסים שלוקחין לעצמן כפירש״י. וכתבו התוס׳ דמיירי שהחזירו דאי לאו הכי פסול מדאורייתא. אלא משום דלא ידעי למאן נהדרו. ועוד דכיון דעדיין הם עוסקים בגבאות [ובמכס] חשודים לחזור לקלקולם. ע״כ. ומ״ש ומקבלי צדקה מן העכו״ם בפרהסיא. ואפשר ליה לאתזוני בצנעא. ומבזי נפשיה בפרהסיא. דאי לא אפשר ליה. חיותיה הוא. גמרא. ומ״ש הר״ב ואימתי חזרתן דמשחקי בקוביא. משישברו פספסיהן בברייתא דף כ״ה. ופירש״י שברי עצים והן מרלי״ש בלע״ז. ע״כ. ונ״י כתב לפי שהקוביא מרובעת כאבן פספס. קרויה כן:

ואלו הן הקרובים. מנא הני מילי דת״ר לא יומתו אבות על בנים מה ת״ל אי ללמד שלא יומתו אבות בעון בנים. ובנים בעון אבות. הרי כבר נאמר **(דברים כ״ד:ט״ז) איש בחטאו יומתו**. [ודכתיב (שם ח) פוקד עון אבות. כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהן] אלא לא יומתו אבות על בנים בעדות בנים [ועל כרחך הני ב׳ אבות באחין קא משתעי שהן קרובים מן הכל. דבאב ובנו לא מצי למימר דאם כן לא הוה קרי להו אבות דחד אב וחד בן סגי]. ובנים לא יומתו על אבות בעדות אבות. אשכחן אבות לבנים. ראובן לבן שמעון. דהיינו אחי אביו. ובנים לאבות בן שמעון לראובן דהיינו בן אחיו. וכ״ש אבות להדדי. דהא בנים מכח דידהו קאתו. בנים לבנים מנלן. א״כ לכתוב קרא לא יומתו אבות על בן. דכיון דכתיב אבות ב׳ אחים משמע ועל הבן הוה משמע. בנו של כל אחד וא׳ הוי פסול לשניהם. ומאי בנים דאפילו בנים להדדי. בנים לעלמא שיהו ב׳ קרובים פסולים להעיד על אדם מן השוק מנלן. א״כ לכתוב קרא ובן על אבות. א״נ הם על אבות. מאי ובנים אפילו בנים לעלמא. אשכחן קרובי האב. קרובי האם מנלן. אמר קרא אבות אבות תרי זימני. אם אינו ענין לקרובי אב תנהו ענין לקרובי האם. אשכחן לחובה לזכות מנלן אמר קרא יומתו יומתו תרי זימני. אם אינו ענין לחובה. תנהו ענין לזכות. אשכחן בדיני נפשות. בדיני ממונות מנלן. אמר קרא (ויקרא כ״ד:כ״ב) משפט אחד יהיה לכם. משפט השוה לכם. גמרא:

אביו. ס״א ל״ג וכן בנוסח משנה שבגמרא בבלי וירוש׳ ל״ג. וכ׳ הרמב״ם הכועם שלא מנה אותו במשנה לפי שהוא מבואר במקרא. ולא למדנו איסור עדות הקרובים אלא ממה שהזהיר הש״י מלהעיד האב על הבן. או הבן על האב. כמ״ש לא יומתו אבות על בנים. ע״כ:

ובעל אחותו. כ׳ הר״ב משום דבעל כאשתו. דכתיב (שם י״ח) ערות אחי אביך לא תגלה אל אשתו לא תקרב דודתך היא. והלא אשת דודו היא. מכלל דאשה כבעלה. גמרא [דף כ״ח ע״ב]:

ובניהן וחתניהן. כתב הר״ב ודווקא בנים ובנות שיש לו לגיסו מאחות אשתו. וכ״כ הרמב״ם ולאו דוקא גיסו. דה״ה לכלהו בעל כאשתו. דלא מפסלי

בניהן ובנותיהן שמאשה אחרת. אלא נקטי גיסו דסמיך:

וחורגו לבדו. ואי קשיא כיון דתנא בעל אמו פסול לו. ממילא ידעינן דהוא נמי פסול לבעל אמו. ולמה לי תו למתני חורגו. ואי משום לבדו. לשתוק מיניה. וכל כמה דלא תני. לא משתמע מינה אלא הוא לבדו. לא תקשה לך דכל הנך דמשתמעי מכללא. מתני במתניתין בהדיא כגון אחי פסול לי ואנא לו [*דאנא נמי אחיו. ובנו פסול לי. ואני לו] דאנא אחי אביו. ובמתניתין תני ליה אחי אבי פסול לי. ואני לו. שאני בן אחיו. והא תנא ליה אחיו ובנו וכו׳ דאורחא למתני כשם שזה פסול לזה כך זה פסול לזה. רש״י ונ״י:

דודו ובן דודו. לאפוקי אחי האם. וקרובי האישות. עיין בנ״י:

וכל הראוי ליורשו. כתב הר״ב תשלום משנתו של ר״ע היא וכו׳ [*וכ״כ הרמב״ם בפירושו. וכתב בחכמת שלמה שכך נ״ל דלא כפירש״י וכו׳. ע״כ. ופשוט הוא דהא בכלל דודו ובן דודו אף מן האם. ואינם ראוים ליורשו. וכי תימא דאדרבא וכל הראוי ליורשו פירושו [של] דודו ובן דודו דדוקא מן האב. א״כ לא לתני דודו ובן דודו כלל] ומיהו בעל אחותו ראוי לירש האחות. והיא ראוי ליורשו ובעל כאשתו. וכן בעל אחות אביו. וגיסו נמי שתי האתיות ראויות לירש זו את זו. ובעל כאשתו. ראשון בראשון אפילו בתרי בעל. לכולי עלמא. ומ״ש הר״ב אבל הוא ראוי לירש אחי אמו. כדתנן בריש פ״ח דב״ב אחי האם מנחילין ולא נוחלין:

היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר. ר״י אומר וכו׳. דאמר קרא (שם ה׳) [או ראה וגו׳] אם לא יגיד. בראייה והגדה תלא רחמנא מלתא. גמרא ערכין פ״ד דף י״ח. ועיין מ״ש שם במ״ב. [*מ״ש הר״ב ואין הלכה כר״י. עיין מ״ש לעיל משנה א׳ בדבור המתחיל שהן וכו׳]:

האוהב והשונא. סיומא דדברי ר״י היא. ובגמרא [דף כ״ט] דת״ר והוא לא אויב לו. (במדבר ל״ה) יעידנו. פירש רש״י דהאי והוא אעד קאי. דמעיד שהוא חייב גלות והעד לא אויב לרוצח. דאי ברוצח הא כתיב (דברים ד) והוא לא שונא לו וקראי אחרינא טובא ע״כ. ולא מבקש רעתו. (מבדבר ל״ה) ידיננו. פירש רש״י דסמיך ליה ושפטו העדה. וקאמר ר״י דהאי לא מבקש רעתו אשופטיס קאי. ע״כ. אשכחן שונא. אוהב מנלן. סברא היא. אויב מאי טעמא משום דמרחקא דעתיה אוהב נמי מקרבא דעתיה:

שושבינו. כתב הר״ב רעהו בימי חופתו. ועיין מה שכתבתי במשנה ד׳ פ״ט דב״ב:

אמרו לו לא נחשדו וכו׳. גמרא. והאי לא אויב לו ולא מבקש רעתו. דרשי חד לדיין כמ״ש הר״ב דבדיין מודו. אידך כדתניא אמר רבי יוסי בר יהודה והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו. מכאן לשני ת״ח ששונאין זה את זה שאין יושבין בדין כאחד. ומסיים הרמב״ם בפרק כ״ג מהל׳ סנהדרין. שדבר זה גורם ליציאת משפט מעוקל. שמפני השנאה שביניהן. דעת כל אחד נוטה לסתור דברי חבירו:

ומאיימין עליהם. כתב הר״ב מודיעים אותם וכו׳. שיועצי המלך וכו׳. וכן לשון רש״י ונ״י. ולפום ריהטא כתבו כן. שהוה להו לכתוב. שאיזבל שיעצה וכו׳ שאין במשמעות הכתוב שום יועץ למלך בזה אלא איזבל:

ומאיימין עליהם. בפני הכל. הרמב״ם פרק י״ז מהלכות עדות. ועיין מ״ש בסוף פריק ד׳ בס״ד. שהאיום הוא אחר שאמרו העדים שבאו להעיד. ויודעים בדבר הזה:

ומוציאין את כל האדם לחוץ. וכן במשנת בבלי. וכן העתיק הרמב״ם בפרק י״ז מהלכות עדות ומהר״ם יפה מסיים בספר הלבוש סימן כ״ח כדי לחקור העדים לבדן שחקירה כזו עדיפא. ע״כ. ומיהו מסתבר דכל האדם היינו חוץ מבעלי הדינין. דאדרבא עדיפא דבעלי דינין יהיו שם בשעת החקירה [*וכ״כ במשנה דלקמן בשם נ״י]. ונ״א גרס ומוציאין אותן לחוץ. וכן במשנת ירושלמי. וכן העתיקו הרי״ף והרא״ש. וכן נראה גרסת הטור סימן כ״ח ולגרסא זו סברא דחקירה נמי עדיפא כשהיא בפני רבים. אלא שהעדים (עצמן) [לבד] מוציאין. ואין משיירין אלא אחד משום דמרמזי רמוזי:

איש פלוני. לשון חשיבות. כדאשכחן באבות פ״ק. איש סוכו. איש צרידה. איש ירושלים. כך נראה לי:

בפנינו הודה לו. עיין מ״ש במשנה ב׳ פרק ו׳ דשבועות:

מאתים זוז. וכן במשנה ה׳ פ״ז דשבועות נקט שיעור המספיק לאדם שכן שנינו בסוף פאה. מי שיש לו מאתים זוז לא יטול וכו׳.

ובודקים אותו. עיין סוף משנה ה׳ פ״ז:

שנים אומרים זכאי. ואחד אומר חייב. זכאי. דכתיב (שמות כ״ג:ב׳) אחרי רבים להטות. רש״י. ועיין מ״ש בריש פרק ג׳ דב״ק:

שנים אומרים חייב וכו׳ חייב. כדתנן בריש פרק דלקמן. ועיין מ״ש שם בס״ד: יוסיפו הדיינין. שנים. רמב״ם פרק ח׳ מהלכות סנהדרין. ר״ל דהכי פירושא דמתניתין. הדיינים יוסיפו וכמה שנים. ומסיים הרמב״ם בפירושו ואם אירע עוד כגון זה המאורע בעצמו. ואמרו שנים זכאי. ושנים חייב. וא׳ איני יודע. או שאמרו הארבעה זכאי או חייב. ואחד איני יודע יוסיפו שנים. כן יעשו תמיד עד שיהיו שם מנין. שיאמר סברתו. ומנין גדול ממנו שיאמר הפך אותה סברא. אבל בחבורו שם כתב דאם אמרו הארבעה זכאי וכו׳. הולכים אחריהם. וכן שלשה וכו׳ ואפילו זה שאמר עכשיו איני יודע הוא [אחר]

ופירש הכ״מ דלדעתו הא [דאמרינן בגמרא] סוף פ״ק [וכ״כ הר״ב בסוף פ״ה] דזה שאמר איני יודע כמאן דליתא. ולא שמעינן ליה. דוקא בדיני נפשות הוא [*אבל בכאן מפרש הר״ב ג״כ כמאן דליתא. ובדיני ממונות קיימינן] וכתב עוד שם הרמב״ם היו מחצה על מחצה יוסיפו וכו׳ עד ע״א. כדתנן סוף פ״ה:

היו מכניסין אותם. פירש הר״ב לבעלי דינין. שלאחר ששמעו טענותיהם וכו׳ דהא דתנן לעיל ומוציאין כל אדם לאו אדידהו קאי כמ״ש לעיל. וכ״כ כאן נ״י וז״ל מכניסים לבעלי דינין. הכי מסקינן בגמרא דאילו לעדים לא צריך כיון שקבלו עדותם. ומוציאין אותם אחר קבלת עדות דבשעת קבלת עדות ודאי בעלי דין התם קיימי אלא אחר קבלת עדות שהוא שעת משא ומתן מוציאין וכו׳. ע״כ. ומ״ש הר״ב לאחר ששמעו טענותיהן. מלתא דפסיקא נקט דלפעמים אין כאן עדים כלל. ומ״ש הר״ב כדי שישאו ויתנו בדבר ולא ישמעו הבעלי דינין מי מחייב וכו׳. מסיים הרמב״ם כדי שיהיו הדיינים אהובים אצל בני אדם:

הגדול שבדיינים וכו׳. לחלוק לו כבוד שכן מדת חכמים שאינם מדברים בפני מי שהוא גדול ממנו. כדתנן במשנה ז׳ פרק ה׳ דאבות. וכן בפרק דלקמן משנה ב׳ מתחילין מן הגדול נמי מהאי טעמא כמ״ש שם. ומהר״ר ואלק בש״ע סימן י״ט כתב טעם אחר ולא ישר בעיני על כן מה שנ״ל כתבתי:

איש פלוני. פירשתיו במתניתין דלעיל:

על זה נאמר לא תלך רכיל בעמך. ואומר הולך רכיל וגו׳. מאי ואומר. ועוד דיהודה ועוד לקרא הוא. דקרא קמא באורייתא. וקרא תניין במשלי. ואיכא למימר דאי מקרא דלא תלך רכיל הוה אמינא דדוקא כשהולך לרגל ולגרות מדון הוא דאסור. אבל לזכות את עצמו שלא ישנאהו הלה לא אסר קרא. ת״ש הולך רכיל מגלה סוד ש״מ דהמגלה סוד מקרי הולך רכיל. אע״פ שאינו עושה לגרות מדון. הלכך הך קרא דאורייתא דכתיב לא תלך רכיל נמי במגלה סוד הוא. ודברי הב״ד סוד הוא שהרי מוציאין וכו׳. נמצא שע״ז נאמר לא תלך וגו׳ ובנ״א ל״ג אלא ע״ז נאמר הולך רכיל. וכן הוא במשנת ירושלמי ואף נוסחת הבבלי נראית שהיא כן. ובטעות נדפס במשנה לא תלך וכו׳ דהא מייתי בגמרא ת״ר מנין לכשיצא וכו׳ ת״ל לא תלך וכו׳. ואומר וכו׳. ואי איתא דבמשנה נמי גרסינן לא תלך. מאי בעי גמרא לאשמועינן מהברייתא טפי ממה שכבר שמענו במשנתינו. דשינוי ל׳ דת״ל וע״ז נאמר. ודאי דלית ביה קפידא ולא מידי. אלא ודאי דאף הבבלי ל״ג במשנה לא תלך וגו׳ וכן העתיקו הרי״ף והרא״ש. גם הרמב״ם פ׳ כ״ב מהלכות סנהדרין והטור סימן י״ט לא נסבי אלא לקרא דהולך רכיל. ושוב מצאתי בגמרא בפרק הגוזל קמא (בבא קמא דף צ״ט) דמייתי למתניתין ול״ג לא תלך וכו׳:

סותר את הדין. בית דינו סותרין לו דינו שפסקו ומחייבין את שכנגדו. רש״י:

אמר רשב״ג וכו׳ שלא מצא בתוך ל׳. בגמרא פסקינן בהא הלכה כרשב״ג. והא דכתב הר״ב אין הלכה כרשב״ג קאי אבבא אחרונה דבההוא פסקינן בגמרא דלא כרשב״ג כדאמרינן כ״מ ששנה רשב״ג במשנתינו הלכה כמותו חוץ וכו׳ וראיה אחרונה. והיא זו האחרונה דמתניתין. דראשונה הלכה כמותו. ואף הרמב״ם בפירושו כתב סתם ואין הלכה כרשב״ג. ותימה שלא פירש דדוקא באחרונה. ובחבורו פ״ז מה״ס פסק בהדיא בקמייתא כרשב״ג. ואל יטעך סוף הלשון שנראה כאילו פסק גם בבתרייתא כרשב״ג. אבל מוכח מתוכו דליתא. דא״כ ברישא לאשמועינן רבותא דאפילו אמר אין לי וכו׳ סותר. אבל עיקר הלשון כמו שהעתיק הש״ע בסימן כ׳ [*ודקדקנו בפירושו של הרמב״ם וראינו שבהכרח מ״ש ואין הלכה כרשב״ג קאי דוקא אסיפא. דבסוף משנה ז׳ כתב והלכה כרשב״ג ושם לא הוזכר רשב״ג. אלא ט״ס הוא וצ״ל בתחלת משנה ח׳ וקאי ארישא. והשתא ממילא הא דכתב במשנה ח׳ ואין הלכה כרשב״ג לא קאי אלא אסיפא בלחוד]:

קרבו פלוני ופלוני וכו׳. כתב הר״ב אבל הטוען וכו׳ אין שומעין לו וכו׳ וכשיביא וכו׳. וכ״כ הרמב״ם. ולכון אבל מוסב על וכשיביא וכו׳:

אפונדתו. פירש הר״ב חגורתו כלומר אזור חלול. וכן כתב בסוף מסכת ברכות. ובריש פכ״ט דכלים:

ד **אחד דיני ממונות וכו׳ בדרישה וחקירה**. כתב הר״ב וזהו דין תורה. אבל אמרו חכמים שאין מאריכין בדרישה וחקירה בדיני ממונות שלא תנעול דלת וכו׳. ופריך בגמרא אלא מעתה טעו לא ישלמו דדלמא אי שביק לדרוש ולחקור הוה רווחא למלתא ולא הוו טעו [וברפ״ג מפורש דישלמו. וכדתנן במשנה ד׳ פ״ד דבכורות] ומשני כ״ש שתנעול דלת בפני לוין דמתיראין להפסיד על ידי ב״ד טועין. ולשון הר״ב שאין מאריכין מועתק מפירש הרמב״ם אבל בגמרא דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה. וכן ל׳ הרמב״ם בפרק ג׳ מהלכות עדות. אין עידי ממון צריכים דרישה וחקירה. ומ״ש הר״ב ודרישה וחקירה היא השאלה בענין וכו׳. ותנינן להו בר״פ דלקמן:

מה בין דיני ממונות וכו׳. אע״ג דשוין בחקירה ודרישה מדכתב משפט אחד יהיה לכם. לענין מילי דתליא בזכות וחובה. אין להשוותם. דלא שייך בדיני ממונות. תוספות:

דיני ממונות בשלשה. ודיני נפשות בכ״ג כדתנן בפ״ק:

ודיני נפשות פותחין לזכות. שנאמר (במדבר ה׳:י״ט) אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית הנקי. דתחלת התנאי לזכות. וכך אומרים לכל הנדון אם לא

עברת אל תירא. גמרא. וכתבו הר״ב במשנה ד׳ פרק דלקמן:

דיני ממונות מטין וכו׳ בין לחובה. ודיני נפשות וכו׳. ועל פי שנים לחובה. כדילפינן במתניתין בסוף פ״ק מדכתיב (שמות כ״ג:ב׳) לא תהיה אחרי רבים לרעות וכו׳. וליכא לאוקמא בדיני ממונות. כדאמר לקמן [דף ל״ו ע״ב] לא תטה משפט אביונך (שם) אבל אתה מטה [משפט] שור הנסקל וכ״ש שאר דיני ממונות. רש״י:

דיני ממונות מחזירים וכו׳. עיין בארוכה בפירוש הר״ב דר״פ דלעיל:

דיני נפשות מחזירים לזכות וכו׳. דת״ר מנין ליוצא מב״ד חייב ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות מנין שמחזירין אותו ת״ל (שם) נקי אל תהרוג פירש״י נקי משמע מן החטא ואע״פ שנתחייב בדין. ע״כ. ומנין ליוצא מב״ד זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה מנין שאין מחזירין אותו ת״ל צדיק אל תהרוג. פירש״י צדיק משמע שנצטדק בדין ואע״פ שאינו נקי:

ואין הכל מלמדין חובה. לשון הר״ב שאם אמר אחד מן התלמידים היושבין לפני הדיינין ולא נתמנו ב״ד על כך. רש״י. ועיין משנה ד׳ ופרק דלקמן משנה ד׳:

אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה. סברא היא דבעינן והצילו. ובגמרא מוקי לה בשעת משא ומתן הוא דלא יחזור דמתוך שאתה אומר לו שלא לחזור הוא מחזר ראיות להעמיד דבריו ושמא ימצא ראיות נכונות. אבל בשעת גמר דין שכבר חזר על כל צדדין ונראה לו שאין דבריו נכונים חוזר ומלמד חובה. רש״י. ועיין בפירש הר״ב סוף פרק דלקמן:

דנים ביום וגומרין בלילה. כתב הר״ב דכתיב ושפטו את העם בכל עת. וכתיב והיה ביום הנחילו פירש״י משפט נחלות דהיינו דיני ממונות ביום. ע״כ. ומ״ש הר״ב הא כיצד יום לתחלת הדין ולילה לגמר דין. פירש״י דכתיב ושפטו. ועיקר משפט היינו גמר דין. ע״כ. והתוספות כתבו דאיפכא ליכא למימר דמסתמא תחלת הדין עיקר. ועוד ביום הנחילו קבלת העדות הוא דהוי כתחלת הדין. ע״כ:

דנין ביום. ולפסק הר״ב במשנה ב׳ פי״ב דיבמות כמ״ד חליצה בלילה פסולה. הכי נמי תחלת דין בלילה אפילו בדיעבד אינו דין. דהא חליצה כתחלת דין הוא לאותו מ״ד. כמ״ש שם. וירושלמי שכתב הב״י בח״מ סימן ה׳ כבר אפכוהו התוספות דיבמות דף ק״ד [ד״ה מ״ס]. ולא איירי אלא בגמר דין. ולכתחלה:

וגומרין בלילה אם רצו. רש״י:

לפיכך אין דנין לא בערב שבת וכו׳. כתב הר״ב שנמצא גמר דינו בשבת ולהשהותו אחר שבת אי אפשר וכו׳. הכי קאמר שאם יראוהו בע״ש לחובה בעו למעבד הלנה. ונמצא גמר דינו בשבת. ויצטרכו להשהותו מלהמיתו עד אחר שבת דבו ביום אי אפשר וכו׳ והשהייה מלהמיתו אחר שנגמר דינו. הוא ענוי הדין. כך מפורש בגמרא. והא דלא אמרינן דלא לגמר דינו בשבת משום שאין דנין בשבת כדתנן במשנה ב׳ פרק ה׳ דביצה. תירצו התוספות דדוקא דיני ממונות גזירה שמא יכתוב. אבל דיני נפשות אין לאסור מטעם זה שכבר כתבו מאתמול דברי המזכין והמחייבין. ע״כ. ונ״י תירץ דהא לא תבערו עדיפא ליה דאסור מדאורייתא. ע״כ. ופרכינן בגמרא דלקטליה לאורתא ומשני נגד השמש בעינן. ותו פרכינן ונגמריה בחד בשבתא. דכל שלא נגמר דינו לא הוי ענוי הדין. דכל שעה מצפה להצלה. ומשני מנשי טעמייהו. אע״ג דשני סופרים כותבין דברי המזכים והמחייבים כדלקמן משנה ג׳. נהי דבפומא כתבין. לבא דאינשי אינשי. דאע״ג שזכור לו ליסוד הטעם. נשכח מלבו ישובו לטעמו ואין יכול ליישבו ולתת טעם הגון כבראשונה [רש״י]. ומ״ש הר״ב שנאמר לא תבערו אש בכל מושבותיכם מסקינן בגמרא דמושבות קשיא ליה [דודאי דלגופיה איצטריך. אי לחלק אי ללאו. כדפירש״י בפירוש החומש. וכמ״ש במשנה ח׳ פ״ז] מושבות מה ת״ל. מכדי שבת חובת הגוף הוא וחובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בח״ל. מושבות דכתב רחמנא למה לי. כתיב הכא בכל מושבותיכם. ולהלן הוא אומר בפרשת רוצחים (במדבר ל״ה:כ״ט) והיו אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם. מה מושבות האמור להלן ב״ד. אף מושבות האמור כאן ב״ד:

הטומאות והטהרות. אם בא אדם לישאל על דבר טהרות מתחילין מן הגדול. שואלין תחלה לגדול שבדיינין מה הוא אומר בדבר. רש״י. ויש לתמוה אמאי לא תני נמי האסור והמותר. דמסתמא נמי דינא הכי ובברייתא בגמרא דף ל״ו יש ג״כ לתמוה דתניא והטהרות והטומאות וכו׳. דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות וכו׳ ולא קא חשיב לאסור ומיתר כלל. לא ברישא ולא בסיפא והרמב״ם בפ׳ י״א מרלכות סנהדרין העתיקם כלשונם. אף בריש פ״ח לענין הולכין אחר הרוב. כתב במה דברים אמורים בדיני ממונות ובשאר דיני אסור ומותר וטמא וטהור וכיוצא בהן וכו׳:

מתחילין מן הגדול. כי כן מדת החכמים שלח לדבר בפני מי שגדול ממנו. וכמ״ש בס״ד פרק דלעיל משנה ז׳. וכן אמרו בגמרא דכל מנינא דבי רבי אפילו לענין ממונא מן הצד הוו מתחלי ופירש רש״י מפני ענוה יתירה שהיתה בו ע״כ. ש״מ דההתחלה שמן הגדול לחלוק לו כבוד היא:

מן הצד. פירש הר״ב מן הקטנים וכו׳ דאמר קרא וכו׳. כלומר לא תענה על מופלא שבב״ד ולנטות מדבריו משא״כ כשאומרים הקטנים תחלה אינם

נוטים מדברי המופלא שאומר אחריהם. אלא שעומדין בדבריהם. ואף על גב דלנטות דרשינן ליה בדיני ממונות נמי כמ״ש בסוף פ״ק בדבור ואין ב״ד שקול וכו׳. כתבו התוספות דאפ״ה אפשר לפרש לא תענה על רב בדיני נפשות. ע״כ. וכתבו עוד דיני נפשות מתחילין מן הצד משום לא תענה על רב אבל בדיני ממונות לא חיישינן. ומ״מ דרך שאילה יכולין לענות. ע״כ. ונ״ל שכיונו קרוב למ״ש נ״י בשם המפרשים ז״ל דלאו למימרא דאסור לענות על רב. דאדרבא אסור לו לשתוק. שהרי בדיני נפשות אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמוד עליו זכות שומעין לו. ותלמיד היושב לפני רבו וכו׳. אלא הכי אמר קרא שראוי לעשות בענין שלא יצטרכו לענות על רב. כלומר שידברו הם החלה. ולא מפני כבודו. אלא שיש לחוש שמא לא ירצה התלמיד לחלוק אחר כך על הרב כי יתבייש ממנו ויכניס דבריו. ומפני כך חששו בזה לדיני נפשות מתוך חומר שבהם. אבל בד״מ אין אנו חוששים כ״כ. ע״כ. שנראין דבריו דאע״ג דקרא דלא תענה משתעי נמי בד״מ. מ״מ לא חששו חכמים לעשות תקנה בכך שלא יצטרך לענות פן יכניס דבריו. כי אין לחוש שיכניס דבריו. והיינו נמי דברי התוספות בד״מ לא חיישי׳ לתקן דבר. דקרא קאמר לעשות במקום שצריך לעשות ולא במקום שאין לחוש. אע״ג דקרא בתרוייהו קא משתעי׳ מסר הדבר לחכמים לתקן במקום שצריך. ומ״ש ומ״מ דרך שאילה כו׳ מתרצים הא דאחד מן התלמידים כו׳. דזהו דרך שאילה. וזה דלא כנ״י. ואם נאחז החבל בשני ראשיו שנאמר דלא תענה בדיני נפשות כדכתבתי מעיקרא בשם התוספות ונאמר דאחד מן התלמידים דרך שאילה כמ״ש עתה בשמם. נוכל ג״כ להניח הא דלא תענה במשמעותן של הדברים למימרא דאסור לענות וכו׳. וכן היא דעת הרמב״ם שכתב בפירושו שאם יתחיל הגדול אסור לנשארים לחלוק עליו כמו שנאמר לא תענה וגו׳. ע״כ. ולשון הר״ב סובל יותר לפרש שדעתו היא ג״כ שאסור וכו׳. ואיכא למידק אהא דכתב הר״ב מן הקטנים שבחכמה שהיו יושבים בצד. שזה מובן על יותר קטן שבחבורה. כדמוכח ממשנה ד׳. ואמאי כיון דלא קפיד קרא אלא על הרב שהוא המופלא דלא תענה עליו. נתחיל ממי שאחריו דליכא קפידא גביה ומתקיים ג״כ שאין השאר מדברים בפני מי שגדול מהם. ונ״ל דטעמא הוא משום שזהו כבודו של המופלא יותר להתחיל מן הקטן שבקטנים מלהתחיל ממי שהוא גדול אחריו כדאמרינן בעלמא. [ע״ז נ״ח]. כלום גבור מתקנא אלא בגבור שכמותו כך נראה לי. ולא ראיתי להעתיק דבר חכמת שלמה בטעם שמתחילין מקטן שבקטנים כי פירושו דחוק מאוד. גם בל׳ רש״י שנסמך עליו בדף ל״ו. שכתוב בפירש״י מתחיל מן הצד שלא ישמע אחר וכו׳ יש מגיהין שישמע וכו׳ ואין להאריך בזה. ודעת הרמב״ם בפרק י׳ ובפרק י״א מחבורו גם בפירושו אין לי בו הכרע אם דעתו להתחיל דוקא בקטן שבקטנים אם לא:

הכל כשרים לדון דיני ממונות. כתב הר״ב ואפילו גר והוא שתהא אמו מישראל. כדמייתי לה הרי״ף בפרק מצות חליצה. דכתיב (דברים י״ז) שום תשים עליך מלך מקרב אחיך. כל משימות שאתה משים עליך. לא יהו אלא מקרב אחיך. וכיון דאמו מישראל מקרב אחיך קרינא ביה. ושם [דף ק״ב] כתבו התוספות דכל שכן כשאביו מישראל. ומ״ש הר״ב וממזר נמי כשר לדון דיני ממונות. היינו חוץ מירושלים כדתנן במשנה ה׳ פ״ד דקדושין ועיין מ״ש שם:

ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות. כ׳ הר״ב דכתיב ונשאו אתך עיין מ״ש שם בקדושין. ומ״ש במכילתין סוף פ״ק ועיין בפירש הר״ב משנה ח׳ פ״ט דמנחות ומ״ש שם [ד״ה סומא]:

המשיאין לכהונה. המיוחסים וראויים להשיא בנותיהם לכהנים. רש״י:

סנהדרין. אף של כ״ג. רש״י:

כחצי גורן עגולה. כתב הר״ב שיהו כולן רואין זה את זה. לפי שאם היו יושבין בשורה. אין פני הראשונים רואים זה את זה. רש״י. ומ״ש הר״ב דאמר קרא שררך אגן וכו׳ זו סנהדרין שיושבת בטבורה של עולם. גמרא. ופירש״י שבית המקדש באמצע של עולם. ע״כ. ושררך. הוא הטבור וכמו שהטבור אינו ממש באמצע. כן גם ביה״מ אינו ממש באמצע אבל על צד הקרוב הוא. כדעת אנשי מחקרי הארץ. ואין להאריך בזה:

וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין. פלוני חייב. ומן הטעם הזה. ופלוני זיכה ומן הטעם הזה. רש״י דף ל״ד. [ועיין עוד לקמן מזה]. ושם מפרש בגמרא דאע״ג דבגמר דין אפילו המזכין יכולין לחזור כמ״ש במשנה א׳. אפ״ה כותבין כדי שלא יאמרו שנים טעם אחד משני מקראות. שאם אמרו אין מונין להם אלא אחד. דאמר קרא (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמענו [אבל שתים לא דבר אלהים לשמוע אחת] מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. ואין טעם אחד יוצא לכמה מקראות. ועוד נ״מ למחייבין. דאי למחר הדר ביה מטעמא קמא ומחייב ליה מטעמא אחרינא בעי למיהדר ומבעי הלנת דין בטעמא בתרא. אולי יחזור בו בלילה:

רבי יהודה אומר שלשה. כתב הר״ב כדי שיהיו ב׳ עדים וכו׳ כך פירש הרמב״ם בפירושו גם בחבורו [סוף] פ״א מה״ס העתיק דברי ת״ק בזה הלשון. אחד כותב דברי המחייבין ואחד כותב וכו׳. ותמיהני דהא שפיר קאמר רבי יהודה ורש״י פירש וכותבין דברי המזכין וכו׳ וז״ל שניהם כותבין דברי המזכין. ושניהם כותבין דברי המחייבין. שאם יטעה האחד יוכיח כתבו על של חבירו. רבי יהודה אומר שלשה היו. שמתוך טורח הטעמים שירבה

עליהם יטעו בדבר. אלא אחד כותב דברי המזכין. ואחד כותב דברי המחייבין. והשלישי. כותב דברי כולם. ומתוך שאין טורח רב עליהם לא יקצרו בדבר ואם יטעה אחד מהם יוכיח כתב של שלישי. ע״כ:

ושלש שורות. כתב הר״ב וכל שורה של כ״ג וכו׳. ולאו אורח ארעא לעשות שורת תלמידים מרובה משל דיינים. כלומר לעשות שנים של כ״ד. ומסיים רש״י ולא לעשות שורות קטנות. ולא שתים של כ״ג וא׳ של ב׳ תלמידים הלכך עבדי שלש שורות:

יושבין לפניהם. אף הן כעגולה. אלא שהגדולים יושבין על הספסלים והתלמידים על הקרקע. רש״י:

ולא היה יושב במקומו של ראשון. כתב הר״ב ולא היה אותו שנברר מן הקהל וכו׳ אלא במקום וכו׳ בסוף שורה השלישית. ומסיים רש״י וכן אותו שבא מן השלישית לשניה וכן אותו שנסמך מן הראשונים לא היה יושב במקומו של ראשון אלא כולן בסוף השורות. וכל בני השורה נמשכין איש איש למעלה ממקומו וממלאין זה מקומו של זה. לפי שהקטן וכו׳. ובגמרא ולימא להו עד האידנא הוה יתיבנא ברישא השתא מותביתו לי בדנבי [בזנבות] אמר אביי דאמרי ליה הכי. הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. כדתנן במשנה ט״ו פ״ד דאבות ועיין מה שכתבתי שם:

ומאיימין עליהם. אחר שאמרו העדים ראינו זה או פלוני שעבר עבירה פלונית אמרו להם מכירין אתם אותו התריתם בו ואמרו העדים היתה לו התראה ומכירין אנו אותו. כדתנן בריש פרק דלקמן כ״כ הרמב״ם [ריש] פי״ב מהלכות סנהדרין. אבל בדיני ממונות בפרק י״ז מהלכות עדות לא ביאר שקודם האיום יאמרו כלום העדים ולא הדיינים. מ״מ לשון המשנה ו׳ פרק דלעיל וכך העתיקה שם מוכחת שהם באים ואומרים קודם האיום הננו באים להעיד בדבר הזה ויודעים אנחנו בזה הדבר וכיוצא בזה. דהא תנן שאחר האיום אומרים ליה אמור היאך אתה יודע וכו׳ משמע שכבר אמרו שיודעים בדבר:

שמא תאמרו מאומד ומשמועה וכו׳. לאו דבדיני ממונות אמדינן דהא תנן במ״ו פ׳ דלעיל אם אמר הוא אמר לי וכו׳ לא אמר כלום. אלא אע״ג דפסילי בדיני ממונות אמרינן להו בדיני נפשות. גמרא:

עד מפי עד. כלומר ששמענו עד מעיד בב״ד אחר:

ומפי אדם שמענו. כלומר מפי אדם ידוע. מה שא״כ משמועה דהיינו שמענו אומרים ולא ידענו מי הוא אומר שזה אינו מבורר כלל. קמ״ל. דאפילו בררו דבריהם מפי מי שמעו אין זה כלום. ובנוסח המשנה שבגמרא ל״ג שמענו. וי״ל דעד מפי עד ומפי אדם היינו פירושא קא מפרש משמועה. אבל הרמב״ם בפי״ב מהלכות סנהדרין העתיק כגרסת הספר:

דבר אחר דמי אחיך וכו׳. אין זה מן האיום. וכן לא העתיקו הרמב״ם שם אלא תנא דמתניתין פירושא קא מפרש לקרא בדבר אחר ועיין בסמוך לקמן:

לפיכך נברא אדם וכו׳. כל זה אומר להם. רש״י. וזה מוכח שדעתו ג״כ דדבר אחר לא אמרו להם. ומ״מ לשון כל לאו דוקא כמ״ש בסמוך [*והר״ב שהשמיט תיבת אדם אע״פ שמפירש״י העתיק כן לא דק. דרש״י כבר כתבו כשפירש כל זה וכו׳]:

ומפני שלום הבריות וכו׳. גם זה לא העתיק הרמב״ם אלא התחיל הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים. ואין פני כל אחד מהן וכו׳:

ולהגיד. לדורות הבאים. רש״י:

בחותם אחד. חותם היינו אותו ברזל שהצורה חקוקה בו. רש״י:

ומלך מלכי המלכים הקב״ה טבע כל אדם בחותמו של אדם [הראשון]. חותמו של אדם הראשון הוא צורת מין האדם. אשר בה האדם אדם. בו ישתתפו כל האדם. ואע״פ שהכל מקבלים אותה צורה ישתנו אישיהם במאורעים רבים כמו שהוא מצוי ונראה. הרמב״ם:

לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם. כלומר חשוב אני כעולם מלא לא אטרד את עצמי מן העולם בעבירה אחת. וימשוך ממנה. רש״י:

ושמא תאמרו מה לנו ולצרה הזאת. פירש הר״ב להכניס ראשינו בדאגה זו ואפילו על האמת. וכפירוש רש״י. וכלומר שאע״פ שאנו יודעין האמת לב האדם נוקף עליו. שמא לא כיון אל האמת הואיל ויש לדאוג על כל האיומים הללו:

ה **היו בודקין אותן וכו׳**. לאו בפעם אחת וזה בפני זה. דלא גרע מדיני ממונות דתנן במשנה ו׳ פ״ג דמשיירין את הגדול וכו׳. והכי נמי תנן לקמן במשנה ג׳ ואח״כ מכניסין את השני וכו׳. וכ״כ הרמב״ם בפרק י״ב מהלכות סנהדרין אם עמדו בדבריהן. מכניסין את הגדול שבעדים ובודקין אותו וכו׳:

חקירות. נקט חדא מתרתי דקרא. אע״ג דבריש פרק דלעיל נקט תרתי הכא סגי ליה בחדא. ונקט חקירה אע״ג דכתיב אחר דרישה לפי שהחקירה הוא מורה יותר על העמידה על אמתת הענין מדרישה כד״א (איוב כ״ה) ולכל תכלית הוא חוקר:

בשבע חקירות. כתב הר״ב כנגד ז׳ לשונות שנאמר במקרא בחייבי מיתות ב״ד ודרשת וחקרת. בעיר הנדחת. ומ״ש ושאלת אינו מן המנין וכו׳ דושאלת לא משמע חקירה. אלא עד דכתב היטב בהדיה. אבל ודרשת בלא היטב משמע דרישה מעליא. רש״י. ומ״ש ובמקום אחר וכו׳. ביחיד העבד עבודה זרה. ומ״ש ובמקום אחר וכו׳ בעדים זוממין. ומסקינן [בגמרא] דכולהו ילפינן מהדדי ליתן את האמור של זה בזה מדכתיב והנה אמת נכון גבי ע״ז. וכתיב

והנה אמת נכון בעיר הנדחת. ומשמע אמת נכון דרישה וחקירה. הא ארבעה. דל תלת מינייהו לג״ש דהני תלתא ליתן האמור של זה בזה. ואתו נחנקים בק״ו מנסקלים ומנהרגין כלומר מעכו״ם שבסקילה. ומעיר הנדחת שהיא בסייף. שצריכין דרישה וחקירה. ובלאו הכי לא מקטל. חנק הקל מכולן לא כ״ש. ואתו נשרפין בק״ו מנסקלין דחמירי. מה שא״כ מנהרגין דקיל. ולר״ש דאמר [בריש פ״ז] שריפה חמורה פש לן חדא מהני ארבעה לאתויי נשרפין. ורבנן מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא:

באיזה יום. פירש הר״ב של שבת. אע״פ שאמרו בכך וכך בחדש אע״פ כן שואלין להם באיזה יום בשבת היה. לפי שכל השבע הללו באות להביאן לידי הזמה. ואין מעלין על לבן חשבון של חדש אם היו אלו עמהן אותו יום במקום אחר. וכששואלין אותן באיזה יום והם אומרים ביום פלוני. נזכרים עדי הזמה להזימם. רש״י:

באיזה מקום. שזו היא המועלת להביא את כל החקירות להזמה דבלאו הכי לא מתזמי. רש״י:

רבי יוסי אומר באיזה יום וכו׳. גמרא. תניא אמר להם ר׳ יוסי לחכמים לדבריכם מי שבא ואמר אמש הרגו. אומר לו באיזה שבוע באיזו שנה באיזה חדש. בכמה בחדש דאמרו ליה לדבריך מי שבא ואמר עכשיו הרגו אומר לו באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום. אלא אע״ג דלא צריך רמינן עליה כדרשב״א דאמר [בפ״ד דף ל״ב] ומסיעין היו את העדים ממקום למקום [פירש״י מחדר לחדר. והרמב״ם בפ״א מהלכות סנהדרין מפרש מענין לענין] כדי שתטרף דעתן ויחזרו בהן. ה״נ אע״ג דלא צריך רמינן עליה כדרשב״א. ור׳ יוסי אמש הרגו שכיח ברוב עדיות. עכשיו הרגו לא שכיח ברוב עדיות. כלומר דר׳ יוסי נמי לא אמר דסגי בהני תלת אלא כשמתוך עדותן של העדים ניכר שאותו היום שמעידין עליו בכמה בחדש הוא. ובאיזה חדש הוא ובאיזה שנה ושבוע. דאי לא תימא הכי היאך אתה יכול להזימן. והיינו דקאמר לדבריכם מי שבא ואמר אמש וכו׳. ומה שאלה היא זו דלמא רבנן נמי מודו באומר אמש. ולא אמרו שצריך לכל השבע. אלא היכא שלא ניכר מתוך עדותן אותו יום שהעידו באיזו מכל הלין הוא. אלא ודאי דר׳ יוסי ורבנן לא נחלקו אלא באומר יום שמשמעו נודע וניכר כל הני דאמרן. אבל בלא ניכר אף רבי יוסי מודה. ולא נחלק עם החכמים. דאי לא תימא הכי היאך אתה יכול להזימם. ועיין מ״ש בריש פ״ו:

מכירין אתם אותו וכו׳. עיין מ״ש בתחלת משנה דסוף פרק דלעיל:

התריתם וכו׳. גמרא אמר עולא מנין להתראה מן התורה [אפילו כי ידעינן דלאו שוגג הוא כמו חבר. ועיין מ״ש במשנה ג׳ פ״ב דמכות] שנאמר (ויקרא כ׳:י״ז) ואיש אשר יקח את אחותו וגו׳ וראה את ערותה אטו בראייה תליא מילתא [משום דראה אותה מחייב] אלא עד שיראוהו טעמו של דבר [שהיא ערוה לו] אם אינו ענין לכרת [דכתיב בהאי קרא. וכרת דין שמים הוא. וקמי שמיא גליא אם שוגג או מזיד. ולא בעי התראה] תנהו ענין למלקות. דבי חזקיה תנא וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כ״א:י״ד) [ולא כתיב אם הזיד] שהתרו בו ועדיין הוא מזיד. דבי רבי ישמעאל תנא המוצאים אותו מקושש עצים (במדבר ט״ו:ל״ג) [שקישש לא נאמר] שהתרו בו ועדיין הוא מקושש. דבי רבי תנא על דבר אשר ענה (דברים כ״ב) על עסקי דיבור. וצריכא. דאי כתב רחמנא אחותו ה״א חייבי מלקות אין. חייבי מיתות לא. כתב רחמנא כי יזיד. ואי כתב רחמנא וכי יזיד. ה״א הני מילי סייף דקל. אבל סקילה דחמורה. אימא לא. צריכא. ותרתי בנסקלין למה לי לר״ש לאתויי נשרפין. לרבנן מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא. ולכתוב [רחמנא] בנסקלין וליתו הנך ולגמרו מיניה ה״נ מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא:

העובד עבודה זרה. אם מעידין בכך. שואלין את מי עבד וכו׳. רש״י. ומסיים הרמב״ם בפ״א מהלכות עדות העידו שחלל את השבת. שואלין אותו איזה מלאכה עשה והיאך עשה. העידו שאכל ביה״כ. שואלין אותו איזה מאכל אכל. וכמה אכל. העידו שהרג את הנפש. שואלין אותו במה הרגו. וכן כל כיוצא בזה הוא מכלל החקירות. [*החקירות והדרישות הן הדברים שהן עיקר העדות. ובהן יתחייב או יפטור. והן כוונת המעשה שעשה. וכוון הזמן. וכוון המקום שבהן יוזמו העדים. או לא יזומו. שאין אנו יכולים להזים העדים עד שיכוונו הזמן והמקום. עכ״ל. ועיין בל׳ הר״ב דר״פ דלעיל]:

ובמה עבד. כתב הר״ב בזבוח או בהשתחויה. עיין במשנה ו׳ פ״ז:

בן זכאי. כתב הר״ב ותלמיד דן לפני רבו היה וכו׳. בפני הלל רבו. ורבינו הקדוש כתב אותו בשעת חבורו. כמו שקבל אותו. הרמב״ם:

עדותן בטלה. כתב הר״ב דכל זמן שאי אפשר לקיים תורת הזמה וכו׳ דרחמנא אמר (שם י״ט) ודרשו השופטים היטב והנה עד שקר העד וגו׳. ועשיתם לו כאשר זמם לעשות וגו׳ עדות שאתה יכול לקיים בה תורת הזמה הוי עדות ואי לא לא. רש״י פ״ק דפסחים דף י״ב. ומ״ש הר״ב ואפילו הן מאה דאין העדים וכו׳ כדתנן במ״ז פ״ק דמכות:

ואפילו שנים אומרים אין אנו יודעין עדותן קיימת. ואמרינן בגמרא מאי אפי׳ ב׳ אומרים פשיטא כי אמר א׳ איני יודע עדותן קיימת. כי אמרי בי תרי נמי עדותן קיימת דחילו הא׳ דאמר יודע אני מאי רבותיה כיון דאמר חבירו אינו יודע. זה לא מעלה ולא מוריד. ואסיק רבא דהכי קאמר אפילו בחקירות שנים אומרים ידענו וא׳ אומר איני יודע עדותן קיימת. פירש אם יש שם ג׳ עדים. והא דבעינן עד שיזומו כולן. כתבו התוספות דיש לפרש היינו כשכיונו

עדותן. אבל אמר איני יודע כנמצא אחד מהן קרוב או פסול דמי דתתקיים העדות בשאר. ומתניתין דלא כר״ע דמשנה ז׳ ח׳ פ״ק דמכות כדאיתא בגמרא [דף מ״א ע״ב]:

בזמן שמכחישין. בין שהעדים הם ב׳. בין שהם ג׳ והשלישי מכחיש. דהכחשה עדיפא מאיני יודע. וכן העתיק הרמב״ם פ״ב מהל׳ עדות:

אחד אומר בשנים בחדש. וכו׳. ל׳ הרמב״ם בפ״ב מהלכות עדות. עד א׳ אומר ברביעי בשבת בשנים לחדש והשני אומר ברביעי בשבת בשלשה לחדש:

שזה יודע בעבורו של חדש. וה״ה דהוה מצי למימר זה ידע בחסרונו של חדש. וזה לא ידע דחדש שעבר חסר היה תוספות פ״ק דפסחים דף י״א. עוד כתבו שם וכאן [דף מ״א ד״ה שזה] דקשה ומה אילו דייקי׳ בהני סהדי דתרוייהו ידעי בעבורו של חדש וה״ל עדות מוכחשת ואיך ניקום וניקטול מספיקא. דהכי פריך בסמוך ומה נפסיד אם נדקדק בהן י״ל דשפיר דייקינן כיון דשיילי׳ באיזה יום ומכוונין ליום א׳. ש״מ זה ידע בעבורו של חדש וזה לא ידע. ע״כ:

אחד אומר בשלשה וכו׳ עדותן בטלה. דבתרי עיבורי לא טעו אינשי. גמרא. [*והוה מצי למימר א׳ אומר בשנים וא׳ אומר בד׳ אלא דמתחיל במאי דסיים. ותו דג׳ וה׳ נוחים על הלשון לחברם יותר מב׳ וד׳]:

אחר אומר בב׳ שעות וכו׳ עדותן קיימת. דאדם טועה ב׳ שעות חסר משהו דכי נמי אמרת זה שאמר שתים בתחלת שתים וזה שאמר ג׳ בסוף ג׳. כל רגעים שבינתים שאירע המעשה בהן. יש לאלו לטעות ולומר כמו שאמרו [*ולר׳ יהודה אדם טועה ג׳ שעות חסר משהו] דאי לא תימא הכי. ומה אילו דייקי׳ בהני סהדי דהאי דקאמר שלש בתחלת ג׳. והאי דקאמר חמש. בסוף ה׳. והויא עדות מוכחשת ולא קטלינן. ואנן ניקום ונקטול מספיקא. ורחמנא אמר (במדבר ל״ה:כ״ה) ושפטו העדה והצילו העדה. גמרא פרק קמא דפסחים דף י״ב. עוד שם בגמרא. דלענין הזמה אי אתו סהדי ומזימין להו. יהבינן להו כלהו טעותייהו. דיהבינן להו מתחלת שעה ראשונה עד סוף ה׳ בין שניהם. להאי דשתים יהבינא ליה שעה ראשונה. שניה. ושלישית ורביעית. ולהאי דג׳ יהבינא ליה עוד חמשית ותו לא. דכי אמרי [ליה] להאי דשתים בשניה עמנו היית יש [לו] לומר טעיתי ב׳ שעות לאחורי ומעשה היה בראשונה. ועוד ה״ל לומר מעשה היה קודם לראשונה שעה אחת אלא בין יממא לליליא לא טעו אינשי. וכי אמרו לו ראשונה ושניה עמנו היית יש [לו] לומר טעיתי ב׳ שעות לפני ג׳ וד׳. ואי אמרו לו כל ד׳ שעות עמנו היית הרי הוזם ולבעל ג׳ נמי יהבי׳ לקמיה ראשונה ושניה. ולבתריה יהבינן ד׳ וה׳. ואי מזמי ליה לכולהו ה׳. [הרי] הוזם. [רש״י]. וכתבו התוספות אמאי לא נתלה הטעות במזימים. וכשאמרו המזימים עמנו הייתם עד סוף חמישית. נאמר שטעו וקרו לד׳ ה׳. והמעשה היה בחמישית ולא יהיו מוזמים בכך. ונהי שעדות מוכחשת היא. שהרי אותו שאמר שתים לא היה יכול לטעות עד ה׳. מ״מ מוזמין לא יהיו. ואומר ר״י דלא תלינן הטעות כלל בשני עדים. ע״כ:

שעות. כתב הרמב״ם וכבר בארנו במס׳ ברכות [פ״ק משנה ב׳. ועיין שם בפירש הר״ב] שכל השעות הנזכרות בכל המשנה שעות זמניות. ע״כ:

אחר אומר בשלש ואחד אומר בחמש עדותן בטלה. והקשו התוספות אמאי עדותן בטלה נשייליה דלמא האי דקאמר ג׳ סוף ג׳ [אי נמי] האי דקאמר ה׳ תחלת ה׳. וי״ל דלבטל עדות בדקינן להו. משום דכתיב והצילו העדה. ולא לקיים עדותן [ועמ״ש לקמן בסמוך] וא״ת מ״מ נימא עובדא כי הוה ברביעית הוה. וי״ל [דקסבר רבא] דאין לתלות הטעות בשניהם. [ע״כ]. כדפירשתי לעיל:

רבי יהודה אומר קיימת. בפ״ק דפסחים משנה ד׳ פליג ר׳ יהודה עם ר״מ נמי כה״ג. ופסקו שם הר״ב והרמב״ם כר׳ יהודה. ולכאורה ה״נ הכא. אלא שראיתי להרמב״ם בסוף פ״ב מהלכות עדות דפסק כת״ק דהכא ונ״ל טעמא משום דהכא מסתם סתים ת״ק ולא תנן דברי ר״מ כמו התם. ור״מ ור׳ יהודה הל׳ כר׳ יהודה. ועוד דשם בגמרא דף י״ג פסקינן בהדיא כר״י מה שאין כן הכא:

שבחמש חמה במזרח ובשבע חמה במערב. ואין להקשות דבמשנה ד׳ פ״ק דפסחים גזר רבי יהודה משום יום המעונן דטעו על השביעית לומר שהיא החמישית כדפירש הר״ב ופסק כן הלכה. דהתם לחומרא והכא לחומרא דלא גזרינן ולא קטלינן מספיקא. ושוב מצאתי כדברי בספר חכמת שלמה שם בפסחים. וז״ל גזירה משום יום המעונן וכו׳. תוספות. אבל לענין עדות נפשות אע״ג דאמרינן יום המעונן הוה לא לקיים עדותן בין ה׳ לד׳. דהואיל ורוב ימים אינן מעוננין. לא אזלינן בתר מיעוט בדיני נפשות להחמיר ולקיים עדותן. גליון. ע״כ:

ובודקין אותו. עי׳ [מ״ש] סוף משנה ה׳ פ״ז:

פותחין בזכות. ל׳ הר״ב אם לא עברת אל תירא. הכי מסקינן בגמרא ר״פ דלעיל ד׳ ל״ב ועיין מ״ש שם:

אמראחד מן העדים וכו׳. כתב הר״ב דכתיב ועד [א׳] לא יענה. בין לזכות בין לחובה ואע״ג דקרא מסיים למות וכדילפי׳ בסמוך לאחד מן התלמידים מפרשים בגמרא פרק דלעיל ד׳ ל״ד דבעד ל״ל הכי משום דמחזי כנוגע בעדותו פירש״י שמתחרט בו ודואג שמא יגמור הדין לחובה ויביא זה עדים להזימן. ומיהדר לא מצי הדרי בהו לאחר כדי דבור דכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד:

ולא היה יורד משם כל היום כולו. כתב הר״ב ואפילו שאין ממש בדבריו. בבריית׳ כדי שלא תהא עלייתו ירידה לו פירש״י שאם יורידוהו היום לעין כל.

בושה הוא לו. ע״כ. ומ״ש הר״ב ואם יש ממש בדבריו אינו יורד משם לעולם. שם בברייתא והעתיקה הרמב״ם בפ״י מהלכות סנהדרין. ונראה ודאי דאינו נמנה עמהם שא״כ יהיה ב״ד זוגות. אלא זוכה להיות במושב ב״ד ועל הספסל כמותם. כמ״ש בשם רש״י במשנה ד׳ פרק דלעיל. ואכתי קשיא שתהיה השורה חסרה. ואנן שורות של כ״ג בעינן כדתנן התם. ולא אשתמיט הגמרא והרמב״ם דלימא שממלאין אותה:

אם יש ממש בדבריו. עיין מ״ש בל׳ זה בר״פ דלקמן:

מעבירין דינו למחר. כתב הר״ב משום הלנת דין. כדפי׳ בר״פ דלעיל:

היו מזדווגים. ביום הראשון לאחר שהעבירוהו לדון ממקום הישיבה מזדוגים בבתיהן או בשוק ונושאין ונותנין בדבר. רש״י:

ונושאין ונותנים כל הלילה. איש איש לעצמו. ל׳ רש״י. ול׳ הרמב״ם פרק י״ב מהלכות סנהדרין כל אחד ואחד עם זוג שלו. או עם עצמו בביתו:

המוכה אתמול. אומר אני הוא המזכה אתמול ועדיין מזכה אני על כרחו שאינו יכול לחזור בו. והמחייב אומר. אם לא מצא הלילה זכות. אני המחייב. ומחייב אני במקומי. רש״י:

אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה. בהשכמה שנושאין ונותנין בדבר אבל בשעת גמר דין יכול לחזור. כדמסיק הר״ב בסוף מתניתין וכתבתי בר״פ דלעיל:

טעו בדבר. ולא ידוע מי הם שחייבו או זיכו מטעם א׳ שאינן נחשבין אלא כאחד. הרמב״ם פי״ב מה״ס. ועיין מ״ש פרק דלעיל משנה ג׳:

שנים עשר מחייבין וכו׳. כתב הר״ב והטייתך לרעה ע״פ א׳ ליתא. כדתנן בסוף פ״ק:

ואחד אומר איני יודע. כתב הר״ב דהאי דאמר איני יודע כמאן דליתא. עיין מ״ש בזה בספ״ק. [*והא דמשמע דמתניתין רבותא קמל״ן בהא. כדקתני ואפילו וכו׳ ואחד אומר איני יודע. י״ל דלפי שאף אם אמר חייב לא מחייבין כיון שאין הרוב [היה] אלא בא׳. וא״כ נחשבהו כאילו היה מן המזכין שמטין לזכות ע״פ אחד. קמל״ן דלא]:

שנים שנים. לשון הר״ב אם נתחלקו השנים וכו׳. וכ״כ רש״י וכן הוא דעת הרמב״ם לדעתי שמ״ש בפ״ט מה״ס וז״ל. אמרו י״ב זכאי וי״ב חייב. הרי זה זכאי. הוא ט״ס. וצ״ל אמרו י״ג זכאי וכו׳. ותדע שהרי בכל החלוקות מונה במספר כל הדיינים. ובכללן זה שאומר איני יודע. ואילו הכא לא הזכיר הכ״ה שהוא שיאמר איני יודע לפי הנוסח שבספר. שהמזכים והמחייבים הם מחצה על מחצה. ועוד שאח״כ כתב חלוקת י״ב זכאי וי״ב חייב ואחד אומר איני יודע. אלא ודאי דהכא הכי גרסינן י״ג זכאי וי״ב חייב. שהן דעות כל הכ״ה. וכבר כתבתי בספ״ק דלהרמב״ם זה שאומר איני יודע שומעין לו כשחוזר לזכות. והרבה נפלאתי מהרב הגדול מהר״ם פאדוא״ה ז״ל בהגהותיו לספר הרמב״ם שקיים וקבל זה הלשון הכתוב בספר וחתר למצוא לו מקום שממנו יצא להרמב״ם לדונו לזכות במחצה על מחצה. ונדחק כמעייל פילא בקופא דמחטא. אבל העיקר והאמת יורה דרכו אשר דרכתי בו להגיה י״ג במקום י״ב:

עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין. כתב הר״ב וה״ה אם יראה א׳ מן המזכין דברי המחייבין דהוו להו ל״ז מחייבים. רש״י. ומסיים הרמב״ם ספ״ט מה״ס שכן אם ל״ד אומרים זכאי. ול״ו אומרים חייב. וא׳ אומר איני יודע [חייב] שהרי רבו המחייבין שנים. ומקצת נוסחאות כתיב ל״ה במקום ל״ד והוא ט״ס:

עד שיראה. לא ראו מאי. פוטרין אותו. אמר ליה רב פפא לאביי ולפטריה מעיקרא משהוסיפו עד ע״ ונחלקו. למה מאחרין הדבר לדון אלו כנגד אלו. מי אית לן לאהדורי בתר חובה. [רש״י]. אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן כדי שלא יצאו מב״ד מעורבבין. גנאי לב״ד שיצאו במחלוקת ואין יודעין לגמור את הדין. [רש״י]. וכתב הרמב״ם [ספ״ט] שכן הדין אם ל״ה אומרים חייב ול״ה אומרים זכאי ואחד אומר איני יודע:

ו נגמר הדין. לחובה. מוציאין אותו לסקלו. איידי דסקילה רישא דכולהו ד׳ מיתות [היא] [כדתנן בריש פרק דלקמן] הואמפרש מילי דידה ברישא. והדר מפרש שארא בפרקין דלקמן כסדר. רש״י. וכתב הרמב״ם וכמו שעושין בסקילה. כך עושין בכל מיתות ב״ד:

בית הסקילה היה חוץ לב״ד. כתב הר״ב רחוק מב״ד. שמא בעוד וכו׳ וקרא צריך טעמא. וז״ל הרמב״ם ספי״ב מהלכות סנהדרין. ויראה לי שיהיה רחוק כמו ששה מילין. כמו שהיה בין ב״ד של משה רבינו ע״ה שהיה לפני פתח אוהל מועד. ובין מחנה ישראל. ע״כ. טעמו דבגמרא ילפינן דז״ש הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה. חוץ לשלש מחנות הוא. כלומר אף חוץ למחנה ישראל. ומתני׳ דלא תנן אלא חוץ לב״ד נפקא מינה דאי נפיק ב״ד ויתיב חוץ לשלש מחנות הכי איתא בגמרא. וסובר הרמב״ם כיון דנסבינן לקרא דהוצא וגו׳ לב״ד שהוא חוץ לשלש מחנות ש״מ דהכי עבדינן ליה כמו אותו חוץ דבקרא שהיה ששה מילין. [שכל השלש מחנות היו י״ב מילין. א״כ ממרע״ה שהיה באמצעם עד סוף כל המחנות הוא שיעור מחצית הי״ב מיל שהן ששה מיל. ולפי שהחצר שבו המשכן הוא ממעט מהמחצית שיעיר חציו. דהיינו חמשים על חמשים לפיכך קא דייק הרמב״ם בלישניה וכתב כמו ששה. ומ״ש הרמב״ם ובין מחנה ישראל. ענינו ובין סוף מחנה ישראל]:

רחוק ממנו כדי שיהא רואהו. מתרחק מזה שהסודרין בידו מלא עיניו. ובלבד שיוכל לראותו אם יניף בסידרין. רש״י:

ומעמידו. עד שיחקרו ב״ד אם יהא טעם בדבריו של זה. רש״י. והרמב״ם פי״ג מהלכות סנהדרין העתיק ומחזיר את הנדון לב״ד. ולא ידעתי זו מנין לו. גם בפירושו כחב אמנם פעם ראשונה ושניה מחזירין אותו. כשיאמרו אחרים עליו. ולא נזכר לא במשנה ולא בברייתא. גם ז״ש אח״כ אבל אם אמר יש לי ללמד וכו׳ מחזירין וכו׳. משמע דכמה פעמים מחזירין. ובברייתא תניא כמ״ש הר״ב פעם ראשונה ושניה. וכן העתיק בחבירו. ואי ל״ג בפירושו אלו ארבע מלות. כשיאמרו אחרים עליו אבל. הוה ניחא:

אפילו ארבעה וחמשה פעמים. וכה״ג תנן בר״פ י״ח דשבת. וכתב הר״ב דלאו דוקא. וכ״כ הרמב״ם אדהכא בפי״ג מהלכות סנהדרין. מחזירין אותו אפי׳ כמה פעמים. ועיין מ״ש שם במסכת שבת:

ובלבד שיש ממש בדבריו. קצת ראיה הדומה לזכות. רש״י:

ופלוני ופלוני עדיו. מסיים הר״ב שעבר וכו׳ ביום פלוני בשעה פלונית במקום פלוני. הכי אמר אביי בגמרא. ולישנא דר׳ יוסי דריש פרק דלעיל נסיב. אבל ודאי כשמזכיר ביום פלוני מזכירו בסגנון שיהא ניכר בתוכו בכמה בחדש. באיזה חדש. שנה. ושבוע. והכא אף רבנן מודו דסגי בהכי. דלא שייך טעמא דכדי שתטרוף וכו׳. והרמב״ם אע״פ שבפירושו העתיק לשון אביי. בחבורו פי״ג מהלכות סנהדרין כתב שעבר עבירה פלונית במקום פלוני בזמן פלוני:

תהא מיתתי כפרה על כל עונותי. עיין מ״ש בזה בשס הרמב״ם במשנה ד׳ פ״ו דנזיר:

שהוא מזומם. לשון הר״ב שעדיו הם זוממין. לאו למימרא שהם זוממין. כלומר שיש עליהם עדים להזימן אלא שלא באו. דאטו אם אין עדים בעולם שיוכלו להזימן ואפ״ה שקר העידו מי לא שייך נמי שיאמר חוץ מעון הזה. אלא זוממין דקאמר. לשון הכתוב כאשר זמם לעשותנקט כלומר שעדיו הם שזממו להעיד עליו. וז״ל רש״י שהוא מזומם שהעדים שקרנים ובמחשבתן הרעה הרגוהו:

מפשיטין אותו את בגדיו. לפי שהוא ממהר למות. הרמב״ם:

מלפניו. פירש״י ערותו. ומ״ש הר״ב פרק אחד. הוא לשון הברייתא בגמרא ופירש״י שעליה:

והאשה וכו׳ דברי ר׳ יהודה. והא שמעינן ליה לר׳ יהודה דחייש להרהורא דתנן [במשנה ה׳ פ״ק דסוטה] הכהן אוחז בבגדיה אם נקרעו נקרעו וכו׳ ר׳ יהודה אומר אם היה לבה נאה לא היה מגלהו וכו׳ אמר רבה התם היינו טעמא שמא תצא מב״ד זכאה ויתגרו בה פרחי כהונה. [כדכתב שם הר״ב] הכא הא מקטלה. וכי תימא אתי לאתגרויי באחרנייתא. אמר רבה גמירי אין יצה״ר שולט אלא במי שעיניו רואות. גמ׳ ועיין עוד לקמן:

וחכמים אומרים וכו׳. ואין האשה נסקלת ערומה. והכי סתם לן תנא בספ״ג דסוטה ושם פירשתיו בס״ד והעתקתי הגמ׳ דקאמרה דטעמא דלא עבדינן לה תרתי להמיתה ולייסרה בבזיון כזה. דכתיב (ויקרא י״ט:י״ח) ואהבת לרעך כמוך. ברור לו מיתה יפה ולא תבזהו. ותו בגמ׳ דרבנן ור״י בהא פליגי הכא. דרבנן סברי בזיוניה דאיניש עדיף ליה. כלומר גדול בעיניו טפי מניחא דגופיה. הלכך נוח לה שתסקל בלבושה ותשהה למות. ואע״ג דאיכא צערא דגופה ולא תבזה אותה להפשיטה. הלכך זו היא ברירת מיתה יפה. ור״י סבר ניחא דגופיה עדיף ליה. גדול בעיניו טפי מבזיוניה הלכך כשתפשיטנה זו היא יפה לה:

היה גבוה שתי קומות. תנא וקומה שלו הרי כאן ג׳. ומי בעינן כולי האי. ורמינהו מה בור שהוא כדי להמית י״ט. אף כל כדי להמית י׳ טפחים [משנה ה׳ פ״ה דב״ק] אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר קרא ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה [שימות מהר]. [רש״י] אי הכי ליגבהיה טפי. משום דמנוול. פירש״י אם גבוה יותר מדאי מתפרר גופו ואיבריו מתפרקים וכריסו נבקעת:

דוחפו. גמ׳. מנין שבדחייה. שנאמר (שמות י״ט:י״ג) כי סקול יסקל או ירה יירה. הנה השוה הנסקל שנפל את האבן עליו. עם הנדחף שנפל הוא בעצמו לארץ. הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. וכתבו התוס׳ סקילה נאמרה תחלה בכתוב ואפ״ה עבדינן ליה לבסוף משום דאשכחן קרא דסמיך סקילה למיתה. דכתיב (דברים י״ז:ה׳) וסקלתם באבנים ומתו. ע״כ. ומנין דלמדין לדורות מסיני. תלמוד לומר סקל יסקל פירש״י ל׳ עתיד ולא כתב כי סקל סקל או ירה ירה:

נהפך על לבו. לשון הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. דוחפו על מתניו מאחוריו. והוא נהפך ונופל על לבו לארץ:

הופכו על מתניו. לשון הר״ב שכשהוא מושכב פרקדן מגונה יותר וכן פירש״י ול׳ פרקדן פי׳ בערוך אפוי בקידה:

ואם לאו השני נוטל את החבן וכו׳. ולא סגי בירייה לחוד מדכתיב סקל יסקל או ירה יירה ורבויא הוא מדלא כתיב כי סקל או ירה. ומדכתיב או לחלק שמעינן שאם מת בדחייה דיצא. גמ׳:

ונותנה על לבו. נתינה זו לאו דוקא. דסקילה משמע ע״י השלכה כמה דאת אומר ויסקל באבנים את דוד שמואל ב׳ ט״ז ובודאי שלא נתן אבנים על דוד

אלא שהשליכם לעומתו כמו שהוא אומר עוד שם. ויסקל באבנים לעומתו. אלא ה״ק מתני׳ שנותנו על לבו ע״י השלכה. וכן מפורש בגמרא שהאבן היה משוי שני בני אדם. ושני העדים מדלים אותה ושדי לה חד מנייהו שמשליך יותר בכח. ששנים המשליכים א׳ מעכב השני. וכן העתיק הרמב״ם ומשליך האבן על לבו:

שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה. לפי שאותו הדבר אצלם אמת שהשיגוהו בחושיהם והוא אצלינו ספור דברים שאין אנו יודעים אלא מה ששמענו מהם. ולפיכך צוה השם יתברך שיהיו העדים ממונים על הענין. וזהו ענין נראה. הרמב״ם בפירוש משנה ג׳ פרק דלקמן:

כל הנסקלין נתלים. מפרש בגמרא דדריש רבויי ומעוטי. והומת ותלית רבוי. כי קללת מעוט. אי הוו מקרבי להדדי לא הוה מרבינן אלא עכו״ם דדמי ליה בכל מילי [שכופר בעיקר כמותו] השתא דמרחקי מהדדי אהני לרבויי שאר הנסקלין. ולא מיעט אלא שאר מיתות ב״ד:

וחכמים אומרים אין נתלה אלא המגדף ועובד ע״ז. דדרשינן כללי ופרטי. והומת ותלית כלל. כי קללת פרט. אי הוו מקרבי להדדי [אמרינן] אין בכלל אלא מה שבפרט הני אין מידי אחרינא לא. השתא דמרחקי מהדדי אהני לרבויי עכו״ם דדמי ליה בכל מילי. והיינו דאיכא בין פרט למיעוט. דפרט הוא פירוש הכלל. ואין בכלל אלא מה שבפרט. וכי מתרחק מהני לרבויי מה דדמי לפרטא בכל מילי ותו לא. [*אבל הדורשו במעוט לא עקר את הכלל ממקומו. אלא מעטו במקצת שמתחלה היה משמע כל דבר. ובא המעוט ומעט משמעו שלא תאמר הכל במשמע. אלא כגון זה הכתוב אחריו והדומין לו] והכי מפרשא בגמ׳. והר״ב שכתב הטעם דעכו״ם מקרי נמי מגדף. וכ״כ הרמב״ם בפירושו ובחבורו פט״ו. דקדקתי בירושלמי ובספרי. ולא מצאתי שדרשו כן:

ואין האשה נתלית. שנאמר (דברים כ״א:כ״ב) וכי יהיה באיש חטא וגו׳ ותלית. איש ולא אשה. ור׳ אליעזר דריש לרבות בן סורר ומורה. איש. ולא בן. [*כדתנן בריש פ״ח בן ולא איש] חטא. מי שעל חטאו נהרג. יצא בן סורר ומורה שעל שם סופו נהרג [כדתנן פ״ח משנה ה׳] הוי מעוט אחר מעוט. ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. גמ׳. [*וקצת קשה לי דהא לר׳ אליעזר כל הנסקלין נתלין. ובן סורר ומורה נאמר בו ורגמוהו וכדתנן במשנה ד׳ פ״ז וא״כ למה צריך לרבויי]:

ואין דנים שנים ביום אחד. עיין מ״ש במשנה ד׳ פ״י. וכתב הר״ב אלא תלייתן של נשים הללו הוראת שעה היתה. שעה הוצרכה לכך שהיו בנות ישראל פרוצות בכשפים ועשה סייג לשעה ותלאן לפרסומא למלתא. ודן את כולן ביום אחד מפני קרוביהן שלא יתקשרו להצילן. רש״י:

רבי יוסי אומר הקורה מוטה על הכותל וכו׳. כתב הר״ב וטעמא דר׳ יוסי לפי שהעץ שנתלה עליו נקבר עמו. מקבר תקברנו יתירא נפקא לן. רש״י דף מ״ה. ומ״ש הר״ב יצא זה שמחוסר חפירה ותלישה וקבורה. ורבנן חפירה לאו כלום היא ולא מיעטה התורה אלא שלא יהא העץ במחובר כלומר שמחוסר קציצה. והכי איתא בגמ׳. אבל ז״ש חפירה לא כלום היא. בגמ׳ גרסינן תלישה ומ״מ חפירה ותלישה דבדברי ר״י גרסינן נמי בגמרא. ומיהו הח״ש מוחק חפירה. ולגירסת הר״ב דגרס ורבנן חפירה וכו׳ אפשר למחוק תלישה. דהא עיקר תלישת המחובר מעיקרו היא. כדאמרינן תלוש ולבסוף חברו. אלא מדנקטיה הכא לתלישת מחובר מעיקרו. קציצה. שייך למקרי לגבה. תלישה לתלוש ונתחבר. שוב מצאתי בפי׳ הרמב״ם כדברי. שכתב חפירה ולא תלישה. אע״פ שכתב קציצה. הלכך יש למחוק תלישה. אבל לא שלחתי בו יד להגיה אחרי שהר״ב העתיק מהגמרא שלפניו כמו שהיא ג״כ לפנינו:

שם שמים מתחלל. שמזכירין שזה ברכו. רש״י. ולפיכך אמרו בגמרא ובברייתא שמשהין אותו עד סמוך לשקיעת החמה וגומרין את דינו וממיתין אותו ואח״כ תולין אותו. אחד קושר ואחד מתיר [כלומר אין שהות בינתים] כדי לקיים מצות תלייה והעתיקה הרמב״ם בפט״ו מהלכות סנהדרין:

כביכול ה״ג בס״א. וגירסת הרמב״ם אינה כן משום דשכינה נמי ל״ג ליה. ומפרש לכולה מתניתין בבני אדם המדברים. אבל להר״ב דגרס שכינה. וכן גירסת נ״י. איכא למגרס נמי כביכול ופי׳ כביכול כתבתי ברפ״ד דמגילה. לשון רש״י כביכול נאמר בהקב״ה כבאדם שיכול להאמר בו כן. ע״כ. ומצאתי עכשיו בתשבי שהביא ראיה שנמצא. כב. משמשים ביחד בתחלת התיבה ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה (ישעיהו א׳:כ״ו):

קלני. כתב הר״ב איני קל מראשי ומדכתיב קללת מפיק ליה ר״מ (וכד״א) [כמ״ד] קיל לית. ופרכינן האי כבד עלי ראשי כבד עלי זרועי מבעי לי׳ כלומר ואמאי מכנה ואומר איני קל לימא כבד עלי. ומסיק אלא כמ״ד קיל לי עלמא פירש״י אני מכנה ואיני רוצה להזכיר כבדות בעצמי. ותו פריך האי קללת מבעי ליה לגופה. שמגדף בתליה ודדמי ליה למר כדאית ליה. ולמר כדאית ליה. ומשני א״כ נימא קרא מקלל מאי קללת ואי כולה להכי נימא קרא קלת מאי קללת. ש״מ תרתי:

כל המלין את מתו עובר וכו׳. כדיליף בגמרא בברייתא מרבוי דתקברנו:

ולא היו קוברין אותן בקברות אבותיהן. פי׳ הר״ב לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק. שנאמר (מלכים ב י״ג:כ״א) ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו. דאילו לקיימי ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. דהא תניא על רגליו

עמד ולביתו לא הלך. אלא ויהי נא פי שנים אקיים בנעמן שריפא מצרעתו שהיא שקולה כמת. שנאמר (במדבר י״ב:י״ב) אל נא תהי כמת. גמרא [דף מ״ז] :

נתעכל הבשר. לשון הר״ב כבר נתכפר לו במיתתו ובבזיונו. וכן לשון רש״י. ור״ל בזיון העיכול. ונ״י שכתב בזיון הורדה לתחתית. יתכן לאית דאמרי שכתב הר״ב על פי מה שאפרשהו. אלא שצ״ל דלנ״י סתימת גולל כפירוש רש״י דלקמן וכמנהג הארצות שנותנין המת בארון שלם ומכסין אותו ואח״כ מורידין הארון עסם המת בקבר. כמ״ש בטור י״ד סימן שס״ב ולשון נתעכל לשון כלייה הוא. והרמב״ם בפרק י״ד מהלכות סנהדרין העתיק נתאכל באלף. ועיין מ״ש במשנה ג׳ פ״ד דיומא. וע׳ פרק דלקמן מ״ז בפירוש הר״ב:

ולא היו מתאבלין. כתב הר״ב כדי שתהא בזיונן כפרה להם. ואית דאמרי לפי שהאבלות כו׳ ובאותה שעה כו׳ שלא נגמרה כפרתן עד שיתעכל הבשר. והואיל ואדחי האבלות. אדחי. נראה לפרש דלאית דאמרי מניעת האבלות לא לכפרה היא אלא שאין ראוי להתאבל עליהם כשעדיין לא נגמרה כפרתן. וכן לשון הרמב״ם ואין ראוי להתאבל על הרוגי ב״ד לפי שאין עונותיהם מכופרים כו׳. ע״כ. וטעמא מבואר הוא דבאבוד רשעים רנה ולא אבלות. אבל לאחר שנגמרה כפרתן כיון שנקלה הרי הוא כאחיך וראוי הי׳ להתאבל. אלא הואיל ואדחי. אדחי. וקשיא לי דהאי דהואיל ואדחי אדחי עצ כרחנו צריכין אנו לומר ג״כ לפירושא קמא דאע״ג דטעמא דמניעת אבילות הוא משום כפרה. מ״מ כי נגמרה כפרתן שהוא אחר העיכול כמ״ש הר״ב ג״כ בפירושא קמא אמאי לא מתאבל תו עליהן. אלא על כרחך הואיל ואדחי אדחי. וא״כ ה״ל להר״ב לפרש הך הואיל ואדחי בפירוש קמא ולא ה״ל לחלק בין שני הפירושים אלא במניעת התחלת האבלות. דלפירוש קמא משום כפרה. ולפירוש שני שאינם ראוים להתאבל עליהן. אבל במניעת סוף האבלות שוים הם שני הפירושים בטעם אחד. דהואיל ואדחי אדחי. ודקדקתי לדעת מוצא הדברים שכתב הר״ב וראיתי שזה הלשון כדי שתהא בדונן כפרה להם. לשון רש״י הוא בפירוש המשנה. והך אית דאמרי דברי הרמב״ם הן. אבל יש להן שורש בגמרא. אלא שלא נאמר שם כלשון וכסגנון זה. דמעיקרא מסקינן בגמרא דאין אבלות לפי שלא נגמרה כפרתן עד אחר העיכול. ואהא מהדר רב אשי וחולק בזה הלשון. אבלות מאימתי קא מתחלא מסתימת הגולל. כפרה מאימתי קא הויא. מכי חזו צערה דקברא פורתא. הואיל ואדחי ידחו אי הכי למה לי עיכול בשר משום דלא אפשר. ופירש״י דרב אשי אמר דלא בעינן לכפרה עיכול בשר אלא צערא דחיבוט הקבר פורתא מכפרת. וטעמא דלא היו מתאבלים הואיל ואדחי. ואין ה״נ דהיה רשאי לקוברו בקבר אבותיהם אחר צערא דקברא פורתא. אלא דלא אפשר ליטלו. משום דנבקע כריסו ומסריח. ע״כ. והשתא טעמא דכדי שתהא בזיונן כפרה להם סגיא נמי לרב אשי. אלא דלסוגיא קמא באותו טעם מספיקין שאין מתאבלים כל עיקר עד ליקוט עצמות. שאז חל עליו אבלות הליקוט דתנן סוף פרק ח׳ דפסחים. דודאי כשנקברים בקבורת האבות שמתחייב בכל דיניהן. אבל לרב אשי לא סגי האי טעמא שלא להתאבל מכי חזי צערא דקברא פורתא. ובעי לטעמא הואיל ואדחי. ומיהו לרב אשי נמי דין אבלות ליקוט יש לו. שזה לא היה חל קודם הליקוט ולא שייך לומר שנדחה. ואדחי לא קאי על אבלות הליקוט. וכן נמי לסברת הרמב״ם דאין מתאבלים היינו אין ראוי כו׳ לפרש סוגיא קמא נמי מטעם דאין ראוי כו׳. ואיכא בינייהו כדאמרן. דלסוגיא קמא אין צריך לטעם דאדחי שזה הטעם דאין ראוי מספיק לזמן העיכול. ולרב אשי אינו מספיק אלא עד התחלת העיכול. ומשם ולהלן צריך לטעמא דהואיל ואדחי. ומכל מקום לסוגיא קמא ולרב אשי. דין אבלות הליקוט יש לו. ולא אמרן דאדחי אלא מהאבלות שלא דליקוט וכמ״ש לפירוש רש״י. ונמצינו למדין דהר״ב והרמב״ם שכתבו שלא נגמרה כפרתן עד שיתעכל והואיל ואדחי אדחי. שלא בדוקא הוא אלא כלומר עד שיתחיל להתעכל. דהיינו מכי חזי צערא דקברא פורתא. ושבטעם מניעת האבלות יש לפרש לסוגיא קמא ולרב אשי בטעם אחד. רוצה לומר לרש״י שניהם נתכונו לטעם שתהא בזיון. אלא לסוגיא קמא סגי בהך טעמא לכל מניעת האבלות עד הליקוט. ולרב אשי לא סגי אלא עד התחלת העיכול. ומשם עד גמר העיכול. מטעם דהואיל ואדחי. וכן נמי להרמב״ם סוגיא קמא ורב אשי. טעם אחד להם במניעת האבלות. לפי שאינו ראוי [להתאבל] כו׳. אלא דלסוגיא קמא מספיק לכל המניעה ולרב אשי צריך גם כן להואיל ואדחי כדפרישית לרש״י. וניחא לפרש דברי הר״ב באית דאמרי כו׳. דאין מתאבלים כו׳. מטעם בזיון. כשטת רש״י שהתחיל בה הר״ב ועד שיתעכל נפרש בין בלשון הר״ב בין בלשון הרמב״ם. דרוצה לומר עד התחלת העיכול וזה אמת ברור. ובפירוש משיסתם הגולל יש להר״ב פירושים שונים. האחד במ״ג פ״ז דנזיר. שמפרש כפירוש רש״י כסוי הארון. והשני במ״ד פ״ב דאהלות שמפרש כפירוש רבינו תם. אבן שסותם פי הקבר מלמעלה. [ולעד״ן שאפשר לומר דמ״ש הר״ב והואיל ואדחי אדחי. אשני פירושים קאי. ודו״ק]:

אבל אוננין. דאין זה כבוד להרוג. ואין כפרתו נמנעת בכך שאין אנינות אלא בלב בלבד. רש״י. ולסברת הרמב״ם דטעם מניעת האבלות לפי שאין ראוי להתאבל כו׳ היינו כשהאבלות נראה לזולתו. אבל להתאונן בלבו ואין רואה. זה אינו שלא מן הראוי. דמכל מקום קרובו הוא:

ז **סקילה שרפה כו׳**. כתב הר״ב סקילה חמורה משרפה כו׳ אפרש בס״ד לקמן בפ״ט משנה ג׳. ומ״ש הר״ב ונפקא מינה למי שנתחייב שתי מיתות כו׳. וכ״פ רש״י והרמב״ם ונ״י. ומשנה ד׳ דפ״ט היא. ויש לתמוה דלא נקטי המשנה דלעיל מההיא. דשנים מחייבי מיתות ב״ד שנתערבו נידונין בקלה. וי״ל דרבותא דחמירא עדיפא. ועוד י״ל דניחא להו למנקט נפקותא באדם א׳:

חנק. אע״ג דלא כתיב בהדיא. ארבע מיתות גמרא גמירי לה. וכל מיתה האמורה בתורה בסתם אי. אתה רשאי (לו) להחמיר עליה אלא להקל עליה. ולר״ש דאמר חנק חמורה מהרג. נאמר מיתה בידי שמים. ונאמר מיתה בידי אדם. מה מיתה האמורה בידי שמים. מיתה שאין בה רושם. אף מיתה האמורה בידי אדם מיתה שאין בה רושם ואימא שרפה מדאמר רחמנא בת כהן בשרפה. מכלל דהא [בת ישראל] לא בת שרפה היא. [הלכך מות יומת הנואף ע״כ חנק הוא [רש״י]. גמרא דף נ״ב:

ארכובותיו. לשון וארכובתה דא לדא נקשן (דניאל ה׳:ו׳): והוא הפרק האמצעי שבין הרגל והירך. [*ועיין [בהר״ב] פ״ד דחולין משנה ו׳]:

קשה לתוך הרכה. כתב הר״ב קשה מבפנים לחנוק ורכה מבחוץ להגין. וז״ל רש״י קשה לתוך הרכה. מפני שהרכה אינה חונקת לפתוח פיו. והקשה מחבל את גרונו ומנוולתו. לפיכך קשה מבפנים. ע״כ. וז״ל הרמב״ם קשה בתוך הרכה. כדי שלא יצטער בשרו בלבד הקשה בשעת חנקו. ע״כ. ופירוש בלבד מל׳ לבדין דמשנה ט׳ פ״ט דכלאים:

זה מושך אצלו כו׳. ל׳ הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. ושני עדיו זה מושך כו׳:

אף הוא אם מת כו׳. כתב הר״ב כלומר אם היה מת כו׳ ומסיים רש״י אף הוא לישנא בעלמא הוא כלומר אם יחניקוהו אף הוא ימות בידם ואין זו שרפה:

בצבת. תרגום ומלקחיה. וצבתהא. כ״כ הר״ב במשנה ו׳ פ״ה דאבות:

רבי יהודה אומר ניוול הוא זה. לשון הר״ב שהורגו מעומד. ובברייתא פירש דטעמא דפליג ר׳ יהודה אדרבנן. מפני שאמרה תורה כו׳. הכי תניא אמר להן רבי יהודה לחכמים אף אני יודע שמיתה מנוולת היא. אבל מה אעשה שהרי אמרה תורה כו׳. ונמצינו למדין דר״י לא יקרא ניוול למיתה שאמרו רבנן אלא מפני שאמרה תורה כו׳. ולא דקפדינן אניוול. דהא המיתה שהוא אומר היא מנוולת. כמו שאמר בעצמו. ולשון רש״י רבי יהודה אומר ניוול הוא זה השתא משמע מפני שהורגו מעומד ונופל. ע״כ. וכ״כ נ״י. ומה שכתב הר״ב ואמרו ליה רבנן כיון דכתיב סייף באורייתא כו׳ לאו מינייהו גמרינן. דאי לא תימא הכי. הא דתניא שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי. היכי שרפינן והכתיב ובחוקותיהם לא תלכו. אלא כיון דכתיב שרפה באירייתא דכתיב (ירמיה ל״ד) ובמשרפות אבותיך וגו׳ לאו מינייהו קא גמרינן. הכי נמי כיון דכתיב סייף כו׳. ומ״ש הר״ב דאמר קרא נקם ינקם. נקימה זו איני יודע מה היא. כשהוא אומר (ויקרא כ״ו) והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית. הוי אומר נקימה זו סייף. כדתניא בגמרא [דף נ״ב] ומ״מ תימה על הר״ב דהוה ליה למנקט מקרא המפורש בו חרב דאמר קרא לפי חרב. גבי עיר הנדחת. ובגמרא פריך ואימא דבריז ליה מבריז. [תוקעה בבטנו או בגרונו. רש״י] ומשני לפי חרב כתיב [פיפיות של חרב. ב׳ צדדין] ואימא דעביד ליה גיסטרא [חולקו לארכו לשנים] אמר קרא ואהבת לרעך כמוך. ברור לו מיתה יפה:

אלו הן הנסקלין. כתב הר״ב אית מינייהו דכתיב בהו סקילה בהדיא. והן המולך ובעל אוב וידעוני בפרשת קדושים. ומגדף בפרשת אמור. ועובד ע״ז בפרשת שופטים. ומחלל השבת בפרשת שלח. ונערה המאורסה. ובן סורר ומורה. בפרשת תצא. והמסית בפרשת ראה. ומ״ש הר״ב והנך דלא כתיבא בהו סקילה כתיב בהו דמיו בו כו׳. והן האם. ואשת האב. והכלה. והזכור. ומקלל אביו ואמו. וכולן בפרשת קדושים. ונשארו מקצת שלא נכתב בהן דמיו [בו]. או דמיהם בם. והם הבא על הבהמה. והאשה המביאה כו׳ וילפינן לה בברייתא בגמרא [דף נ״ד ע״ב]. והעתיקה הרמב״ם בפירושו. והוא שנאמר בשוכב עם בהמה (שם כ׳) ואת הבהמה תהרוגו ונאמר במסית כי הרג תהרגנו. מה להלן בסקילה. אף כאן בסקילה. [*וכמיתת הבהמה בך מיתת השוכב] ומדיח מפרש בגמרא סוף פ״י דף פ״ט דגמרינן הדחה הדחה ממסית. ויש לדקדק בסידרא דנקטא מתניתין מאי טעמא. והרמב״ם בפרק ט״ו מהלכות סנהדרין הקדים נערה המאורסה קודם הזכור. והמסית והמדיח והמכשף קודם למחלל השבת. ואפשר לומר בטעמא משום דהבא על האם כו׳ עד והאשה המביאה כו׳ כתובין כן בסדר אחרי ובסדר קדושים זה אחר זה. ולא הקדים המכשף אע״פ שהוא נזכר בפרשת משפטים קודם פרשת העריות. לפי שאלו הם הרבים לפיכך הקדימן. והמולך אע״פ שבפרשת קדושים נקדם לכולן. מ״מ הואיל ובפרשת אחרי נכתב בין הכלה להזכור לא ראה להקדימו וכן ג״כ שלא להכניסו בין העריות. וראה גם כן להקדים קודם אליו. המגדף. והעובד ע״ז. שהם נוגעים בהש״י יותר מהמולך שהוא חוק האומות בעלמא לתנא דידן. ומפני שהמגדף הוא המברך השם. ראוי להקדימו לעובד ע״ז ג״כ שאין נוגע בשם עצמו. וסמך בעל אוב וידעוני אחר המולך. שכן נסמך אחריו בפרשת קדושים. וכך הם כתובים עוד בפרשת שופטים. והיה ראוי לסמוך אח״כ מקלל אביו ואמו כמו שהם סדורים ג״כ אחר אוב וידעוני בפרשת קדושים. אלא שראה להקדים מחלל את השבת. שהוא מיקל ומחלל בכבוד אביו שבשמים. שהוא כמכחיש במעשה בראשית. ועוד שדומה לענין עובד ע״ז שכן הושוו במשנה סוף פ״ח. ופירש הר״ב [שם] לפי ששניהם כופרים בעיקר. ומפני שהמולך נזכר אצל העריות. הסמיכו ג״כ אצלם ונמשכו להסמיך כל אלו שסמך. ועכשיו חוזר וסמך נערה המאורסה שהיא ג״כ ערוה. אלא שענינה מרוחק מהן בכתוב שהיא נאמרה במשנה תורה בפרשת תצא. לפיכך לא חש לסמכה אצלם. והסמיך המולך וכל אלו. מהטעמים שכתבתי. ועכשיו הקדימה למסית ומדיח אע״פ שנכתבו בתורה קודם. ואיחר מכשף אע״פ שהוא בפ׳ משפטים קודם הכל. לפי שהוא אוחז הסדר דברישא שהקדים עריות. ואחר עריות שנה עובד ע״ז ואח״כ אוב

וידעוני. וכן כאן אחר נערה המאורסה. שנה מסית ומדיח שהוא עובד ע״ז. ואח״כ מכשף שהוא כענין אוב וידעוני. ולא נשאר כי אם בן סורר ומורה והוא גם כן מאוחר בתורה בפרשת כי תצא. ואע״פ ששם נכתב קודם נערה המאורסה כבר אמרנו טעם הקדימה לנערה המאורסה:

הזכור. נקב המשכב מקרי זכור. רש״י דף נ״ד ע״ב. וכתבו התוספות [דף נ״ד ע״א ד״ה הבא] דהא דלא קתני והביא זכר עליו. אע״ג דכתיב בהדיא מות יומתו שניהם. איכא למימר דלישנא דקרא נקט דכתיב ואת זכר לא תשכב. ע״כ:

ועל הבהמה. והמביא בהמה עליו נמי חייב כדילפינן מדכתיב (שמות כ״ב:י״ח) כל שוכב עם בהמה מות יומת. אם אינו ענין לשוכב [*שכבר נאמר (ויקרא כ׳:ט״ו) ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה תנהו ענין לנשכב. למדנו עונש אזהרה מניין כו׳. וכתבו התוספות [נ״ד] דמשום דלא כתיב בהדיא אלא מדרשא. לא קתני לה:

והאשה המביאה את הבהמה. עליה. רש״י ונ״י. וכן בריש פרק קמא דכריתות כתב רש״י כן אבל בנוסחתינו שם גרסינן הכי בהדיא ובירושלמי בנוסח המשנה. והאשה המביאה עליה את הבהמה:

[*הבא על האם. בשוגג. רש״י]:

חייב עליה משום אם ומשום אשת אב. הא דלא קתני אשת איש. משום דהכא לאחר מיתה איירי. תוספות:

משום אם ומשום אשת האב. לשון הר״ב דבכולהו עריות כתיב בהו כרת. וכתיב בהו חלוק חטאות כן הגהתי מלשון רש״י. ועיין בכריתות פ״ג משנה ה׳:

רבי יהודה אומר אינו חייב אלא משום האם בלבד דכתיב (ויקרא י״ח:ז׳) ערות אביך. וערות אמך לא תגלה אמך היא. ערות אביך. זו אשת אביך. שנאמר כאן ערות אביך. ונאמר להלן (שם כ׳) ערות אביו גילה מה להלן באישות הכתוב מדבר דהא רישא דקרא איש אשר ישכב את אשת אביו. אף כאן באישות הכתוב מדבר. ולמדנו בין לאזהרה בין לעונש. ומשמע בין אשת אביו שהיא אמו בין אשת אביו שאינה אמו. וחייב עליה משום אשת אביו. אמו שאינה אשת אביו מנין. תלמוד לומר ערות אמך לא תגלה אמך היא. משום אמו אתה מחייבו. ואי אתה מחייבו משום אשת אב. ואורישא [דקרא] ערות אביך דבמשמעותיה אשת אביו שהיא אמו. ושאינה אמו. קא מהדר וקאמר אמך היא שאם אשת אביו היא אמו שאינו מתחייב משום אשת אב אלא משום אמו בלבד. ורבנן ערות אביך ממש. ולחייבו שתים. משום ואת זכר. ומשום ערות אביך. ואשת אב לא רמיזא הכא. הלכך לא אתיא אמך היא למעוטי. אלא אתיא לחייבו על אמו שאינה אשת אביו. כאמו שהיא אשת אביו. והכי משמע אמך היא בהוייתה היא. כל צדדין שוין בה. בין שהיא אשת אב. בין שאינה אשת אב. גמרא:

חייב עליה משום אשת האב. ומשום אשת איש. ולר״י כי היכי דדריש אמך היא למעוטי שאינו חייב משום אשת אב. הכי נמי דריש ערות אביך היא. משום אשת אב אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום אשת איש דכיון דמחייב עליה רישא דקרא משום אשת האב. משמע נמי אשת איש. ואתא היא ואפקיה. [רש״י] ובברייתא פליג בהדיא כדאמר אביי. ורבנן ערות אביך היא מבעי להו לאזהרה לאשת אביו לאחר מיתה. ורבי יהודה מערות אשת אביך לא תגלה נפקא ליה. ורבנן ההיא לאזהרה לאשת אביו. דלר״י בג״ש נפקא ליה כמ״ש לעיל:

בין לאחר מיתה. בשלמא לר״י נפקא ליה עונש מאזהרה בג״ש. אלא רבנן אזהרה שמענו [כדלעיל] עונש מנין. אמרי לך ההיא ערות אביו גילה דמפיק לה ר״י לג״ש. מפקי לה אינהו לעונש דאשת אביו לאחר מיתה:

בין לאחר מיתה. אחיוב דאשת אב קאי. דמרבי ליה קרא. אבל שם אשת איש לאחר מיתה לא קאמר. רש״י:

בין מן האירוסין. כתב הר״ב דכיון שקדשה כו׳. דגמר קיחה קיחה כו׳ וכ״כ רש״י. וכלומר דקיחה זו לאו קיחת חופה היא. אלא קיחת קדושין כסף. דגמר משדה עפרון. כמ״ש בפירוש הר״ב דריש קדושין:

הבא על כלתו כו׳. ולחייב נמי משום אשת בנו. [דהא שני לאוין ושני שמות הן ערות כלתך לא תגלה אשת בנך היא לא תגלה ערותה] אמר אביי פתח הכתוב בכלתו. וסיים באשת בנו. [דכתיב היא ומשמע היא האמורה ברישא דקרא] לומר לך זו היא כלתו זו היא אשת בנו. גמרא. והאי דהדר וכתביה. לחייב עליה אף לאחר מיתה. רש״י:

הבא על הזכור. תימה למאי נפקא מינה נקט לזה הכא:

[*אם אדם חטא כו׳. אע״פ שלא נשנה מפורש במשנתינו שהבהמה נהרגת מ״מ בכח מה שנשנה שהשוכב עמה בסקילה שלא למדנוהו אלא ממה שהבהמה נסקלת. כמ״ש לעיל שם. שייך שפיר למתני הא דאם אדם חטא כו׳:

תקלה. מכשול עון. רש״י]:

עד שיפרש השם. [*פירש״י שיזכור את השם. אבל אם לא הוציא שם מפיו. אלא שמע שם יוציא מפי אחר וברכו. פטור. ע״כ. ומ״ש הר״ב ויברך השם בשם. [*ברייתא ומ״ש הר״ב] שנאמר ונוקב שם ה׳ בנקבו שם. [*הכי מפרש שמואל להברייתא] ופירש״י להכי אהדריה בהאי קרא. לומר לך עד שיקוב שם בשם. ע״כ. ועיין מ״ש במ״ח. ובגמרא מסקינן דהאי נוקב לישנא דברוכי הוא דאמר קרא (שם כ״ד) ויקוב ויקלל למימרא דנוקב קללה הוא. ודלמא עד דעבד תרווייהו. [פירושו באותיותיו ופירושם. דכתיב (במדבר א׳:י״ז) אשר נקבו בשמות. וברוכי]. לא סלקא דעתך דכתיב (ויקרא כ״ד:י״ד) הוצא את המקלל ולא כתיב הוצא את הנוקב והמקלל. שמע מינה חדא היא:

יכה יוסי וכו׳. כתב הר״ב אני שמעתי מפני שהוא בן ארבע אותיות וכו׳. אם שמע לא קרא בפירוש רש״י שהרי בפירש״י כתוב כל זה. ולשון הרמב״ם בפ״ב מהלכות ע״ז שם בן ד׳ אותיות. אל״ף דל״ת נו״ן יו״ד. ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יהו״ה. ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל. ע״כ. ומדברי רש״י בגמרא [דף ס׳] נראה שדעתו שם ההויה. ומהא דכתבו רש״י והר״ב דיוסי עולה בגימטריא אלהים. ורש״י מסיים והיינו יכה זה את זה ע״כ. נראה שדעתם שהשם שיברך וכו׳. לא בעינן שיהא שם המיוחד גם כן אלא סגי אם הוא מן השמות שאינם נמחקים. כמו אלהים. וכ״כ הרמב״ם ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקים. אבל הכ״מ כתב שצ״ע מנא ליה הא דלמא בעינן שיברך בשם המיוחד ושהרמ״ה השיג ג״כ עליו בזה. ושחכמי לוני״ל טענו בעד הרמב״ם. ע״כ. ועיין מ״ש סוף פ״ד דשבועות [ד״ה המקלל]:

אמור מה ששמעת בפירוש. כתב הכ״מ בירושלמי פריך ואמרינן ליה גדוף. ומשני. אלא אותו השם שאמרתי לפניכם קלל. ובו קלל. כלומר מזכיר שם בן ד׳ אותיות ואומר השם הזה הזכיר המגדף וקלל אותו וקלל בו. כלומר יכה יוסי את יוסי. ולא ידעתי למה לא כתב הרמב״ם זה. ע״כ. ולי נראה שבדין השמיטו הרמב״ם משום דכיון דבגמרא דידן לא חש לפרושי הכי ש״מ דס״ל לגמרא דידן דאין ה״נ שהיה צריך שיאמר ממש הלשון כאשר שמעו. דאילו סברה גמרא דידן דמתני׳ לאו כמשמעה ה״ל לפרש הואיל שיש לנו מקום לטעות ולהבין שיאמר [ממש] הלשון כאשר שמעו ואתיא חורבה מינה. אלא ודאי דאין הכי נמי דכמשמעות המשנה הוא שיאמר בלשון ההוא ששמעו ממש. ולענין קושית הירושלמי וכי אמרינן ליה גדוף נ״ל דלא קשיא דכשאומרים לו כן. לא לגדוף מכוונין. לא אנו ולא הוא. אלא כדי לקיים מצות סקילה במברך השם ומצותו אינה מתקיימת אלא בכך. ולפיכך נתחייב לומר לו שיפרש. מידי דהוה אסוטה שצותה התורה בפירוש שימחק שמו הגדול במים ומפני הספק. כ״ש בכאן שלעדים שיעידו הוא ודאי שזה נתחייב מיתה. ויש לנו לקיים המצוה להמיתו. והרי אינה מתקיימת אלא בכך:

והריינין עומדין. דאמר קרא. ואהוד בא אליו והוא יושב בעליית המקרה אשר לו לבדו ויאמר אהוד דבר אלהים לי אליך ויקם מעל הכסא (שופטים ג׳ כ׳). והלא דברים קל וחומר ומה עגלון מלך מואב שהוא נכרי ולא ידע אלא בכינוי. עמד. ישראל ושם המפורש עאכ״ו. גמ׳:

וקורעין. גמרא דכתיב (מלכים ב׳ י״ח ל״ז) ויבא אליקים בן חלקיהו ושבנא הסופר ויואח בן אסף המזכיר אל חזקיהו קרועי בגדים פירש רש״י על הגידופים ששמעו מפי רבשקה כדכתיב אשר שלחו מלך אשור לחרף אלהים חי (שם י״ט ד׳). והא דלא תנן שהעדים קורעים לפי שאין חייבים בקריעה שכבר קרעו בשעה ששמעו. ברייתא. ופרכינן וכי קרעו בשעה ששמעו מאי הוה הא קא שמעי השתא. ומשני לא ס״ד דכתיב ויהי כשמוע המלך חזקיה ויקרע את בגדיו (שם י״ט א׳) המלך חזקיה קרע. והם לא קרעו. ותמהו התוס׳ היאך אמרו למלך מה ששמעו בפירוש הא גבי עדים תנן כל היום היו דנין את העדים בכינוי. ע״כ:

ולא מאחין. אתיא קריעה קריעה. כתיב הכא וקרועי בגדים וכתיב התם ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים קרעים (מלכים ב׳ י״ב) ממשמע שנאמר ויקרעם לשנים. איני יודע שהם קרעים. ומה תלמוד לומר קרעים מלמד שהן קרעים לעולם. גמ׳. ולשון מאחין כתבתי במשנה ז׳ פ״ג דמ״ק:

והשני אומר אף אני כמוהו. אמר ריש לקיש ש״מ אף אני כמוהו כשר בדיני ממונות ובדיני נפשות. ומעלה הוא דעבוד רבנן [שהצריכו העדים לפרש עדותן כדתנן במשנה ו׳ פ״ג לענין דיני ממונות. ומשנה ד׳ פרק ה׳ לענין דיני נפשות] והכא כיון דלא אפשר אוקמוהו רבנן אדאורייתא. דאי סלקא דעתך פסול. הכא משום דלא אפשר קטלינן לגברא. [בתמיה]:

והשלישי אומר וכו׳. כתב הר״ב אתיא כמ״ד מה שנים וכו׳ במשנה ז׳ פרק קמא דמכות:

העובר ע״ז אחד העובד וכו׳. עיין מ״ש במשנה י׳ בס״ד:

ואחד הזובח וכו׳. ולחשוב נמי זורק [דבשלמא מקבל ומוליך לא קשיא לן אע״ג דעבודת פנים הן דלא אשכחן דלהוו עבודות שנעשה לשם ע״ז כדאשכחן הנך. זביחה. ויזבחו לו. (שמות ל״ב). קיטור. אשר חלב זבחימו (דברים ל״ב:ל״ח). ניסוך. ישתו יין נסיכם (שם) אי נמי וקטר לבעל והסך נסכים [ירמיה מ״ד יז] [*ומיהו דם אשכחן בע״ז בל אסיך נסכיהם מדם] (תהלים ט״ז ד׳) אמר אביי זורק היינו מנסך כדכתיב בל אסיך נסכיהם מדם. מנא הני מילי [דמחייב בהני עבודות אף בשלא כדרכה] דת״ר אילו נאמר זובח יחרם. הייתי אומר בזובח קדשים בחוץ הכתוב מדבר ת״ל לאלהים

בזובח לע״ז הכתוב מדבר אין לי אלא בזובח מקטר ומנסך מנין ת״ל (שמות כ״ב:י״ט) בלתי לה׳ לבדו. ריקן העבודות כולן לשם המיוחד לפי שיצאה זביחה לידון בעבודת פנים. מנין לרבות השתחואה [דלאו עבודה היא בפנים] ת״ל (דברים כ״ב) וילך ויעבוד אלהים אחרים וישתחו להם וסמיך ליה והוצאת את האיש ההוא וגו׳. עונש שמענו אזהרה מנין ת״ל (שמות ל״ד:י״ד) כי לא תשתחוה לאל אחר. יכול שאני מרבה [מהשתחויה כל שהיא דרך כבוד אע״פ שהוא שלא כדרכה] המגפף והמנשק והמנעיל ת״ל זובח. זביחה בכלל היתה. ולמה יצאת. להקיש אליה ולומר לך מה זביחה מיוחדת שהיא עבודת פנים וחייבים עליה מיתה אף כל שהיא עבודת פנים וחייבים עליה מיתה. יצאה השתחויה לידון בעצמה. יצאת זביחה לידון על הכלל כולו.

גמרא:

המגפף. הוא שיחבק אותה צורה. תרגום ויחבק לו וגפף לו. הרמב״ם:

[*הנודר בשמו. פירש הר״ב קונם וכו׳ בשם ע״ז פלונית. כן לשון רש״י ומסיים אם ארחץ]:

והמקיים. כתב הר״ב נשבע. *)ושבועה מתרגם מקיים. רש״י:

זו היא עבודתו. כתב הר״ב ואפי׳ נתכוין לבזותו וכו׳ חייב חטאת. בגמרא. אע״ג דמכוין לבזויי. ומש״ה מפרש הר״ב לענין חיוב חטאת. דכיון דלבזויי מכוין לא שייך חיוב מיתה וכ״פ הרמב״ם לענין חטאת בפירושו ובחבורו פ״ג מהלכות ע״ז וכתב הכ״מ דאילו במזיד ולענין סקילה א״א דהא מוטעה הוא. ע״כ. ותימה על רש״י שמפרש וזהו עבודתו וחייב עליו מיתה. וי״ל דדעתו כיון שהתרו בו אע״פ שהוא מוטעה וסובר דאין התראתם כלום כיון שרוצה לבזות. אעפ״כ חייב מיתה דהא התרו ביה. וזו דעת הרמ״ך שהשיג על הרמב״ם בפ״ה מהלכות יסודי התורה:

[*למרקוליס. כתב רש״י מצדדין ג׳ אבנים אחת מכאן ואחת מכאן ואחת מלמעלה על גביהן. וקורין אותו מרקוליס. ועובדין אותה בזריקת אבנים. ע״כ. וז״ש הר״ב במר דכנתא בפ׳ עד כמה במסכת בכורות דף ל׳. ומ״ש במר דשרוטה בפרק גיד הנשה (חולין דף צ״ד)]:

ויעביר באש. לשון הר״ב מעבירו מצד זה לצד זה. וז״ל הרמב״ם זו העברה אינה שרפה כמו שחשב המון רב למאד. אבל עיקרו הוא כשהיו מבעירין אש והיו מלהטין אותו לשם אותו הפסל הידוע שהיו עובדין אותה בכך והוא הנקרא מולך. והיה אוחז אחד מבניו ונותן אותו ביד המשמש בעסק אותו הנעבד. והיה מעבירו על האש מצד זה לצד זה ע״כ. וכ״כ רש״י שאינה שרפה. ודייק לה מדקתני בברייתא המעביר עצמו פטור. אלמא לאחר העברה הוא חי. והא דאמרינן גבי חזקיה שסכתו אמו סלמנדריא. לאו למולך היה. אלא לאלהי ספרוים דהתם שרפה כתיב. ע״כ. וההעברה משמע מלשון הרמב״ם שהכומרים מעבירין. וכן לשון רש״י. וסתמא דמלתא שמשין שלה קא מעבירין לה. ע״כ. אבל בחבורו פ״ו מהלכות ע״ז כתב ואותן הכהנים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש [ברשותן] ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש. וכתב הכ״מ דלא ימצא בך מעביר משמע שהוא עצמו מעביר. ע״כ:

עד שימסור ויעביר. לשון הר״ב שנאמר [לא] תתן להעביר. משמע ליה לתנא נתינה הבאה לכלל העברה ולא משמע ליה נתינה על. מנת להעביר לחיוביה על נתינה לחודה. רש״י:

פיתום. שם המכשף. רש״י. ומ״ש הר״ב לוקח גלגולת של מת וכו׳. גמרא. ואין זה דורש אל המתים. לפי שדורש אל המתים אינו עושה מעשה. אלא כדתניא ודורש אל המתים. זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. פירש״י שד של בית הקברות יהא אוהבו ומסייעו בכשפיו. ע״כ. והרמב״ם כתב בפרק י״א מהלכות ע״ז כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה ששאל עליו. ע״כ. ומ״ש הר״ב לאחר שנתאכל. עיין מ״ש בלשון זה בסוף פרק דלעיל:

[*המדבר משחיו. והר״ב העתיק והמדבר. וכן מוכח בברייתא דתרתי נינהו. ומ״ש הר״ב ויש שעושין וכו׳. לשון רש״י. מעלה את המת מן הארץ. ומושיב לו בשחיו תחת זרעותיו ומדבר משחי איישל״א בלע״ז]:

וידעוני. כתב הר״ב חיה ששמה ידוע וכו׳ וכשרוצים לצוד אותה מורים בחצים וכו׳ לפי שאין יכולים לקרב אליה שהיא מזקת כמ״ש הר״ב במ״ה פ״ח דכלאים. ובגמרא ת״ר ידעוני זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו [*ע״י כשפים לשון רש״י בפירוש המשנה] והעתיקה הרמב״ם. ועיין מ״ש בזה במשנה ב׳ פ״ק דכריתות:

[*והנשאל בהם. פירש הר״ב שבא ושואל וכו׳ וכן פירש״י. ותמיהני על לשון המשנה דקתני בלשון נפעל וכן נמצא ג״כ במדרש ג׳ דברים באוב וכו׳ שהביא רש״י בשמואל א׳ כ״ח. והנשאל. והכוונה על השואל וצ״ע]:

באזהרה. כתב הר״ב דאל תפנו אל האובות. וכפירש״י ומסיים ואזהרה דמכשפים גופייהו מלא ימצא בך. וכתבו התוספות וקשה דאי אל תפנו אזהרה לנשאל א״כ יהא בו כרת דכתיב בפרשת קדושים והנפש אשר תפנה וכו׳ והכרתי אותה. וי״ל איפכא דאזהרה לנשאל מלא ימצא בך. דכתיב בקרא בתריה

שואל אוב וידעוני. ע״כ. וכ״כ הרמב״ם פרק י״א מהלכות עכו״ם אסור לכאול בעל אוב וידעוני. שנאמר לא ימצא בך. ובפ״ו כתב העושה אוב או ידעוני וכו׳. ואזהרה שלהן מנין שנא׳ אל תפנו. ע״כ. והכ״מ כתב שכן הוא בת״כ פרשת קדושים. ע״כ. וחפשתי ולא מצאתי:

בדבר שחייבים על זדונו כרת וכו׳. מכלל דאיכא מידי דחלול שבת הוי. ואין חייבין לא על שגגתו חטאת ולא על זדונו כרת. מאי היא. תחומין ואליבא דר״ע [דיליף להו מקראי במסכת סוטה פרק ה׳ משנה ג׳ ואין חייבין עליהם כרת. דהא תנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ולא פליג ר״ע]. והבערה ואליבא דרבי יוסי דאמר לא תבערו ללאו יצאת. כמ״ש בסוף משנה א׳ פרק ד׳:

המקלל אביו ואמו. עיין בריש פרק י״א:

וחכמים פוטרים. [גמרא מאן חכמים רבי מנחם בר רבי יוסי היא]. דתניא ר׳ מנחם בר״י אומר בנקבו שם יומת מה תלמוד לומר שם [אם אינו עניין לו דהא כתיב ונוקב שם] לימד על מקלל אביו ואמו שאינו חייב עד שיקללם בשם. וכתב רש״י ר׳ מנחם לא ס״ל הא דדרשינן לעיל [משנה ה׳] מהאי קרא עד שיברך שם בשם. ואפילו לא ברך שם בשם אלא יתברך יוסי. רבי מנחם בר׳ יוסי מחייב עליה. ע״כ. והר״ב וכן הרמב״ם שפירשו לעיל להך דרשה דעד שיברך שם בשם ש״מ דהכי ס״ל להלכה. דאי לאו הכי בענין המשנה אינו מוכרח לפרש כן. ועוד בהדיא פסק כן הרמב״ם בחבורו פ״ב מהלכות עכו״ם. והכא במשנתינו מסתמא הלכה כחכמים וכן פסקו הר״ב והרמב״ם בסוף פ״ד דשבועות. דהתם נשנית ג״כ משנתינו זאת ואיך אפשר לפסוק כשניהם. דאי הך דרשא. לא אתיא אידך. והכ״מ בפ״ב מהלכות עכו״ם כתב דטעמא דהרמב״ם שפוסק במשנה ה׳ שצריך שיברך השם בשם. לאו מהך דרשא דבנקבו שם דהא איצטריך להכא ללמד על מקלל אביו. אלא מדסתמא מתניא הכי בברייתא. עד שינקוב השם בשם פסק הכי. ואפשר דמקרא אחרינא דריש. עכ״ד. והוא דוחק. ובתוספות דשבועות [דף ל״ו] בנקבו שם יומת מה ת״ל. תימה הא איצטריך לכדדרשינן דאינו חייב עד שיברך שם בשם. ע״כ. נראה מדעתם דס״ל נמי דלענין הדין הלכה כשתיהן דמברך השם אינו חייב עד שינקוב השם בשם. ולענין מקלל אביו נמי אינו חייב אלא המקלל בשם. אלא שיש להם תימה מנלן לדרוש תרווייהו מחד קרא. אך אין להניח ההלכות אע״פ שיש כאן תימה. ומ״מ תימה יש:

עד שתהא נערה. כתב הר״ב ולא קטנה זו דברי ר״מ. דאמר בכתובות [ריש] פ״ג קטנה אין לה קנס דנערה דוקא ולא קטנה. הלכך גבי נערה המאורסה אין קטנה במשמע. אבל חכמים שנחלקו עליו. ואמרו יש קנס במקום מכר כמ״ש הר״ב שם. חלוקין עליו אף כאן. ואומרין אף קטנה במשמע ולא מיעט הכתוב אלא בוגרת. גמרא. וע״ש בפ״ג דכתובות מ״ח בפירוש הר״ב בתנאי דשתי שערות:

בתולה. כתב הר״ב ולא בעולה. ואם נבעלה שלא כדרכה וכו׳ כולם בסקילה. דממשכבי אשה אתרבו שלא כדרכה לכל העריות ב[ריש] פ״ו דיבמות [*והא דכולם בסקילה לאו כ״ע היא כמ״ש לקמן בד״ה באו וכו׳]:

והיא בבית אביה. בפרשת מוציא שם רע כתיב (דברים כ״ב) לזנות בית אביה. והתם נמי סקילה כתיבא. רש״י:

באו עליה שנים הראשון בסקילה וכו׳. כשבא עליה הראשון כדרכה. הרמב״ם. וקשיא לי מאי קמ״ל פשיטא. בתולה תנן ורש״י פירש באו עליה שנים ועדיין היא בתולה כגון שבאו עליה שלא כדרכה. הראשון בסקילה. דמשכבי אשה כתיב (ויקרא י״ח). והשני בחנק דבעולה היא. והא סתמא רבי היא דאמר שלא כדרכה נפקא ליה מכלל בתולה. מדכתיב (דברים כ״ב) ומת האיש אשר שכב עמה לבדו. למעוטי כה״ג. דאע״ג דקרינא ביה בתולה. אין בסקילה אלא אחד מהם אותו ששכב עמה לבדו דהיינו ראשון שביאתו היתה יחידית:

זה הדיוט שהסית. כתב הר״ב דוקא הדיוט שהסית שנביא שהסית מיתתו בחנק. דמיתה כתיבא ביה. וכל מיתה האמורה בתורה סתם. אינה אלא חנק [כמ״ש בריש פירקין] גמרא פ״י ד׳ פ״ט. ועיין מ״ש בסוף מתניתין:

המסית את ההדיוט. כתב הר״ב למעוטי מסית את הרבים וכו׳ שמיתתו בחנק דגמרינן הדחה הדחה מנביא. ולא גמרינן הדחה הדחה ממסית [כדכתבינן במתניתין ד׳] דדנין מסית רבים ממסית רבים. ואין דנין מסית רבים ממסית יחיד. וכ״ת דנין הדיוט מהדיוט ואין דנין הדיוט מנביא. כיון שהדיח אין לך הדיוט גדול מזה. גמרא שם:

אין מכמינין חוץ מזו. כלומר שכל חייבי מיתות צריכין התראה. רש״י:

מכמינין. כתב הר״ב לשון מארב דמתרגמינן וארב לו. וכמן ליה. רש״י:

חוץ מזו. כלומר חוץ ממיתה זו שדין המומת בה להכמין לו והרמב״ם העתיק בפ״ה מהלכות עבודת כוכבים חוץ מזה:

[*אמר לשנים. יחד הן עצמם נעשו עדים. ואין צריך להתרות בו כשאר חייבי מיתות אלא מביאים אותו לב״ד כדכתיב (שם י״ז) לא תחמול ולא תכסה עליו. רש״י]:

הוא אומר וכו׳. הניסת צריך להשיבו יש לי חברים וכו׳. רש״י:

[*מכמינין לו עדים. ולא סגי בחד ואותו שאומר לו. כיון שמקילין בהכמנה. מה שא״כ בשאר מיתות ב״ד. ומשום הכי נמי ביחיד צ״ל לו היאך נניח

וכו׳]:

האומר אעבוד וכו׳. כתב הר״ב הוי מסית וחייב וכ״פ הרמב״ם דבלשון שאומר המסית היא מתניתין. וכ״כ בחבורו ריש פ״ה מהלכות עכו״ם. וכתב עליו הכ״מ וז״ל. וא״ת היכי קאמר שלשון שאומר המסית הוא אעבוד שאינו אומר *)[אליו] תעבוד או נעבוד. ונ״ל שאומר אעבוד אני בתחלה ואתה אחרי. ע״כ. אבל בגמרא דף ס״א רמינן לה אמתניתין ו׳ דתנן העובד ע״ז עובד אין אומר לא. ואילו הכא באומר בלבד מחייב ליה דשמעינן מינה דמשמע לה לגמרא דמתניתין בניסת האומר מיירי. והיינו דתנן אעבוד. וכלומר שנתרצה לו קמ״ל דבהכי נתחייב אף הניסת ואפילו לא עבד. ולענין רומיא דמתניתין כמה שנויי משנינן. רבה משני דלעיל באומר אינו מקבלו עלי אלא בעבודה. ורב יוסף משני כדבעינן לכתוב לקמן. ואביי משני כאן בניסת מעצמו וצריך שיעבוד. כאן בניסת מאחרים דכתיב לא תאבה. הא אבה וכו׳. ורבא אמר תרוייהו בניסת מאחרים. הא דא״ל כך מריעה ומטיבה וכו׳ דגריר בתריה וקרינן ביה הא אבה וכו׳. ורב אשי אמר הך דהכא בישראל מומר. ורבינא אמר לא זו אף זו קתני. וראיתי בחבורו של הרמב״ם שהוא תופס שינוי רב יוסף דמשני כאן ביחיד הניסת דלא ממליך. וטעי בתריה וקרינן ביה לא תאבה לו ולא תשמע אליו. הא אבה ושמע חייב. ולעיל ברבים הניסתים דמימלכים ולא טעו בתריה אפילו כי נתרצו הלכך לא קרינא ביה אבה ושמע. שהרי כתב בריש פרק ד׳ מהלכות עכו״ם מדיחי עיר מישראל וכו׳. אע״פ שלא עבדו ע״ז [דאם לא כן תיפוק ליה דחייבים מטעם שעבדו] אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה. ובריש פ״ה כתב המסית אחד מישראל וכו׳ אע״פ שלא עבד המסית ולא המוסת עבודת כוכבים אלא מפני שהורהו לעבוד ע״כ. ותמיהני דהא אביי אותביה לרב יוסף מברייתא דדייק מינה לא שני בין ניסת דרבים לניסת דיחיד להך מלתא. ולא שני לה רב יוסף כלל. וצ״ע שהכ״מ לא העיר בזה:

אלך. ואעבוד. שמחוסר הליכה אע״ג דאיכא למימר אדהכי הדר ביה. רש״י בגמרא דף ס״א:

נלך ונעבוד. אע״פ שכלל עצמו עם אחרים דאיכא למימר הני אחרים לא אזלי ואיהו נמי לא ליזול. רש״י שם:

המדיח זה החומר נלך ונעבוד ע״ז. פירש הר״ב מדיח את הרבים גמרא. וטעמא דבסקילה דגמרינן הדחה הדחה ממסית. גמרא דף פ״ט. ואל תקשה דלגמר מנביא. דהך סיפא כרבנן דסבירא להו דנביא נמי בסקילה. ורישא שכתבתי בה דנביא בחנק כר״ש היא כדאמרינן בגמ׳ דהכא:

ולא האוחז את העינים. רבי עקיבא אומר וכו׳. לכאורה נראה דר׳ עקיבא לאפלוגי אתא ואיכא למימר דלתנא קמא אוחז העינים ממעיט מסקילה. ולא ממלקות. דחייב משום לא תעוננו. וכדאשכחן סברא זו להרמב״ם בפי״א מהלכות עכו״ם בהעתקת ברייתא דאיזה מעונן חכמים אומרים זה האוחז את העינים. ופליג רבי עקיבא ואמר פטור אף ממלקות. וגם סברא זו להרמב״ם שם בהעתקת משנתינו ויהיב טעמא מפני שלאו זה שנאמר במכשף בכלל לא ימצא בך הוא ולאו שניתן לאזהרת מיתת ב״ד הוא. ואין לוקין עליו שנאמר (שמות כ״ב:י״ז) מכשפה לא תחיה. ע״כ. וממ״ש הרמב״ם בפירש המשנה וז״ל אמרו פטור. הוא פטור אבל אסור. כגון פטורי שבת וחייב מלקות. ע״כ. ולאו מלקות ממש אלא כעין מלקות. כלומר מכת מרדות. והרי פטורי שבת כך הס וכמו שכתבתי כבר בזה בריש מסכת שבת בס״ד. אלא דבגמרא [דף ס״ז ע״ב] אמר אביי הלכות כשפים כהלכות שבת. יש מהן בסקילה. ויש מהן פטור אבל אסור וכו׳ העושה מעשה בסקילה. האוחז את העינים פטור אבל אסור. שמעינן מינה דאליביה דר׳ [עקיבא] קאמר למלתיה הלכך מסתבר למימר דסבירא ליה דלא פליג ר״ע דאי איתא דסבירא ליה דפליג. אלא שהלכה כמותו. הכי הוה ליה למימר הלכה כר״ע. הלכך הלכות כשפים וכו׳. ואף הרמב״ם על כרחנו ס״ל דלא פליג. דאי ס״ל דפליג. ובהא פליגי דלת״ק חייב מלקות מלא תעוננו ולר״ע פטור. היאך מזכי שטרא אבי תרי ופסק דחייב מלקות כרבנן ושהוא פטור כר״ע אבל כי נימא דר״ע לא פליג אלא חכמים דמתניתין ור״ע כ״ע ס״ל דפטור אבל אסור הא דכתב בהעתקת הברייתא דחייב מלקות. איכא לתרוצי כמ״ש הכ״מ *) [בשם הר״ר יהושע מבני בניו של הרמב״ם] דמשנתינו בדאתרי ביה משום מכשף והעתקתו הברייתא בדאתרי ביה משום לא תעוננו אי נמי דתרי גווני אחיזת עינים הם. חד דמעשה תמהון וחייב. וחד דמכשף ופטור. והבדל זה לא ישיגנו אלא היודע בדברים ההם. ע״כ. הלכך איכא למימר דר״ע לא לאפלוגי אתא. וגם לת״ק פטור אבל אסור. ולישנא דר״ע אומר לא קשיא. דטובא איכא כותיה דלא פליג וכמ״ש בפ״ג [משנה ו׳] ממסכת בכורים:

ולא האוחז את העינים. כתב הר״ב מראה לבריות כאילו עושה. ואינו עושה כלום. וכן לשון רש״י. ולדברי הכ״מ שכתבתי דחייב מלקות משום לא תעוננו. הקשה הוא ז״ל והא לאו שאין בו מעשה הוא ואין לוקין עליו כמ״ש הר״ב במשנה י״א פ״ז דפסחים ועיין [בהר״ב] ריש מסכת תמורה. ותירץ דלאו למימרא שלא עשה מעשה כלל דכל האוחז העינים הוא עושה מעשה כדי לאחוז העינים. אלא היינו לומר שאותו מעשה שנראה לבני אדם שעושה. לא עשאו באמת אלא שנדמה להם כך. ע״כ:

ח בן ולא איש. הקטן פטור שלא בא לכלל מצות. כתב הר״ב הלכך חיוביה בתר הכי הוא. והכי קאמר קרא כי יהיה לאיש בן. הסמוך לגבורתו של איש וכו׳. וכתבו התוספות וא״ת דלמא שנה שלפני גדלות. כדאשכחן במופלא הסמוך לאיש [במשנה ו׳ פ״ה דנדה] ומפרש ר״ת דהכא דריש. לאיש דמשמע לשון גבור כדכתיב (מלכים א ב׳:ב׳) וחזקת והיית לאיש [מה שאין כן בנדרים דאיש מרוחק מיפליא דהכי כתיב (במדבר ו׳:ב׳) איש או אשה כי יפליא]

[ולא כתיב כי יפליא איש או אשה. כד״א (שמות כ״א:ז׳) וכי ימכור איש את בתו. א״נ דייק מדלא כתב והיית איש]. וא״ת א״כ למה לן במתניתין טעמא דשלא בא לכלל מצות וי״ל דהוה אמינא דמקודם הבאת שערות מתחיל הזמן דסמוך לגבורתו של איש. ואפילו הוי יותר משלשה חדשים לא הוה חייש במה שבימי קטנות כיון דאינו ראוי להוליד. דקרינן ביה בן ולא אב. ע״כ. ועיין מ״ש במשנה י״א פ״ו דנדה [ד״ה עד שיקיף]. [*והא דכתבו התוספות. ואפילו הוי יותר משלשה חדשים. (כלומר) [צ״ל משום] דאע״ג ששנינו ועד שיקיף וכו׳. אפילו הכי כי מלאו ליה שלשה חדשים משהביא שתי שערות אע״פ שלא הקיף אינו נעשה בן סורר ומורה. כדתני דבי רבי ישמעאל בן ולא אב. ואמרי במערבא. בן ולא הראוי לקרותו אב. כדאמר רבי כרוספדאי אמר רבי שבתי כל ימיו של בן סורר ומורה אינן אלא ג׳ חדשים בלבד כלומר אע״פ שלא הקיף דהא אם בא על אשה משהביא שתי שערות. ונתעברה. ניכר העובר בשלשה חדשים. וראוי לקרותו אב]:

משיאכל טרטימר בשר כו׳. כל אלו תנאים הנזכרים באכילה זו בפרקין. כתב הרמב״ם בפרק ז׳ מהלכות ממרים שהן כולן הלכה מפי הקבלה:

טרטימר. כתב הר״ב חצי מנה. טרטימר זה איני יודע מהו. אלא שמתוך שכפל ר״י ביין כופל אף בבשר. ונמצא טרטימר חצי מנה. גמרא. ושם כתוב בתי״ו. אבל הערוך הביאו בערך טי״ת:

אכל טבל כו׳. עד שלא נפדו. נ״א ל״ג לה ומלתא פשיטא דל״ג דהא אינו נעשה [בן] סורר ומורה עד שיאכל בשר וישתה יין. וכן לא העתיק הרמב״ם בפ״ז מהלכות ממרים ונשתבשו הספרים ממסכת ברכות. שבת. עירובין. ופסחים. דהתם שפיר מיתנייה:

אכל דבר שהוא מצוה. כתב הר״ב דרבנן. לאתויי תנחומי אבלים דאי מרישא ה״א חבורת מצוה היינו כהנים כו׳ [*גמרא לאתויי כו׳. ופירש״י דאי מרישא. כו׳] ואני תמה דהא עבור החדש נמי לאו דאורייתא דלא מצינו לסעודה זו שנצטוינו עליה בתורה. וצ״ע:

אכל כל מאכל כו׳ לאתויי דבילה קעילית. שתה כל משקה כו׳ [לאתויי] דבש וחלב דתניא אכל דבילה קעילית ושתה דבש וחלב. ונכנס למקדש חייב [משום יין ושכר אל תשת (ויקרא י׳:ט׳) ובכהן עסקינן]. גמרא:

ואף על פי שאין ראיה לדבר. דדלמא ממאכל אחרינא נמי קרי ליה זולל. ומיהו שלמה אהא אזהריה דממשיך טפי. זכר לדבר דבבשר מקרי זולל וביין מקרי סובא. רש״י:

ומשל אמו. לשון הר״ב כגון שנתן לה אחר כו׳. על מנת שאין לבעלה רשות בהן. גמרא. ועיין מ״ש במ״ו פ״ז דעירובין. ובמ״ח פ׳ בתרא דנדרי׳:

עד שיהו שניהם רוצים. שנאמר ותפשו בו אביו ואמו. הרמב״ם סוף הלכות ממרים:

רבי יהודה אומר אם לא היתה אמו ראויה לאביו. פירש הר״ב שוה ודומה לאביו סי׳ דכתיב איננו שומע בקולנו. גמרא. ומ״ש מדלא כתיב בקולותינו או בקולינו ביו״ד. רש״י. ומ״ש הר״ב ומדקול בעינן שוים. מראה וקומה נמי בעינן שוים. גמרא. ונ״ל לפי שכן אתה מוצא בשנים שהשוה אותן הכתוב בדברים והצריכום ג״כ שיהו שוים במראה וקומה. והן שני שעירי יום הכפורים. כדתנן בריש פ״ו דיומא. והא דבפירוש הרמב״ם כתוב ר״ל שתהא דומה במראה ובקומה. לפי שנאמר אביו ואמו *) ואמרו. ע״כ. נראה בעיני דלשון קצרה הוא. ואסיפא דקרא דואמרו סמיך דכתיב ביה איננו שומע בקולנו וכדדרשינן בגמרא כמ״ש הר״ב:

חרשים. כתב הר״ב התורה אמרה איננו שומע בקולנו. דמשמע דבשעת הקול וכו׳. וז״ל רש״י ואיכא להפוכי לזכותא ולמדרש דבשעת הקול וכו׳:

מתרין. כתב הר״ב בפני שנים. גמרא. ופירש״י דבעינן עדים שהוכיחו ועבר שאין אביו ואמו נאמנים עליו להרגו דכתיב (דברים י״ז:ו׳) ע״פ שנים עדים יומת המת. וכתב עוד בפירוש המשנה וז״ל מתרין בו לאו משום התראה גמורה כשאר עבירות שאין לוקין אלא בהתראה דהא התראת עדים בעי [כלומר וכאן אביו ואמו מתרין בו משמע] ועוד זו ספק התראה אם עובר הוא אם לאו שלא מיד בפניהם הוא עובר אלא בסתר ולאחר זמן הוא עושה אלא מוכיחין אותו דבעינן ויסרו אותו שלא ירגיל. ואם לא שמע מלקין וכו׳. ע״כ. אבל הרמב״ם כתב בסוף הלכות ממרים וז״ל מביאין אותו וכו׳ לב״ד של שלשה וכו׳ ומביאין שני עדים שגנב וכו׳ ואכל וכו׳ אחר ההתראה. ע״כ:

זה זהו שלקה בפניכם. כתב הר״ב ואע״ג דבעי ליה זה ולא סומין וכו׳. לכתוב בננו הוא. פירש״י. ומשמע הוא שלקה בפניכם. ע״כ. מאי בננו זה ש״מ תרתי. גמרא. והא לא קשיא דדלמא לזה ולא סומין לחוד אתא. דלעולם לא מפקינן קרא ממשמעותי׳. דמשמע שמעמידין אותו לפני ב״ד ואומרים שזהו שלקה בפניכם. אלא מדהוה מצי למכתב הוא והוה נמי משמע הכי. וכתב זה. ש״מ אף למעוטי סומין נמי אתא:

בן סורר ומורה נדון על שם סופו וכו׳. תניא ר״י הגלילי אומר וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר. ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לב״ד ליסקל אלא הגיעה תורה לסוף דעתו וכו׳. גמרא. ועמ״ש במשנה ה׳ פ״י:

שקט וכו׳ לצדיקים הנאה להם וכו׳. שיש להם פנאי לעסוק בתורה ובמצות רש״י. כלומר ולא שיהו שקטים גם מטרדת תורה ומצות:

הבא במחתרת נדון ע"ש סופו. גמרא. אמר רבא מ"ט דמחתרת חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו ואמר אם יעמוד וכו'. ועמ"ש במשנה ה' פ"י. וא"ת א"כ למה מחתרת אפילו הבא שלא ע"י מחתרת נמי הא איתנהו ברייתות בגמרא [דף ע"ב ע"ב] ולרמב"ם בפירושו וכן בחבורו פ"ט מה' גניבה תרוייהו ס"ל דמחתרת לאו דוקא וה"ה לבא דרך גגו חצרו וקרפיפו אלא שמפני שרוב גנבים מצוים במחתרת דבר הכתוב בהוה ולרש"י חדא מנייהו סברא דאין ה"נ דדוקא מחתרת. דמחתרת זו היא התראתו. דכיון דטרח [*ומסר נפשיה] לחתור. אדעתא דלהרוג בא ואמרה התורה השכם והרגו. אבל נכנס [*לחצרו וגגו דרך הפתח] צריך התראה שיעמוד כנגדו על ממונו. וזה יקבל ההתראה שע"מ כן בא שאם יעמוד כנגדו שיהרגנו:

אם יש לו דמים. כחי הוא חשוב. ורציחה היא אם יהרגנו בעל הבית. רש"י בפירוש החומש:

אם אין לו דמים פטור. כתב הר"ב [*שכיון שהוא מתחייב בנפשו פטור וכו'] ואף על פי שניצול. פטור מן התשלומין דקיימא לן חייבי מיתות שוגגין כגון שלא התרו בהן אין משלמין ממון שעם המיתה אף על פי שאין נהרגין. רש"י. וכה"ג בגמרא דף ע"ג דהמותר להציל בנפשו פטור מתשלומין מהאי טעמא דאין אדם מת ומשלם. ואי קשיא דברפ"ג דכתובות פירש הר"ב והרמב"ם גם בחבורו פ"ק מהלכות נערה דחייבי מיתות ב"ד הן דפטירי מתשלומין. וכן לשון רש"י שם דף ל'. לא קשיא ולא מידי דלא אתא אלא לאפוקי כרת דבידי שמים דלא פטירי. אבל כל שנימות על ידי אדם בכלל מיתות ב"ד הוא שהרי אינו בידי שמים. והרשות נתונה לאדם להמיתו. הא למה זה דומה למאמרם בפ"ג דב"ק עביד אינש דינא לנפשיה. הרי שדין היחיד [גם] כשעושה לעצמו דינו דין לענין ממון וכאילו נדון בב"ד. ואין סותרין דינו כשעשה כהלכה. ה"נ לענין נפשות *)כשעשה כהלכה דינו מקרי דין ובכלל מחוייבי מיתות ב"ד הוא:

ואלו הן שמצילין אותן בנפשן. דומיא דמתניתין דלעיל דניתן רשות להרוג הבא במחתרת שהוא כדי להציל עצמו שבידוע שלהרגהו בא:

ואחר הזכור. כתב הר"ב דאמר קרא ולנער וגו' כתיב חסר ה"א ונדרש מקרא ומסורת רש"י. והכא ליכא למימר דמש"ה כתיב נער דאפילו קטנה משמע כמ"ש במשנה ח' פ"ג דכתובות. דע"כ הכא לאו בקטנה איירי אלא בבת עונשין. תוספות. ומ"ש הר"ב וה"ה לכל חייבי כריתות ומיתות ב"ד שבעריות. דלא ניתן להציל בנפשם אלא מדבר שהוא ערוה. ויש בה קלון ופגם לנרדף רש"י. דומיא דנערה המאורסה. ומ"ש הר"ב דכתיב חטא מות וכו'. ואי כתב רחמנא חטא ה"א אפילו חייבי לאוין כתב רחמנא מות. ואי כתב רחמנא מות. ה"א חייבי מיתות ב"ד אין חייבי כריתות לא. כתב רחמנא חטא. ולכתוב רחמנא חטא מות. ולא לכתוב נער נערה [שהרי הן בכלל] אין ה"נ ואלא נער נערה חד למעוטי ע"ז [וה"ה שבת. תוספות] [ד"ה חד] וחד למעוטי בהמה. גמרא:

ט **ואלו הן הנשרפין**. וכן ברפ"ג דמכות תנן ואלו אבל בנוסח ירושלמי ל"ג בוי"ו כמו באינך ומיהו ברפ"ב דפאה גרס ואלו:

הבא על אשה ובתה. כתב הר"ב על אשה שכבר נשא בתה. דהיינו חמותו. דחמותו כתיב בהדיא כמ"ש בדבור יש בכלל וכו' ובגמרא תני אשה שכבר נשא בתה:

ובת כהן שזינתה. כתב הר"ב היא בשרפה אבל בועלה אלא בחנק. כדתנן ברפי"א:

יש בכלל אשה ובתה. כתב הר"ב כלומר באשה ובתה וכו' ומינה ילפינן כולהו הנך נמי דאיתנהו בשרפה. דת"ר נאמר כאן זמה. ונאמר להלן באזהרה זמה. מה להלן בתה. ובת בתה. ובת בנה כדתנן בריש יבמות. אף כאן בתה ובת בתה. ובת בנה. מה להלן שאר הבא ממנו דהיינו בתו. ובת בנו ובת בתו מאנוסתו דלאו בכלל אשה ובתה דע"י קדושין. [כשאר הבא ממנה] והתם ביבמות יליף לה מערות דבת בנך וגו' דבאנוסתו. [אף כאן שאר הבא ממנו כשאר הבא ממנה] וכתיב כי ערותך הנה. וכתיב בשאר אשתו. שארה הנה מה להלן זימה עמו אף כאן זימה עמו וכלומר וזימה בשרפה היא. ומה למטה הוזהר ג' דורות. דהיינו בת בתה. וכן בת בנה. וכתיב בה זימה. אף למעלה ג' דורות. אם חמיו. וכן אם חמותו. דהא באשה ואמה. דהיינו למעלה. נמי כתיב זימה:

בתו ובת בתו וכו'. עיין בריש יבמות שם הארכתי בס"ד:

הרוצח ואנשי עיר הנדחת. בשלמא עיר הנדחת כתיב בהו לפי חרב אלא רוצח מנלן דתניא נקום ינקם (שמות כ"א) [במכה עבדו כנעני כתיב] נקימה זו איני יודע מה היא. כשהוא אומר (ויקרא כ"ו) והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית הוי אומר נקימה זו סייף. [ועיין מ"ש בפ"ז משנה ג'] אשכחן דקטל עבדא. בר חורין מנלן. ולאו ק"ו הוא קטל עבדא בסייף בר חורין בחנק. הניחא למ"ד חנק קל אלא למ"ד חנק חמור [כמ"ש לקמן משנה ג'] מא"ל. נפקא ליה מדתניא ואתה תבער הדם הנקי מקרבך (דברים כ"א) הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה. מה להלן בסייף ומן הצואר אף כאן בסייף ומן הצואר. אי מה להלן בקופיץ וממול עורף. אף בקופיץ וממול עורף. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר קרא (ויקרא י"ט) ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה. גמרא פ"ז דף נ"ב [ע"ב]:

וכבש עליו לתוך המים וכו' חייב דחפו וכו' פטור. רישא רבותא קמ"ל אע"ג דלאו איהו דחפו [*אלא שנפל מעצמו ובא זה וכבש וכו' רש"י] כיון דאין

יכול לעלות משם ומת חייב. וסיפא רבותא קמ״ל אע״ג דדחפו כיון דיכול לעלות משם ומת פטור. גמרא:

וכבש וכו׳ חייב. מנלן אמר שמואל דאמר קרא (במדבר ל״ה) או באיבה. לרבות את המצמצם היינו כובש שמצמצמו שם שלא יקום. גמרא [עם פירש״י]. ומלת כבש עברית כמו הגוים אשר כבש (שמואל ב ח׳:י״א) :

וחכמים פוטרין. כתב הר״ב קסברי וכו׳ גרמא בעלמא הוא אע״פ שיודע שסופו להקיא מיהו לאו מכחו מיית. רש״י:

בין באבן בין באגרוף. הכא דפליגי באם יקום והתהלך בחוץ דכתיב בסדר משפטים ובאותו פרשה כתיב באבן או באגרוף. ורישא נסיב אבן או ברזל. כדכתיב בפרשת רוצח בסדר ואלה מסעי:

רבי נחמיה אומר פטור שרגלים לדבר. ושנויה עוד במשנה ד׳ פרק בתרא דנזיר ועיין מ״ש שם:

נתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם. היה עומד אדם אצל בהמה ונתכוין להרוג בהמה והרג אדם פטור. משום דכי אתרו ביה התראת ספק הוא. אע״פ שקבל עליו התראה שאמר יודע אני שהוא בן ברית וע״מ כן אני עושה שאם אהרגנו אני אחייב מיתה פטור דשמא לא יהרגנו. רש״י:

לנפלים. אנפלים לא מחייב דכמו דקטיל דמי. רש״י:

והיה בה כדי להמית על לבו. כתב הר״ב דתרתי בעינן שיהא וכו׳ ושיכנו מכת מיתה. דאם לא נתכוין למכת מיתה התראת ספק [היא] דהתרו בו אל תזרוק דשמא תלך על לבו. רש״י:

רבי שמעון אומר אפילו נתכוין וכו׳ פטור. כתב הר״ב ארישא קאי. נתכוין להרוג את הבהמה וכו׳ הא נתכוין וכו׳ חייב פירש״י הא נתכוין להרוג את זה והתרו בו עליו דהתראת ודאי הוא והרג את זה חייב. דאיכא התראה על בן ברית. והוי מתכוין על בן ברית. ור״ש אומר וכו׳. והאי דשביק ר״ש לסיפא בהדיא והדר אדיוקא דרישא. דלא תימא דר״ש פוטר אכולהו ואפילו נתכוין על מתניו והלכה לו על לבו. ע״כ:

רבי שמעון אומר וכו׳ פטור. בשלמא לרבנן דאמרי חייב דכתיב (שמות כ״א:כ״ב) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ואמר ר׳ אליעזר במצות [*פירש במחלוקת ולישנא דכי ינצו נקט] שבמיתה הכתוב מדבר [שהיה מתכוין להרוג את חברו] וכתיב (שם)ואם אסון יהיה [באשה] ונתת נפש תחת נפש [אע״ג דלא נתכוין לה] אלא לר״ש האי נפש תחת נפש מאי עביד ליה. ממון [דמי האשה יתן ליורשיה] וכהא דתניא ר׳ אומר ונתת נפש תחת נפש. ממון. אתה אומר ממון או אינו אלא נפש ממש. נאמרה נתינה למטה ונאמרה נתינה למעלה. [גבי לא יהיה אסון ונתן בפלילים דמי ולדות] מה להלן ממון אף כאן ממון. גמרא. וכבר כתבתי במשנה ד׳ פ״ה דב״ק דסתמא דההיא מתניתין אתיא כר׳ דדריש ממון. הלכך שפיר קאמרי הר״ב והרמב״ם בפירושו דהלכה כר״ש. כך נראה בעיני. ועיין ל׳ התוספות שהעתקתי בר״פ בתרא דסוטה [ד״ה ר״י] דבתרי מסכתא אמרינן הלכה כסתם. ואזלא לה השגת הראב״ד ברפ״ד מהלכות רוצח ששם העתיק הרמב״ם לישנא דר״ש. והשיג עליו דאין הלכה כר״ש. אך שם כתב הרמב״ם דלא כרבי אלא דפטור אף מתשלומין ומתרץ הכ״מ דטעמא לפסוק כר״ש משום דאיכא מאן דאמר בגמרא [דהכא] דפטור מתשלומין וממיתה. וזה ודאי דלא כרבנן. ע״כ. ואני כבר הקשיתי לשאול על לשון הרמב״ם בזה דפוטר אף מתשלומין מהא דפ״ה דב״ק. וכמ״ש שם בס״ד. ועוד עי׳ בכ״מ שהעלה לבאר בלשון הרמב״ם דכרבנן פסק. והוא דוחק. כ״ש דבפירושו נמצא לו שכתב בהדיא הלכה כר״ש:

רבי יהודה אומר כונסין אותן לכיפה. כתב הר״ב מתניתין חסורי מחסרא וה״ק ושור שנגמר דינו וכו׳ דהא על כרחך כולם אסורים בהנאה. כדתנן רפ״ח דזבחים. ומ״ש הר״ב ואין צריך לסקלם. שלא להטריח ב״ד. רש״י:

אמר להן ר״ש אילו לא היתה שרפה חמורה לא נתנה לבת כהן שזינתה. ור״ש לטעמיה דס״ל אחת ארוסה ואחת נשואה בשרפה. דבת כהן סתם כתיב ומדאפקיה רחמנא לארוסה בת כהן מכלל ארוסה בת ישראל שבסקילה שתהא היא בשרפה ש״מ שרפה חמורה. גמרא רפ״ז ד׳ נ׳:

אמרו לו אילו וכו׳ לא נתנה למגדף ולעובד ע״ז. שפושטין ידן בעיקר. רש״י. ובת כהן לא יצאת אלא נשואה ומכלל בת ישראל נשואה. שהיא בחנק. [רש״י] :

רבי שמעון אומר בסייף. דחנק חמור מסייף ר״ש לטעמיה דס״ל מדיחי עיר הנדחת בחנק. דדנין הדחה הדחה מנביא ומצינו לאנשי עיר הנדחת עצמן שהן בסייף. אמרת וכי איזה כח מרובה. כלומר איזו עון חמור. כח המדיח. או כח הנדח. הוי אומר כח המדיח ש״מ דחנק חמור מסייף. גמרא שם:

וחכמים אומרים בחנק. דסייף חמור מחנק. שכן אנשי עיר הנדחת. שפושטים ידם בעיקר נדונין בסייף. וממדיחים אין להשיב דרבנן ס״ל דמדיחי עיר הנדחת בסקילה דדנין הדחה הדחה ממסית. והשתא דאתינן להכי נפרש נמי הא דתנן ברפ״ז דסקילה וכ״ש שרפה לר״ש חמורה מחנק וכ״ש מהרג. ודשריפה וכ״ש סקילה לרבנן חמורה מהרג. כ״ש מחנק. והכי טעמייהו. לר״ש סקילה חמורה מחנק. מדאפקא רחמנא לארוסה בת ישראל מכלל נשואה בת ישראל מחנק לסקילה ועל כרחך ארוסה חמורה מנשואה [דאיכה קלון טפי מנשואה שכבר נפגמה. ואפקה מחנק לסקילה ש״מ דסקילה וכ״ש שרפה חמורה מחנק. וכ״ש מהרג. ולרבנן שרפה חמורה מהרג. נאמר אביה בסקילה. ובנערה המאורסה לזנות בית אביה] ונאמר אביה בשרפה [בבת כהן את

אביה היא מחללת] מה אביה האמור בסקילה סקילה חמורה מהרג שכן מדיחי עיר הנדחת בסקילה לרבנן. נדחין בסייף. ועון מדיח מרובה. אף אביה האמור בשרפה שרפה חמורה מהרג. וכ״ש מחנק. גמרא שם:

מי שנתחייב בשתי מיתות ב״ד נדון בחמירה. פירש הר״ב כגון שעבר עבירה קלה ונגמר דינו וכו׳ סד״א וכו׳ האי גברא קטילא הוא. קמ״ל דכתיב (יחזקאל י״ח) והוליד בן פריץ שופך דם בסייף. את אשת רעהו טמא. זו א״א בחנק. ואל הגילולים נשא עיניו זו ע״ז בסקילה. וכתיב (שם) מות יומת דמיו בו יהיה. בסקילה. [דמיו בו. היינו סקילה. כמ״ש ברפ״ז] ואי דלא נגמר דינו קודם לכן לא איצטריך קרא לאשמועינן. ומהאי טעמא נמי ליכא לפרושי קרא דכילהו בסקילה. דבן פריץ סורר ומורה. ואשת רעהו. נערה מאורסה. דא״כ מה קמ״ל יחזקאל. דלמא תורה קמהדר וכו׳. גמרא:

רבי יוסי אומר נדון בזיקה הראשונה. כתב הר״ב דקסבר ר׳ יוסי אין איסור חל על איסור וכו׳ ואע״ג דבאיסור מוסיף מודה ר׳ יוסי כדתנן במשנה ח׳ פ״ג דכריתות הכא בחמותו ונעשית אשת איש אע״ג דמוסיף איסורא לעלמא שהיתה מותרת להם קודם שנעשית אשת איש. ובמגו תאסר נמי עליו בא״א. תרי קטלא לא מצית קטיל ליה. ונדון בחמורה שהיא בחמותו. גמרא. ומ״ש ואם נשא בת אלמנה שהיתה תחלה וכו׳ הכי קאמר שנמצא עכשיו שהיתה תחלה וכו׳:

מי שלקה ושנה וכו׳. כתב הר״ב שלקה שני פעמים על עבירה שחייבין עליה כרת דגברא בר קטלא הוא בידי שמים וקרובי הוא דלא מיקרב קטליה. וכיון דקא מוותר ליה לנפשיה לעבירות של כרת מקרבינן ליה לקטלא עלויה. ורמיזא בקרא דאמר (תהילים ל״ד:כ״ב) תמותת רשע רעה. פירש״י מי שהורזק רשע תמיתתו רעתו. אלמא מוחזק רשע בר מיתה הוא. ורמיזה הוא דהוה ועיקרא דמלתא דכיפה הלכה למשה מסיני הוא. ע״כ. ומ״ש הר״ב שיחזור ויעשה אותה עבירה עצמה. גמרא. אבל של ב׳ ושל ג׳ כריתות איסורי הוא דקא טעים. כלומר אינו מוותר עצמו לכרת. אלא שרוצה לטעום כל האיסורים. ומ״ש הר״ב פעם שלישית מכניסים דכיון דלקה ושנה הוחזק וכשלא ימנע ויעבור שוב לא יתייסר. וכר׳ אתיא דקי״ל בתרי זימני הוה חזקה כמ״ש בספ״ב דיבמות ומשנה ב׳ פ״ד דכתובות. כך היא סוגיית הגמרא דפ״ו דיבמות דף ס״ד:

לכיפה. כתב הר״ב מקום כשעור קומת אדם ולא יותר. ואין לו שם מקום להתפשט ולא לישן. הרמב״ם. וכיפה מלת ארמית ונתת אותו אל המהפכת בירמיה כ״ט [כ״ו] מתרגמינן כפתא ועיין בפירש הר״ב דריש מסכת תמיד. ומ״ש שם:

ההורג נפש שלא בעדים כו׳. ואין עושין דבר זה לשאר מחוייבי מיתות ב״ד. אבל אם נתחייב מיתה ממיתין אותו. ואם אינו חייב מיתה פוטרין אותו. שאע״פ שיש עונות חמורות משפיכות דמים אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים אפילו עבודה זרה. ואין צ״ל עריות או חלול שבת אינן כשפיכות דמים. שאלו עונות הן מהעבירות שבין אדם למקום. אבל ש״ד מעבירות שבינו לבין חבירו. וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור. ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולים כנגד עון זה ולא יצילוהו מן הדין שנאמר (משלי כ״ח:י״ז) אדם עשוק בדם נפש [וגו׳] צא ולמד מאחאב עובד ע״ז. שהרי נאמר בו רק לא היה כאחאב וכשנסדרו עונותיו וזכיותיו לפני אלהי הרוחות. לא נמצא עון שחייבו כלייה. ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר (מלכים א׳ נ״ב) ותצא הרוח ותעמוד לפני ה׳. זה רוח נבות. ונאמר לה תפתה וגם תוכל. והרי הוא הרשע לא הרג בידו. אלא סבב. ק״ו להורג בידו. הרמב״ם פ״ד מהלכות רוצחין. עיין מ״ש בספ״ק דמכות:

הגונב את הקסוה. כתב הר״ב אחד מכלי שרת מל׳ קשות הנסך. גמרא. כלומר שהקסוה הוא שם מושאל ומצאתי לו חבר במשנה ג׳ פ״ד דכלים:

והבועל ארמית. כתב הר״ב והוא שתהיה כו׳ ואם חסר וכו׳ משום זונה. אם הוא כהן. תוספות:

קנאין פוגעים בו. גונב קסוה רמיז ליה קרא (במדבר ד׳) ולא יבואו לראות כבלע את הקדש ומתו. פירש״י כבלע את הקדש לשון גנב. שמבליעין ומחביאין. ורמז בעלמא הוא ולא מקרא נפיק. דעיקר קרא בלויים כתיב שהוזהרו שלא לראות בסלוק מסעות בשעת הכנסת כלים לנרתק שלהן שהיו אהרן ובניו מכסים וכו׳ ע״כ. ומקלל בקוסם. דמחזי כמברך את השם גמרא סוף ד׳ פ״ב. ובועל ארמית דהא אשכחן דבר כרת הוא. כדמייתי לי׳ הר״ב יכרת ה׳ לאיש [מלאכי ב׳ י״ב]. גמרא שם:

פוגעין בו. פירש הר״ב הורגים כמו לך פגע בו (מלכים א׳ ב׳ כ״ט) רש״י:

כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאין אותו לב״ד וכו׳. כלומר להלקות בדין לאו שיש בו חיוב מיתה בידי שמים אלא מוציאין וכו׳. ואין ממחין עליהם בכך. הרמב״ם פ״ד מהלכות ביאת המקדש. וכתב הר״ב ומחוייבי מיתה בידי שמים שעל עסקי מקדש וקדשים הם אחד עשר. ואלו הן וכו׳ קצת נאמר בהם מיתה בפירוש וכו׳ כדאיתא בגמרא. וז״ל הרמב״ם טמא שאכל תרומה הוא שנאמר (ויקרא כ״ב) ומתו בו כי יחללוהו ונאמר בטבל (שם) לא יחללו את קדשי בני ישראל [את] [אשר ירימו בעתידים לתרום הכתוב מדבר. ועיין מ״ש במשנה א׳ ב׳ דפ״ק דזבחים] וכמו שהחלול האמור בתרומה במיתה. כך חלול האמור בטבל במיתה [ודקדק הר״ב לכתוב תרומה טהורה דבגמרא ממעטינן טמאה מדכתיב כי יחללוהו פרט לזו שמחוללת ועומדת ועיין במשנה ב׳ פי״ג דזבחים. ובמשנה ג׳ פי״א דפרה]. וזר שאכל תרומה. לפי שאחר שאמר ומתו בו כי יחללוהו. אמר וכל זר לא יאכל קדש

[וכל פרשתא בתרומה קאי שכתוב ובא השמש [וטהר] ואחר יאכל מן הקדשים. דאיירי בתרומה כמ״ש בריש ברכות]. וזר ששימש. מבואר שנאמר וזר הקרב יומת. וטמא ששימש. הוא מה שנאמר בטמאים (שם)וינזרו מקדשי בני ישראל ולא יחללו. וזה החלול כמו הנזכר באמרו ומתו בו כי יחללוהו. [וא״ת תיפוק לי משום טמא שנכנס למקדש דבכרת [כדתנן בריש כריתות]. וי״ל כגון שנטמא בפנים ולא שהה כשיעור דתנן בפ״ב דשבועות. אלא בא בקצרה והפך בצנורא כדאיתא התם בגמרא. תוספות] וטבול יום. מפי הקבלה סמכוהו לזה שאמר הכתוב (שם כ״א) קדושים יהיו לאלהיהם ולא יחללו. ומחוסר בגדים שנאמר בכהנים [שמות כ״ט] וחגרת אותם אבנט וגו׳ והיתה להם כהונה לחקת עולם. בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם. אבל כשיחסר מהם דבר הנה הוא כזר. ומחוסר כפורים לפי שנאמר (ויקרא י״ב) וכפר עליה הכהן וטהרה. מכאן ראיה לפני הבאת כפרה טמאה נקראת. ונתבאר שאין עבודה לטמא. ואם עבד במיתה. ושלא רחוץ ידים ורגלים. מבואר שנאמר (שמות ל׳) ירחצו מים ולא ימותו. [ושתויי יין שנאמר] יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד (ויקרא י׳) [ועיין מ״ג פ״ג דכריתות] ולא תמותו. [ופרועי ראש] ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. ע״כ ל׳ הרמב״ם. ואלו י״א נמנין כך בברייתא בגמרא [דף פ״ג] ועיין בפירש הר״ב ספ״ק דכלים. אבל תמה אני דלחשוב נמי פרומי בגדים ולהוו י״ב. ומיהו בגמרא אפרועי ראש מייתי לה מדכתיב ביחזקאל [מ״ד כ׳] וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו. וכתיב בתריה ויין לא ישתו. אתקש פרועי ראש לשתויי יין. מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה. וכן העתיק הרמב״ם בחבורו פ״א מהלכות ביאת המקדש. כהן שגדל שערו אסור ליכנס וכו׳. ואם נכנס ועבד חייב מיתה וכו׳ שנאמר ויין לא ישתו כל כהן וראשם לא יגלחו ופרע וגו׳. ע״כ. וכתב עליו הכ״מ וא״ת מה צורך להיקש זה הא מקרא משמע ראשיכם אל תפרעו ולא תמותו הא אם תפרעו תמותו י״ל דקרא אפשר לפרשו לרשות. דה״ק קרא אע״פ ששאר אבלים שלא קרעו ולא פרעו במיתה. אינכם בכלל חיוב זה. ע״כ. והשתא אתי שפיר דלא חשיב פרומי בגדים בכלל חייבי מיתה בידי שמים דהא בקרא דיחזקאל לא כתיב. אלא דאכתי קשיא לי דכתב שם הרמב״ם דין קרועי בגדים ודין פרועי ראש אחד הוא שנאמר (ויקרא י׳) ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. הא אם עבד הוא קרוע בגדים חייב מיתה בידי שמים. ע״כ. ונ״ל דאי לאו קרא דיחזקאל ודאי דליכא למילף דלא תמותו לחיוב מיתה אתא אלא לרשות כדברי הכ״מ. אבל השתא דגלי לן קרא דיחזקאל בפרועי ראש דבמיתה ה״ה פרומי בגדים נמי דכתיב גביה. וזה שדקדק הרמב״ם לכתוב דין קרועי בגדים ודין פרועי ראש אחד הוא וכו׳. ולמאי נ״מ תליין אהדדי. אלא משום דמיחזקאל ילפינן דלא תמותו לחיוב אתא. וא״כ פרומי בגדים נמי בחיוב מיתה הן. דהא הך דלא תמותו על פרומי בגדים נמי קאי ובהדיא תניא בת״כ ובגדיכם לא תפרומו ולא תקרעו בגדיכם ולא תמותו. ממשמע לאו אתה שומע הן. ע״כ. ש״מ דלחיובא אתא. ומיהו תנא דידן לא מני אלא י״א. הואיל ופרומי בגדים אין לנו בו מקרא מפורש כמו בפרועי ראש. דהא אע״ג דביחזקאל כתיב ביה חיוב מיתה. אפשר דאכתי קרא דלא תמותו לרשות אתא. ומשום פרומי בגדים שאינו אלא רשות. ותו אשכחן במתניתין דספ״ק דכלים דקתני פרועי ראש והוה ליה למתני נמי פרומי בגדים אך עדיין יש להקשות על לשונו שבפירוש המשנה דלא מני אלא י״א משום דנסיב ליה אליבא דתנא דידן. ואפ״ה נסיב ליה לקרא דראשיכם לא תפרעו וגו׳. שאם נלמד ממנו לחיוב. ודאי דפרימה נמי אית ביה חיובא וכמו שפסק כן בחבורו שיש בו חיוב מיתה ולחשבוה ויהיו י״ב. וזה צ״ע:

חוץ לעזרה. דבהר הבית מותרין טמאי מתים ומת עצמו. כדפירש הר״ב במשנה ח׳ בפרק קמא דכלים:

רבי עקיבא אומר בחנק. כתב הר״ב נאמר כאן והזר הקרב יומת ונאמר להלן והנביא וגו׳ יומת. מה להלן בחנק. כמ״ש בריש משנה י׳ פ״ז:

וחכמים אומרים בידי שמים. כתב הר״ב נאמר וכו׳ מה להלן בידי שמים דבמאתים וחמשים איש [בשרופים דקרח] כתיב. רש״י. ור״ע סבר דנין יומת מיומת. ואין דנין יומת מימות. ורבנן סברי דנין הדיוט מהדיוט. ואין דנין הדיוט מנביא. ורבי עקיבא כיון שהדיח אין לך הדיוט גדול מזה. גמרא:

י **כל ישראל וכו׳ כתוב בפירוש רש״י [בהגהתו של בעל חכמת שלמה] ונראה למורי דאלו הן הנחנקין ראוי שיקדם לפרק זה**. דמעיקרא איירי בארבע מיתות ומפרש ואזיל להו לכולהו. והדר מפרשי הני דאין להם חלק לעולם הבא. עכ״ל. ועל פי הדברים האלה הסופרים ומדפיסי הגמרא סדרו לזה הפרק לאחרונה אחר הנחנקין אבל בגמרא ירושלמי ששם לא ראו לשון רש״י לפניהם הונח במקומו הראשון לפני הנחנקין. וראיתי שזו היא נוסחת הרמב״ם כמו שאכתוב לשונו בפתיחת מסכת מכות. גם באבות מרגלא בפומיה לזכור פ׳ חלק בשם העשירי לפרקי סנהדרין. ולפיכך אני אומר לקיים גרסא זו. ושהיא עיקרית. וזה לפי שבפרק הזה מבאר דיני עיר הנדחת שנזכר בפרק הקודם אלו הן הנהרגים. רוצח ואנשי עיר הנדחת. ומשלים דיני רוצח והנמשך אליו מדין התערובות ושיש בו חיוב שתי מיתות ומי שלקה ושנה. וזכר שממיתין אותו במיתה שאינה מהארבע מיתות. ואגב זה שונה גם כן הדומים לזה ואגב טמא ששימש. תני נמי זר ששימש. ועכשיו הוא מן הראוי להשלים ג״כ דיני עיר הנדחת. אלא מפני שרוצה להזכיר שאין להם חלק לעולם הבא. הוכרח לבאר תחלה שיש לכל ישראל חלק לעולם הבא. ואע״פ שכל ישראל ר״ל אפילו חייבי ארבע מיתות בית דין כמ״ש הר״ב. ולפי זה היה יותר ראוי שזה הלשון יסופר אחר הנחנקין. כדי לכוללם גם כן. מכל מקום מפני תשלום דין עיר הנדחת שבזה הפרק יש לו דין קדימה. ואגבן הוצרך להקדים כל ישראל יש להן חלק לעולם הבא וא״נ לגרסת בעל חכמת שלמה שבפירוש רש״י כתוב דכל ישראל אגדה היא. והתחלת הפרק ואלו

שאין להם חלק לעולם הבא. אפילו הכי משום עיר הנדחת שונה זה הפרק קודם. ומקדים כל שאין להם חלק לעולם הבא ואין ראוי שיפסיק בדיני נחנקין לדיני עיר הנדחת. שכבר בא זכרם בפרק הקודם אלא ראוי הוא לסמכם כך נראה בעיני. ועוד יש לי ראי׳ בר״פ דלקמן כמו שאכתוב שם בס״ד. ובריש מכות כתוב בפרש״י בהדיא דהנחנקין הוא סיומא דסנהדרין:

שנא׳ ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ארץ זו משל. כלומר ארץ החיים. והוא העה״ב. הרמב״ם פ״ג מהלכות תשובה. ועיין סוף פ״ק דקדושין:

האומר אין תחיית המתים מן התורה. שכופר במדרשים דדרשינן בגמרא [לקמן] מניין לתחיית המתים מן התורה. ואפילו יהא מודה ומאמין שיחיו המתים אלא דלא רמיזא באורייתא. כופר הוא. הואיל ועוקר שיש תחיית המתים מן התורה. [*מה לו] ולאמונתו. וכי מהיכן הוא יודע שכן הוא. הלכך כופר גמור הוא. רש״י:

ואפיקורס. כתב הר״ב המבזה וכו׳. עיין מ״ש במשנה י״א פ״ג דאבות. ומלת אפיקורוס היא ארמית ענינה מי שמפקר ומבזה וכו׳ הרמב״ם. ועיין עוד פירוש שני להר״ב במשנה י״ד פ״ב דאבות:

בספרים החיצונים. פירש הר״ב ספרי מינים. כגון ספרי אריסט״ו היוני. ובמשנה כ״ב פ״ה דאבות התיר בבית הכסא ובמרחץ:

[*והלוחש על המכה. נ״ל דלרבותא הוא. אף שיש מכה שאין בה חולי כל הגוף. וכ״ש כשחולי בכל גופו. ומתיישב בזה דקדוקו של ב״י בטוי״ד סימן קע״ט ודלא כסברתו שהיא בהפך]:

ירבעם. דכתיב (מלכים א י״ג:ל״ד) ויהי בדבר הזה לחטאת בת ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה. להכחיד בעה״ז. ולהשמיד לעה״ב. גמרא דף ק״א [ע״ב]:

אחאב. דכתיב (שם כ״א) והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל. עצור בעה״ז ועזוב בעה״ב. גמרא דק״ב:

ומנשה. דכתיב ביה (מלכים ב כ״א:כ׳) ויעש הרע בעיני ה׳ [וגו׳] כאשר עשה אחאב מלך ישראל מה אחאב אין לו חלק לעה״ב. אף מנשה אין לו חלק לעה״ב. גמרא שם:

בלעם. נתן סימן בעצמו אמר (במדבר כ״ג:י׳) תמות נפשי מות ישרים [וגו׳]. אם תמות נפשי מות ישרים תהא אחריתי כמוהו. ואם לאו הנני הולך לעמי. גמרא דף ק״ה. ומ״ש הר״ב ואע״ג דבלעם מאו״ה הוה וכו׳. משום דקי״ל חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא. עיין מ״ש במשנה י״ד פ״ג דאבות בשם הרמב״ם:

ודואג. דאמר דוד (תהילים נ״ב:ז׳) בבא דואג האדומי ויגד לשאול וגו׳. גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה. גמרא דף קו:

ואחיתופל. לא אתפרש בגמרא אבל נ״ל מדכתיב (שם נ״ה) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם. ודרשוהו בגמרא על דואג ואחיתופל מכלל דשוים הם. ואפשר לי עוד לדרוש דכתיב (שמואל ב י״ז:כ״ג) ויחנק וימת ויקבר וכלום היה המקרא חסר באומרו ויחנק ויקבר. מאי וימת. אלא דמית מיתה תנינא לעה״ב:

ונחזי. דכתיב (מלכים ב ח׳:ז׳) וילך*) אלישע דמשק. להיכא אזל. א״ר יוחנן שהלך להחזיר גחזי בתשובה ולא חזר. א״ל חזור בך א״ל כך מקובלני ממך החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות חשובה. מאי עביד. איכא דאמרי אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים וארץ. וא״ד שם חקק בפיה. והיתה מכרזת ואומרת אנכי ולא יהיה לך. וא״ד רבנן דחה מקמיה. שנאמר [שם ו׳] ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו. מכלל דעד השתא לא הוו פיישי. [גמרא דף ק״ז ע״ב] :

ואין עומדין בדין. לעה״ב שאחר התחייה. וכענין שנאמר (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם. ומנא אמינא לה דמתניתין בדין זה מיירי. ולא בדין שאחר המות. שכן פירש״י לקמן. אבל עומדין בעדת רשעים שחיין ונידונין. ע״כ:

אבל עומדין בדין. משום דלית לי׳ שום מעוטא כדמשכחת בדור המבול מלא ידון ודור הפלגה נמי עומדין בדין הן. ולא הוצרך למתני בהו. ונקט לה הכא משום רבי נחמיה. ומשכחת להו כה״ג כמו שהראיתיך מקומות במשנה ו׳ פ״ד דביצה:

אלו ואלו. אנשי דור המבול. ואנשי סדום [כדמפיק מקרא] ובחדא פליג ר׳ נחמיה. רש״י. כלומר דבדור המבול לית פלוגתא:

לא יקומו רשעים במשפט וכו׳. רשעים. דור המבול דכתיב [בראשית ו׳] כי רבה רעת האדם. חטאים. אנשי סדום. דכתיב בהו רעים וחטאים לה׳ מאד. רש״י:

עשרת השבטים. שהגלה סנחריב שנאמר (מלכים ב י״ח:י״א) וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי. רש״י:

אין עתידים לחזור. לשון רש״י לא בבניהם ובני בניהם קאמר אלא אותן שגלו עצמן אין להם חלק שרשעים גמורים הם. אבל בניהם והדורות הבאים זוכין ומזכין. ע״כ. דאלת״ה הא קשו קראי דיחזקאל שבסוף הספר כתב בחלוק הארץ שהוא לי״ב שבט. וכבר הארכתי בזה בספר צורת הבית בספ״ג

בס״ד:

שנאמר. וישליכם. משמע שיהו כולן גולין במקום א׳ אל ארץ אחרת. והיינו עשרת השבטים שהגלם סנחריב והושיבם במקום אחד כדאמר שהוליכם למדינת אפרי״קא אבל שני השבטים לא גלו במקום אחד אלא נתפזרו בכל ארצות. ועליהם הוא אומר (זכריה י׳:ח׳) אשרקה להם ואקבצם. רש״י:

ר״א אומר מה היום מאפיל ומאיר. מה היום מאפיל בבקר אפל ובצהרים מאיר. א״נ בערב אפל והולך ולמחרתו מאיר אף עשרת השבטים עתיד לחזור להיות להם חלק לעה״ב. רש״י:

אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעה״ב. והא דפירש הר״ב בריש פירקין דאפילו אלו שנתחייבו מיתה בב״ד וכו׳. ומאי שנא אנשי עיר הנדחת משאר מחוייבי מיתה בב״ד שלא תהא להם כפרה וכדאשכחן נמי בסוף פ״ו נתעכל הבשר וכו׳ שפירש הר״ב כבר נתכפר לו במיתתו ובבזיונו. והתם על כל הרוגי ב״ד קאי כדתנן לעיל מינה. הא מלתא מיתרצה כמ״ש התוספות פ״ו דף מ״ז. דהא דתנן הכא שאין להם חלק לעה״ב. הני מילי דלא איקטיל. אבל אם דנו אותם והרגום יש להם חלק [לעה״ב] . ע״כ. ואע״ג שזה שכתבו כן הוא בדברי המקשה דהתם. כיון דאיקטיל הויא להו כפרה. מ״מ אע״פ שסברא זו נידחית. דבמיתתן עדיין אין להם כפרה. מ״מ נתעכל הבשר יש להן כפרה. וכמו שהארכתי שם בס״ד. ומכיון דכפרה יש להן הדרן קושיא זו לדוכתא אמאי אין להם חלק לעה״ב. אי לאו תירוצא דתוספות:

ועד שידיחום אנשים וכו׳. דת״ר יצאו אנשים אנשים ולא נשים. אנשים ולא קטנים. גמרא:

וצריכין ב׳ עדים והתראה. דת״ר לאמר שצריכין עדים והתראה לכל א׳ וא׳. ופירש״י לאמר נלכה ונעבדה משמע [שצריך לומר] לפנינו שכך אומרים נלכה ונעבדה ואין אמירה אלא בעדים. אלמא צריך עדים לכל א׳ וא׳ שיעידו עליהם מה שאמרו. וה״נ צריך התראה לכל א׳ וא׳ מהם:

לכל א׳ וא׳. כתב הר״ב שהיו מרבים להם בתי דינין. לאו משום [דאין] דנין ב׳ ביום א׳ כדתנן בפ״ו משנה ד׳ דהא אמרן התם דמיתה א׳ [ובעבירה א׳] דנין. ואותן נשים דשמעון בן שטח לאו בעבירה אחת היו. דאיכא באוב. ואיכא בידעוני. והכתוב חלקן לשנים. ולפיכך אמרו ליה לשמעון דאין דנין שנים ביום א׳. אלא משום דנפישי עדים לכל א׳ וא׳. ואין פנאי לחקור כל א׳ וא׳ ביום א׳ מרבין להם בתי דינין כדי שתקובל עדותן ביום א׳ ויוגמר דין כולם ביום א׳. ואי אתה מענה את דינן. רש״י דהכא ורפ״ו דף מ״ו. ומ״ש הר״ב מביאין אותן לב״ד הגדול כדתנן במשנה ה׳ דפ״ק דאין עושין עיר הנדחת אלא ע״פ ב״ד של ע״א:

החמרת והגמלת וכו׳. כתב הר״ב שנשתהו בעיר ל׳ יום. גמרא. ורמינהי כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר י״ב חדש. [משנה ה׳ פ״ק דב״ב] אמר רבא לא קשיא הא למיהוי כבני מתא לתת לצרכי העיר. הא למיהוי מיתבי מתא. סגי בל׳ יום. וקרינן בהו את יושבי העיר ההיא:

נכסי צדיקים שבתוכה. והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה. רמב״ם פ״ד מהלכות עבודה זרה:

אובדין וכו׳. ת״ר החרם אותה ואת כל אשר בה. פרט לנכסי צדיקים שבחוצה לה. ואת כל אשר בה לרבות נכסי צדיקים שבתוכה. שללה ולא שלל שמים. ואת כל שללה לרבות נכסי רשעים שחוצה לה. אמר ר׳ שמעון מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה יאבדו. מי גרם להם שידורו בתוכה. ממונם. לפינך ממונם אבד. גמרא. ופירש״י דבכל דוכתא דריש ר״ש טעמיה דקרא ע״כ. ולי נראה דכיון דלענין דין לא נפקא מיניה מידי נתנה תורה לדרוש טעמיה. כדאשכחן נמי במשנה ה׳ ו׳ פ״ח ובשאר דוכתין:

עושין לה רחוב. דרחובה דהשתא נמי משמע. גמרא:

ההקדשות שבתוכה יפדו. אם הם בדק הבית כמו שאוכיח בסמוך:

ותרומות ירקבו. כתב הר״ב בגמ׳ מוקמינן לה בתרומה ביד כהן וכו׳. ואם תרומה ביד ישראל היא. שלל גבוה הוא ותנתן לכהן שבעיר אחרת. וז״ל הרמב״ם בסוף פ״ד מהלכות עבודה זרה מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף. ע״כ. כלומר ולא דמי להקדשות דתנן בהם יפדו. דאותן הן דבדק הבית שאין להם אלא קדושת דמים ורש״י פירש שבעיר אחרת. כלומר לכהן שלא הודח עמהן. וקשה לי דמאי מהניא דהא הוי נכסי צדיקים שבתוכה. אלא משמע לי שבעיר אחרת דוקא. דקיימא לן שללה. ולא שלל חברתה שבתוכה.

מעשר שני. כתב הר״ב אע״ג דממון ישראל הוא. לא דקיימא לן הכי. דהא בהדיא פסק הר״ב במשנה ג׳ פרק ד׳ דמעשר שני כמאן דאמר ממון גבוה הוא. אלא אפילו למ״ד דממון ישראל הוא קאמר:

יגנזו. ולא סגי להניחם שירקבו כמו בתרומה. משום דמעשר שני וכן כתבי הקדש הכל מותרין בה ונהנין בהן. חששו שאם יניחום שיהנו מהם. מה שא״כ תרומה דליתא אלא לכהנים. וכהנים זריזין הן. ולא יהנו ממנה [*לפי הא דכתבתי משמא דגמרא במשנה ג׳ פ״ח דברכות]:

כל זמן שהרשעים בעולם. מאן רשעים אמר רב יוסף גנבי. גמרא [דקי״ג]:

יא המכה אביו ואמו. דכתיב (שמות כ״א:ט״ו) ומכה אביו ואמו מות יומת. וכל מיתה האמורה בתורה סתם. אינה אלא חנק [כמ״ש בריש פרק ז׳]. גמרא. וכן בכולם כתיב מיתה סתם:

וזקן ממרא. איכא למידק בסדורא דנקטה מתניתין. דמכה אביו. וגונב. ניחא דכתיבי בהדדי בפרשה משפטים. אבל הבא על אשת איש דכתיב בקדושים. וזוממים וכו׳ ובכלל א״א הן. ה״ל למנקט קודם זקן ממרא ואינך דכתיבי בפרשה שופטים. והרמב״ם בס״פ ט״ו מהלכות סנהדרין הקדים א״א לכולם. נראה טעמו שכן בנסקלין נמי הקדימו העריות לכולן. ונראה לי לפי שראה התנא להתחיל המסכתא שאחרי זאת בדין עדים זוממין מאחר שזכרם בזה הפרק. וכדאיתא בגמרא דהתם. תנא התם קאי כל הזוממים וכו׳. לפיכך ראה כי טוב שיזכיר א״א וזוממין וכו׳ באחרונה. כדי שכאשר יבארם יהיו בסיום הפרק. ויסמוך אליו תחלת מסכת מכות המתחלת בדין עדים זוממין. ומכאן ג״כ ראיה להקדים פרק חלק להנחנקין:

ממרא. כמו ממרים הייתם (דברים ט׳:ז׳). רש״י:

[*וזוממי בת כהן וכו׳. כתב הר״ב כשהיא נשואה וכו׳ עיין מ״ש בפ״ט משנה ג׳]:

עד שיעשה בהן חבורה. אימא עד דקטל לי׳ מקטל. ס״ד קטל חד בסייף [כדתנן ברפ״ט] ואביו בחנק. ולמ״ד חנק חמור מהרג. מאי איכא למימר. אלא מדכתיב (שמות כ״א:י״ב) מכה איש ומת מות יומת. וכתיב (במדבר ל״ה:כ״א) או באיבה הכהו בידו וימות ש״מ כל היכא דאיכא הכאה סתם לאו מיתה היא ואימא אף ע״ג דלא עביד ביה חבורה. כתיב במכה בהמה נפש [ונפש משמע דם דהוה חבורה. רש״י] ואם אינו ענין לנפש בהמה (דה״נ) [דהא א״נ] הכחישה באבנים [דלא עשה בה חבורה] חייב. תנהו ענין לנפש אדם [דהיינו אביו. דאע״ג דלא בעיני מיתה. חבורה מיהא בעינן]. גמרא. ותמיהא לי דלא כתיב נפש גבי מכה בהמה אלא בהורגה. אבל במזיקה לא כתיב אלא מכה בהמה סתם. כדמוכח קראי דסוף פ׳ אמור. ובמכילתא פ׳ משפטים דרשינן הכי. אתה אומר מכה שיש בה חבורה. או אינו אלא מכה שאין בה חבורה. אמרת. ומה אם מדת נזקין מרובה אינו חייב עד שיעשה בה חבורה [דאל״ה אין כאן נזק]. מדת עונשין מעוטא לא יהיה חייב עד שיעשה בהן חבורה. הא מה ת״ל מכה אביו ואמו עד שיעשה בהן חבורה:

והמכה לאחר מיתה פטור. כתב הר״ב דהא לא מחייב עד שיעשה בהן חבורה וכו׳ וכפירש״י והרמב״ם. אבל ליכא למימר דמדאצטריך לרבויי גבי מקלל ש״מ דמכה לא. דאין ללמוד ממקלל דשאני מקלל שהוא בסקילה. מ״מ מצינו בגמרא מקשינן הכאה לקללה. ועל היקש ליכא למיפרך. הלכך צריכי לפרושי מה״ט:

עד שיכניסנו לרשותו. ובגנבת שור ושה במשנה ו׳ פ״ז דב״ק תנן הגביהו או שהוציאו מרשות בעלים ונסתפקו התוספות אי ה״נ הגביהו כמו שהוציאו דמי או דלמא הכא שאני דהא אשכחן לקמן דמכרו לקרובים פטור דבעינן שיוציאנו מרשות אחיו כ״ש דברשות בעלים לא מהני כלל:

שנאמר והתעמר בו ומכרו. ות״ק נמי בעי עימור כדפירש הר״ב וכ״ש מכירה דבה לית פליגתא ולא היה צריך להאריך*) להביא הכתוב כ״ש ומכרו:

רבי יהודה מחייב. כתב הר״ב דכתיב מאחיו למעוטי עבדים. פירשתיו במשנה ג׳ פ״ח דב״ק:

וחכמים פוטרין. כתב הר״ב דסברי מאחיו לאו למעוטי עבדים וכו׳ ואלא למעוטי מאי ויש לומר דמשום דמ״ם מבני ישראל אתיא למעוטי. הלכך לא סגי דלא לכתוב מ״ם אחרת לגופיה דקרא דגונב נפש מן. ולהכי כתב מאחיו משום המ״ם וה״נ לר״י לא דריש מ״ם דמאחיו מהאי טעמא דאצטריך לגופיה. ומ״מ ס״ל דממילא אמעוטי עבדים לפי שאינם בכלל אחיו. ועוד נ״ל דאצטריך אחיו כדתניא בגמרא ר״ש אומר מאחיו עד שיוציאנו מרשות אחיו לאפוקי מכרו לאביו. או לאחיו. או לאחד מן הקרובים דפטור. ולר׳ יהודה תרתי במשמע מאחיו. ואין נ״ל לומר דאה״נ דלר״י חייב במכרו לאחיו כיון שהרמב״ם פוסק בפ״ט מהלכות גניבה כר״ש ואי איתא דר״י חולק. הא קי״ל ר״י ור״ש הלכה כר״י:

אחר יושב על פתח הר הבית. כתב הר״ב הוא שער מזרחי שלפנים מן החיל לפני עזרת נשים. וכן פירש״י. ונראה שסברתם לקרב הבתי דינין אל המקום היותר מקודש שבאפשר. ולפיכך פירש פתח הר הבית. הוא הפתח אל העבר שלפנים ששם מתחלת עזרת נשים ולא בפתח שאל העבר שבחוץ. והרמב״ם בפ״ג ובפ״א מהלכות ממרים ובפ״א מהלכות סנהדרין כתב לשון המשנה:

כך דרשתי וכו׳ כך לימדתי וכו׳. אין להוכיח מהכפל דחדא במחלוקת מפי השמועה וחדא במחלוקת בדבר שבסברא. שהרי בגמרא דמסקינן דבשניהם נעשה זקן ממרא לא הוכיחו כן מכפל הלשון. אלא יש לפרש דל׳ דרשה כלומר לרבים בבית המדרש. ול׳ לימוד לתלמידיו שמשמשין לפניו בביתו. א״נ מדרש משמעות דורשין ולימוד מהמדות שהתורה נדרשת בהן. ובערך דרישת המשמעות נקראו לימוד. והראשון נראה לי עיקר:

אם שמעו אומרים להם. ר״ל אם הם יודעים אותו הדין ושמעו דין התורה בו יגידו וכו׳ עד שיגיע הדבר לב״ד הגדול. ואם ב״ד הגדול מקובלים בדבר ההוא יודעים מה שהם יודעים מן הקבלה. ואם לא שמעו בו שום דבר ידונו בו כפי הסברות והקישות התוריות הידועות אצלם עד שיסכימו כולם או רובם שהדין כך ויאמרו להם שיתחייבו לעשות כן. הרמב״ם בפירושו. ולומר שהשני בתי דינין אינן רשאין להורות מלבם אלא מה שקבלו ושמעו יאמרו ולא זולת. וזה לפי שלא נאמר ע״פ התורה אשר יורוך. אלא בסנהדרי גדולה היושבים במקום ר״ל בלשכת הגזית. כדדרשינן וקמת ועלית אל

המקום מלמד שהמקום גורם. וכתבו התוספות בפ״ק דעבודה זרה דף ח׳ וא״ת ירושלים נמי איקרי מקום לגבי אכילת קדשים ומעשר שני דכתיב במקום אשר יבחר ה׳. וי״ל דלגבי דיני נפשות לא איקרי מקום אלא לשכת הגזית. שהיתה חציה בקדש וחציה בחול. והיינו טעמא משום דבעינן סנהדרין סמוך לשכינה. וה״נ אמרינן כל המעמיד דיין שאינו הגון. כאילו נטע אשירה אצל מזבח דכתיב שופטים ושוטרים וסמיך ליה לא תטע לך אשרה אצל מזבח ה׳. ע״כ. וא״כ אינו נעשה ממרא אפילו לא ישמע לדבריהם. וקשיא מה הועילו במאמרם שע״פ קבלתם כיון שהזקן אינו מתחייב כשלא ישמע אליהם ונ״ל שזהו שהכריחו להרמב״ם. שבחיבורו פ״ג מהלכות ממרים כתב בענין אחר וז״ל ובאין לב״ד שעל פתח הר הבית. אומרים להם ב״ד כך הוא הדין אם שמע וקבל מהן מוטב וכו׳. וכתב הכ״מ נראה שהוא מפרש אם שמעו זקן ממרא [ובית דינו] וקבלו לעשות כדברי אותו ב״ד אומרים להם סברתם. ע״כ. והא דהרמב״ם מהפך וכותב אם שמע אחר שאמרו להם. לפי שקבלתם הראשונה לשמוע לא סגי שהרי אם אח״כ יחזור לשמועתו ולמודו אינו נעשה ממרא אלא שכוונת המשנה אם שמעו וקבלו דהיינו בין קודם שיאמרו בין אחר שיאמרו אלא שאם לא יקבלו עליהם מעיקרא אין להם לזקוק לאמירה כלל שכשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע לכך נקט התנא אם שמעו קודם שאמרו להם. והרמב״ם נקטיה בסיפא לפי שעיקר השמיעה צריך שתהיה גם לאחר האמירה דאי לאו הכי לא מהני ולא מידי והניח השמיעה הראשונה במשמע מכלל הדברים דאי לא שיקבלו לשמוע מעיקרא פשיטא שלא יהיו נזקקין לומר להם. כלומר כיון שאין בידם להכריח אלא תולה בעצמו של הזקן ובית דינו לשמוע ולקבל:

אלו ואלו באים וכו׳. אבל באותם היושבים ראשונה לא אמרו אלו ואלו באים לפי שגם השניים אינם אלא של כ״ג כמו הראשונים. אבל הרמב״ם כתב בין בהראשונים. בין בשניים כולן באים וכו׳:

חזר לעירו וכו׳. ואם הורה לעשות חייב. ואפילו הוא אמר ג״כ מפי הקבלה. כמ״ש לעיל. והטעם כתב הרמב״ם בחבורו [פי״ג] שהתורה חלקה להם כבוד. וסיים בפירוש משנה דלקמן כמו שחייבה המקלל אביו ואמו מיתה. לכבוד אביו ואמו. ע״כ. ועקביא בן מהללאל שעמד בשמועתו כדתנן בספ״ה דעדיות ולא נהרג לפי שלא הורה לעשות. גמרא:

תלמיד שהורה לעשות וכו׳. כתב הר״ב והתורה לא חייבה אלא מופלא ומומחה לב״ד כדילפינן מכי יפלא ממך במופלא שבב״ד הכתוב מדבר. וכן לשון רש״י בפירוש במופלא שבב״ד מומחה לב״ד. וסיים למעוטי תלמיד. וסיימו התוספות ואין זה כשאר מופלא דבכל דוכתי. ע״כ. עיין (בפירוש הר״ב) [צ״ל מש״כ] *)במשנה ה׳ פ״ק דמכילתין. ומשנה ד׳ פ״ק דהוריות. וז״ל הרמב״ם [בפירושו] במופלא ממי שלא יפלא ממנו אלא הדבר הנפלא הקשה:

חומר בדברי סופרים וכו׳. לא שארבע בתים הם מדברי סופרים. ושמדברי תורה אפילו חמש. דא״כ היאך תחייבהו התורה מיתה מה שהוראת התורה עצמה היא כך. אלא כל שאינו מפורש בתורה אע״פ שהוא דאורייתא. ד״ס קרינן ליה. כלומר דבר שאלולי קבלו סיפרים פירושו לא היינו מבינים אותו כך. וזו היא אחת מהראיות שכתב הכ״מ [בריש הלכות אישות] לדברי הרמב״ם דמרגלא בפומיה למקרי ד״ס לדבר שהוא מן התורה וכמ״ש בריש מסכת עירובין:

האומר אין תפילין וכו׳ להוסיף על ד״ס חייב. שאינו חייב אלא על דבר שעיקרו מד״ת ופירושו מד״ס. ויש בו להוסיף [על מה שפירשו חכמים] ואם הוסיף גורע [ופוסל הראשון בתוספתו] ואין לנו אלא תפילין דקיל״ן בית חיצון רואה את האויר פסול. הלכך אי עביד ד׳ בתים ונעשים בהכשר. והניחם בראשו. כי הדר אייתי בית אחר ואנח גבייהו ונמצא שבית החיצון אינו רואה את האויר. הרי שהוספתו גורעו ופוסלו. אבל בלולב וציצית לא משכחת לה. דלולב אי אין צריך אגד האי לחודיה קאי. והאי לחודיה קאי. ואיצריך אגד גרוע ועומד הוא [וכי תימא דנאגד בכשרות ונטלו ואח״כ הוסיף עליו. דאי הכי לא גרעיה. ולא פסליה. דמכי אגבהיה נפיק ביה. תוספות] וציצית נמי כשבא להוסיף עליו חוט תשיעי אחר שקשרן יצטרך להתירן ולחזור ולקשרן. ונמצא דגרוע ועומד הוא. [ואי לא עביד הכי. הוי תעשה ולא מן העשוי ולא פסליה. הראב״ד פ״ד מהלכות ממרים]הכי מיפרשא מתניתין בגמרא. ולהלכה יש דעות תמצאם בפ״ד מהלכות ממרים וכפי כוונת החבור אין להאריך בזה:

כדי לעבור על ד״ת פטור. כשהודה בחיובו בהם. אבל הוא יבטל אותה כמו שאמר לעבור על ד״ת עד שיודה שהיא עבירה ולפיכך אינו חייב מיתת ב״ד לפי שלא יהרג מי שמבטל מצות עשה. אבל אם אמר אין תפילין על דרך כפירה יהרג מצד שהוא מין. הרמב״ם [בפירושו] כלומר ותניא בפ״ב דעבודה זרה דכ״ו המינין. מורידין ולא מעלין. ולפיכך ז״ש בחבורו רפ״ג מהלכות ממרים לא מעלין אותו צריך לומר שסמך על לשונו בפ״ד מהלכות רוצח ששם כתב שמצוה להרגן ואם לאו וכו׳:

חמשה טוטפות וכו׳. כתב הר״ב לטטפת לטוטפת כתיב הרי כאן ארבע פרשיות כאשר הגהתי כך היא הגרסא בפ״ד דזבחים דף ל״ז. ובפ״ג דמנחות דף ל״ד וכתבו התוספות. שמע. והיה אם שמוע כתיב לטטפת והיה כי יביאך כתיב ולטוטפת בספרים מדויקים. אבל בין פ״א לתי״ו לא כתיב וי״ו. ותימא היכי משמע תרי. ואי הוה אמרינן גורעין ומסיפין ודורשין ניחא אבל לא אשכחן אלא בתחלת תיבה ובסוף תיבה וכו׳. ע״כ. אבל הרמב״ם בפ״ב מהל׳ תפילין כתב גם לטטפת בתרא [של והא״ש] מלא בוי״ו קמא. וצ״ע. [*שוב ראיתי בתוס׳ פ״ק דמכילתין ד״ד ע״ב שהביאו למ״ה פ״ז

דבכורות דהתם דורשין וגורעין ומוסופים אפילו באמצע התיבה. וכתבו עוד דבירושלמי איכא פלוגתא דר' אמי בשם ר' יוחנן אמר גורעין לדרוש מתחלת הפרשה לסופה פירש מתחלת התיבה לסופה. ור' יוחנן בשס ר' ירמיה [נ"ל דגרס ר"י בשם ר' יוחנן] אמר אפילו באמצע תיבה. ור"ת מפרש דוי"ו דולטטפת דריש. וה"ג לטטפת ולטטפת הרי כאן ד'. ואע"ג דר"ש לא דריש וי"ו. וי"ו למ"ד דריש. כדאמרן בהערל [דף ע"ב] גבי והנותר עכ"ל]. ועיין בא"ח ס"ס ל"ו. ואמרינן תו בברייתא דהתם [מנחות שם] שזו דברי ר' ישמעאל. ר"ע אומר א"צ טט בכתפי [שם מקום] שתים. פת באפריקי שתים:

אין ממיתין אותו לא בב"ד שבעירו. אבל דנין אותו בב"ד שבעירו כמ"ש במשנה ה' פ"ק. ופירש"י שם בגמרא דף ט"ז דכי כתיב וקמת ועלית. בהוראה כתיב שבאין לשאול מה יורו וחוזר לעירו. ואם הורה לעשות כבתחלה נדון כשאר המומתין בכ"ג. ע"כ:

ולא בב"ד שביבנה. כתב הר"ב כיון שסנהדרי גדולה אינה יושבת במקומה דתניא [דף פ"ז] אל המקום מלמד שהמקום גורם:

ולא בב"ד שביבנה. אלא מעלין וכו'. פירש הר"ב שאלו לב"ד שבלשכת הגזית וכו' ושהה וכו' עד שגלתה וכו' וכפירש"י וצריך לפרש אלא מעלין וכו' כשהב"ד חוזר. והתוספות הקשו קושיות רבות והעלו דדוקא כשנגמר דינו קודם שגלתה דלאחר שגלתה בטלה ד"נ. ע"כ. ולי היה נראה לומר דאלא מעלין אינו חוזר על ולא בב"ד שביבנה. אלא על לא בב"ד שבעירו בלבד:

רבי יהודה אומר אין מענין וכו'. בברייתא בגמרא א"ל ר"י וכי נאמר יראו ויירא. והלא לא נאמר אלא ישמעו וירא. למה מענין וכו':

מה שלא נאמר לו. פירש הר"ב ונאמר לחברו. ובגמרא כגון חנניה בן עזור דקאי ירמיה בשוק העליון וקאמר (ירמיהו מ"ט:ל"ה) כה אמר ה' הנני שובר את קשת עילם. נשא חנניא קל וחומר בעצמו. מה עילם שלא באה אלא לעזור את בבל. אמר הקב"ה הנני שובר את קשת עילם. כשדים עצמן על אחת כמה וכמה. אתא איהו בשוק התחתון אמר (ירמיהו כ"ח:ב') כה אמר ה' שברתי את עול מלך בבל אמר לי' רב פפא לאביי האי לחבירו נמי לא נאמר. אמר ליה כיון דאתיהיב ק"ו למידרש כמאן דאתמר ליה דמי. הוא ניהו דלא נאמר לו. ובהכי לא קשיא איכה נדע שהרי ירמיה השיבו (שם) בבא דברי הנביא וגו'. ומיהו להתראתו צריך שיהיו נביאים. ואף על גב דבכובש פריך בגמרא [דף פ"ט] מאן אתרי. היינו טעמא דלא סלקא דעתיה שידעו הנביאים מה שנאמר לאחר. אבל הכא ידע הנביא שקל וחומר זה יש לו פירכא. ושלא ניתן להדרש בנבואה זו שנאמרה לו:

אבל הכובש את נבואתו וכו'. כתב הר"ב דכתיב והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי. קרי ביה לא ישמע. וקרי בי' לא ישמיע. וקרי ביה לא ישמע הוא עצמו וכו'. ובגמרא לא אמרו בלשון הראשון קרי ביה. אלא דכתיב והיה האיש אשר לא ישמע. וקרי ביה לא ישמיע אל דברי. והכי פירושו דכתיב והאיש אשר לא ישמע. היינו המוותר שהוא משמעות הכתיב כמי שאינו שומע לדברי ה' שדבר הנביא בשמו. וקרי בי' לא ישמיע. היינו כובש. ופירש רבינו בגור אריה מדלא כתיב אשר לא ישמע אל דבריו. כדכתיב לעיל. אליו תשמעון. ש"מ דבנביא עצמו מדבר שלא ישמיע דברי הש"י. א"נ מדלא כתיב אשר יעבור. ע"כ. וקרי ביה לא ישמע אל דברי. כלומר פסקיה לקרא בסכינא חריפא ולא תתחיל לקרות והיה האיש אשר לא ישמע. אלא אשר לא ישמע ובנביא גופיה קאמר. ונ"ל דדיוקיה מדלא כתיב ואשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי. ואנא ידענא דמוותר על דברי הנביא קאמר. שהרי הוא מוסב על אליו תשמעון. אלא להכי כתב והיה האיש אשר וגו' למדרש מיניה תרתי. והיה האיש. דהיינו מוותר. ואשר לא ישמע דהיינו העובר על דברי עצמו:

והמוותר על דברי נביא. המפקירם שלא חשש למה שאמר לו הנביא. רש"י. ולשון הרמב"ם [בפירושו] והמוותר על דברי הנביא שיקל ויעלים עין בדברי הנביאים ולא יעשה מצוותם על הדיוק והדקדוק:

המתנבא בשם ע"ז. שנאמר ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. גמרא:

שכל הזוממין מקדמין וכו'. כלומר אין להם לצפות מיתה אחרת. אלא משכימין לאותה מיתה שנגמר לה דינו של נדון. רש"י רפ"ק דמכות. ושם פירשו התוספות דלהכי קאמר מקדימין כלומר ודאי אתה צריך להמיתם במיתה (שהמיתו) [שרצי להמיתו]. אבל ודאי אם אינך יכול. אפ"ה נמי נמיתם בכל מיתה שנוכל. ע"כ. [*ומיהו מסקי דדוקא באחת מהארבע מיתות משום דהוו רוצח וגואל הדם שני כתובים הבאים כאחד. שבהם מפורש שאם אי אתה יכול וכו'. ובפרק נגמר הדין (סנהדרין דף מ"ה) מייתי נמי עיר הנדחת והנסקלין. ומזה קשיא לי על הרמב"ם שבפרק י"ד מהלכות סנהדרין השוה כל המומתים לדין זה. שאם אי אתה וכו' שימיתהו בכל מיתה שיכולים להמיתו בה. ולא חילק ביניהם רק שגם באותה מיתה דוקא יד העדים תהיה בהם בראשונה. ולא כן ברוצח שבאותה מיתה יד כל העם שוה בו. והכ"מ לא העיר בזה]:

חוץ מזוממי בת כהן ובועלה. ונראה בעיני דה"ק חוץ מכשהוזמו לבת כהן עם בועלה שגם בועלה נדון. דמתקיים בהו כאשר זמם לעשות לאחיו אבל כשלא זממו לאחיו. כגון שאין מכירין אותו או שלא התרו אלא בה ולא בו. או שהוא בן תשעה שנים ויום אחד שהוא פטור כדתנן בפ"ה דנדה [דף מ"ה] דהשתא אין לנו להקישה לו. דאין ה"נ דמקדימין אותם לדין שלה. וז"ש רש"י. לאחיו. ולא לאחותו. כל היכא דבעדותן מתחייבין איש ואשה וכו'.

גם ל׳ הרמב״ם יורה שכן דעתו שכתב בספ״כ מהלכות עדות שנים שהעידו על ראובן שנאף עם בת כהן. ונגמר דין לראובן שיחנק. ודין הנואפת לשריפה. ואח״כ נמצאו זוממין הרי אלו נחנקין ולא נשרפין. ע״כ. ש״מ דבעי שיהא נגמר דין הנואף. אלא שראיתי לתוספות בריש פ״ק דמכות שהוכיחו דאע״פ שאין דין בבועל נדונין בחנק. ולדבריהם צ״ל דתנא מיסרך סריך בלישנא (דר״ע) [צ״ל דריש פרקין] ונקט ובועלה. אע״ג דלא איצטריך ליה הכא:

סליקא לה מסכת סנהדרין

פרק א

א דיני ממונות. פירש הר״ב דהיינו הודאות והלואות. עיין פירושם בריש פ״ח דב״ק:

בשלשה. פירש הר״ב הדיוטות ולא אצרכוהו רבנן לשלשה מומחים וכו׳. כלומר אלהים דכתיב גבי שומרים הוי כאילו כתובים גם כן בפרשת אם כסף תלוה. דעירוב פרשיות כתיב כאן. כדאיתא בגמרא. וחכמים הקילו. ולא הצריכוהו וכו׳. ומה שכתב הר״ב אלא יחיד מומחה. עיין מ״ש בזה בריש פ״ג:

גזילות וחבלות בשלשה. פירש הר״ב מומחין. דאלהים כתיב בפרשת שומרים. שזה טוענו ששלח יד בפקדונו דהיינו גזילות. אבל לוה ולא שילם לא מקרי גזלן דמלוה להוצאה נתנה. ואלהים משמע לשון שררה ורבנות. כדמתרגמינן ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז׳:א׳) לשון רבנות. כל זה מדברי רש״י [במשנה ובגמרא (ב ע״א) סוף ד״ה אי קסבר]. ומ״ש הר״ב דשלשה פעמים כתיב אלהים. ומינה יליף שלשה מומחין חד לגופיה. ותרי לתרי דיינים. ואין בית דין שקול כדפירש הר״ב לקמן [ד״ה ועריפת]. ועיין במשנה דסוף הפרק. מוסיפין עליהם עוד אחד הרי כאן שלשה. כר׳ יונתן בגמרא [ד׳ ג׳ ע״ב]. וכתבו התוספות שצריך לדקדק דהכא לא דרשינן חד למנינא משום דאיצטריך לגופיה. ובמשנה ג׳ דלקמן דבעינן תשעה וכהן דהיינו י׳. משום דעשרה כהנים כתובין בפרשה. [כמ״ש הר״ב במשנה ג׳ פ״ד דמגילה] ולא אמרינן אין דורשין תחלות. ע״כ. ופירוש מומחה כתב הר״ב בריש פ״ג:

וחבלות. נראה לר״ת דכופר ושלשים של עבד הוי בכלל חבלות אי נמי תני ושייר הני. ושייר נמי יציאת עבד בראשי אברים דקנס הוא. ובעי נמי ג׳ מומחין. ולישנא קמא לא חשיב הא שיור. דאיכא למימר דפשיטא ליה דהוה בכלל חבלות. אי נמי התנא לא איירי אלא בממון הניתן מיד ליד. תוספות ועיין לקמן:

נזק. כתב הר״ב אדם או שור המועד וכו׳. ואע״ג דהיינו חבלות [וכו׳]. גמרא ופירשו התוספות [ד״ה נזק]. דשור המועד דאמרן לאו דשן ורגל. אלא דקרן. דלא מגבין בבבל שאין מומחין כמ״ש הר״ב בריש פ״ח דב״ק ועיין שם ומדתני לנזק בהדי תשלומי כפל וכו׳ דאין נגבין אלא ע״י מומחין. שמעינן דאיהו נמי דוקא בנזק שאינו נגבה אלא במומחין. ומ״מ קשיא אמאי שייר לאינך נזקים ועיין לעיל. ומ״ש הר״ב איידי דבעי למיתני תשלומי כפל וכו׳ תנא נמי חצי נזק וכו׳. וכך כתב הרמב״ם. והוי מצי לפרושי דחצי נזק גופיה איצטריך. דתנא ממונא ותנא קנסא. דקיימא לן חצי נזק קנסא. כמ״ש בס״פ קמא דב״ק [ד״ה מה בין]. ובשאר דוכתי. והכי אמרינן בגמרא. ולא אמרו איידי דתשלומי כפל אלא למ״ד פלגא נזקא ממונא:

מפני שיש בו דיני נפשות. ורבי מאיר סבירא ליה שאם יהיה צריך לדיני נפשות. יוסיפו על השלשה. עשרים. וחכמים אומרים אין ראוי לעשות כן. שמא יצא לעג על השלשה הראשונים שאינם מומחים. או שהם פסולים. ולפיכך הוסיפו הדיינים. ור״מ לא היה חושש לזה. כן פירש הרמב״ם מהגמרא [דף ח׳]. אבל זה שכתב או שהם פסולים לא ידענא מאי קאמר דהא עדיין הם יושבים ודנין עם אלו שהוסיפו עליהם. וא״ת [התנן] בפ״ג משנה ו׳ דמוסיפין ואין חוששין ללעג. וי״ל דהתם משום הכי מוסיפין לפי שאחד אומר איני יודע ואין כאן לעג שהרי אמת הוא שאחד אומר איני יודע. ובעיבור השנה לקמן במשנה ב׳ לא קשיא. דתחלת ישיבתן היא כדי להוסיף. והתוספות [ד״ה מש״ה]. מפרשים דחוששין ללעז. אם יוכחשו עידי הבעל ויתחייב מאה כסף ואח״כ יביא עדים ולא יוכחשו ותדין היא בנפשה. ואתו להוציא לעז על הראשונים לומר שלא ידעו לדון. ובנמוקי יוסף האריך בזה:

ב עבור החדש. כתב הר״ב קדוש החדש. גמרא [דף יו״ד ע״ב]. דא״צ לעבר החדש אלא כי מקדש יום ל״א ממילא מיעבר החדש שעבר. דיום ל׳ בתריה שדית ליה. רש״י. ואיידי דבעי למתני עבור שנה והתם לא סגי בלא אמירה. דכשגמרו השבעה לעבר צריך שיאמרו שתהא השנה מעוברת. תוספות. אבל לא ידעתי למה לא פירש הר״ב כרבא דמפרש קדוש ביום עבור [הוא יום ל׳ שממנו נעשה החדש מעובר כשרוצין לעברו] בשלשה. אחר עבור ליכא קדוש. ומני ר״א בר צדוק היא דסבירא ליה הכי. כדתנן במשנה ז׳ פ״ב דראש השנה. ושם פסק כמותו. דהא בגמרא לא אמרו איידי אלא למאן דמפרש חישוב חדש. אבל למאן דמפרש קדוש החדש. מסיק דמתניתין ר״א בר צדוק היא:

בשלשה. ברפ״ג דר״ה מפיק לה הר״ב מקרא. מדכתיב (שמות י״ב:ב׳) החדש הזה לכם וגו׳ כדאיתא התם בגמרא [דף כ״ה ע״ב] ועיין מה שכתבתי לקמן במשנה ו׳ אבל כתבו שם התוספות דאותה סוגיא אתיא כמ״ד מדאורייתא יחיד כשר לדון דכתיב (ויקרא י״ט:ט״ו) בצדק תשפוט ורבנן אצריכו

שלשה. משום יושבי קרנות. אבל למ״ד מדאורייתא שלשה מומחין. אלא משום דלא תנעול דלת. אמרו דסגי ביחיד מומחה או ג׳ הדיוטות. גבי קדוש החדש אין להכשיר. וא״כ א״צ קרא. ע״כ. והר״ב מפרש בר״פ כמ״ד מדאורייתא בעי שלשה. ולפיכך לא כתב כאן אותה דרשא דר״ה:

עבור השנה. כתב הר״ב מפני שלשה דברים מעברים. מפני התקופה והאביב והפירות. הכי ת״ר בגמרא ופירש״י התקופה. בין [על] תקופת תמוז שמתעכבת ונמשכת. שאין תקופת תשרי נופלת עד עבור החג מעברין דנפקא לן מקרא [וחג האסיף תקופת השנה (שמות ל״ד) עיין דף י״ג] בין על תקופת טבת שנמשך זמנה עד ט״ז בניסן. שהבאת העומר דילה בתוך תקופת טבת. מעברין. ועל האביב אם לא בשלה התבואה. מעברין דקרא כתיב (שם) בחדש האביב. ועל פירות האילן. אם מתאחר בשולם יותר מזמן העצרת. מעברין. שהעצרת זמן הבאת בכורים. דכתיב (במדבר כ״ה) וביום הבכורים. ואם לא יביאם בבואו לרגל. צריך לטרוח פעם אחרת לעלות:

בשלשה מתחילין ובחמשה נושאים ונותנים וכו׳. פירש הר״ב אם אחד מהשלשה אומר צריך וכו׳ ושנים אומרים אין צריך [כו׳] בטל יחיד[וכו׳] ומוסיפין וכו׳. בברייתא בגמרא [דף יו״ד]. וכתב המפרש להלכות קדוש החדש בפ״ד. וז״ל ויש לשאול מפני מה אם שנים אומרים לא נשב. ואחד אומר נשב. בטל יחיד במעוטו. ואם אומרים שנים נשב. ואחד אומר לא נשב מוסיפין שנים. ולמה לא נאמר כמו שאמרנו בתחלה בטל יחיד במעוטו. וכן הדין אם אמרו צריכה עבור או אינה צריכה ולמה סמכו על העיקר והוא אחרי רבים להטות במי שאומרים לא נשב. או אינה צריכה עבור. ולא נסמך על העיקר זה. במי שאומרים נשב ונראה אם צריכה עבור אלא מוסיפין שנים והיה ראוי שיהיו שני הדינים שוים. או יבטל המעוט במעוטו. או יוסיפו השנים או יחלקו המעט על הרוב. והתשובה שהאומר נשב ונראה. הוא מוציא השנה ממנהגה והוי כמו המחייב בדיני נפשות. שלא נלך בו אחר הרוב עד שירבו המחייבין יותר על המזכין בשנים [כדתנן בסוף פרקין] גם בזה כשיאמרו שנים צריכה עבור לא נחזיק לדבריהם עד שירבו בשנים או עד שיגיעו לשבעה. שהם לגבי העבור. כשבעים ואחד גבי דיני נפשות. ע״כ. [*וכאשר זכיתי וחברתי פירוש על הלכות קדוש החדש שקראתיו פרשת החדש. נתחדש לי שם סברא וטעם אחר. ממה שכתב המפרש הנזכר לעיל. והוא שדקדקתי על דבריו דא״כ גם לבסוף לבעי שנים שיהיו מרובין המחייבין לעבר השנה ולהוציאה מהמנהג כמו במחייבים בדיני נפשות. ולכן העליתי דנראה לי דמעיקרא הקושיא לאו קושיא. אלא דהואיל וחכמים ראו לתקן שיהיו ג׳ ישיבות. או כנגד ברכת כהנים דמייתי הר״ב. או כנגד ג׳ שומרי הסף. וחמשה מרואי פני המלך דבצדקיהו. ושבעה רואי פני המלך דאחשורוש. כמו שהוזכר ג״כ בסוגיא [ד׳ י׳ ע״ב]. הוצרכו א״כ לחלק בעל כרחנו ולומר דאין שתי הענינים שוים שאם נאמר שבין שהשנים אומרים נשב. או לא נשב לעולם יוסיפו. א״כ ישיבת אלו לחנם ולבטלה. ומדהוצרכו לחלק ודאי שהסברא נותנת שאם יאמרו נשב שאז יוסיפו הואיל ובאים להוציא השנה ממנהגה ונשאר באומרים לא נשב שאין מוציאין השנה ממנהגה שאין מוסיפין. ותשאר השנה כמנהגה]. ומ״ש הר״ב ומעברין אותה. כלומר נושאין ונותנין בדבר. עד שיסכימו הארבעה לדבר אחד ויעשו [מעשה]. הרמב״ם. ועיין במשנה ז׳ פרק ז׳ דעדיות. ומ״ש הר״ב בגמרא מפרש דהני שלשה חמשה ושבעה כנגד ברכת כהנים וכו׳. ולא אתפרש טעמא מאי. ואפשר לי לומר כדי לעורר הברכות להשלים המכוון שמעברין להיות האביב והפירות והאסיף בזמנן. [*ומצינו כיוצא בזה שמעוררין זכות אבות. בהזכרת שאלה עד שבחברון. במשנה דריש פ״ג דיומא] [ומשנה ב׳ פ״ג דתמיד]:

ג סמיכת זקנים. כתב הר״ב מנוי הדיין. שהגדול הסמוך צריך שיצרף עמו שנים. מנלן. אילימא מדכתיב ויסמוך אי הכי תסגי בחד. וכי תימא משה במקום ע״א קאי. אי הכי ליבעי ע״א. גמרא [דף י״ג ע״ב]. והיינו דלא התנה הר״ב שהשנים צריך שיהיו ג״כ סמוכים וכן מבואר בפי׳ הרמב״ם ובחבורו פרק ד׳ מהלכות סנהדרין. וכתב שם הכסף משנה דהיינו טעמא דכיון דאסיקנא בקשיא דלא מצינו למילף דבעינן שלשה מוקמינן לשלשה דתנן. דהיינו אחד סמוך. ושנים אף על פי שאינן סמוכים. ומ״ש הר״ב ולאו דבעי למסמך ידיה וכו׳. גמרא. ולא אתפרש טעמא. ומ״ש קרו ליה רבי. מסיים בה בגמרא ויהיב ליה רשותא למידן דיני קנסות. והעתיק כן הרמב״ם בפירושו ובחבורו [שם]. ומ״ש הר״ב בשם הרמב״ם שבזמן הזה אם היו מסכימים כל החכמים וכו׳. מסיים בה בפירושו שאם לא תאמר כן אי אפשר שתמצא בית דין הגדול לעולם. לפי שנצטרך שיהיה כל אחד מהם סמוך.על כל פנים. [*אמר י״ט לשון זה עיקר. ולא כמו שנמצא בחבורו בדפוס ישן גם חדש בריש פ״ד מהלכות סנהדרין שיהיה אחד מהם סמוך] והקב״ה ייעד שישובו כמ״ש (ישעיה א׳ כ״ו) ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה. אח״כ יקרא לך עיר הצדק וזה יהיה בלי ספק כשיכין הבורא יתברך לבות בני אדם. והרבה זכותם ותשוקתם לשם יתברך ולתורה ותגדל תומתם לפני בא המשיח. כמו שיתבאר זה בפסוקים הרבה במקרא. ע״כ. ומ״ש הר״ב והדבר צריך הכרע הוא גם כו מלשון הרמב״ם בחבורו פרק ד׳ מהלכות סנהדרין. ויראה לי הטעם לפי שאפשר לדחות הראיה שכתב שהרי ייעד הש״י ג״כ (מלאכי ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא ולשתי הדעות שכתב הרמב״ם בסוף הלכות מלכים. הנה ביאתו קודם ביאת המשיח והרי הוא סמוך בלי ספק ויכול לסמוך בצרוף שנים אע״פ שאינם סמוכים וכ״כ הרמב״ם עצמו שם בהלכות סנהדרין הרי לא היה בארץ ישראל אלא סמוך אחד מושיב שנים בצדו וסומך שבעים כאחד. אי זה אחר זה. ואחר כך יעשה הוא והשבעים. ב״ד הגדול. ויסמכו בתי דינים אחרים.

ע״כ. ושוב מצאתי קרוב לזה בתשובה לר״ל בן חביב נדפסת בסוף תשובותיו והאריך מאד ע״ש:

ועריפת עגלה. עריפה לאו דוקא דמדידה הוא דהויא בשלשה כדתנן [ריש] פרק עגלה ערופה. ג׳ מב״ד הגדול שבירושלים היו יוצאין וכו׳. והדר קתני נפטרו זקני ירושלים והלכו זקני אותה העיר ומביאין עגלה ערופה והתם לא קתני שלשה וקראי נמי דמייתי בגמרא במדידה כתיבי. תוספות [דף יד] :

בשלשה. לשון הר״ב ועריפת העגלה בשלשה דכתיב זקני העדה. וכן לשון הרמב״ם. ודברי תימה הן שזה הכתוב בסמיכת זקנים לפר העלם דבר כתיב. אבל בעגלה ערופה נפקא לן מדכתיב זקניך. כדתנן בהדיא בר״פ עגלה ערופה. ולולי שגם בפירוש הרמב״ם כתוב כן הייתי מוחק מפירש הר״ב שתי אלו המלות. ועריפת העגלה. דהשתא בשלשה דכתיב זקני העדה. יהיה מוסב על סמיכות זקנים כפי פירוש הראשון שכתב הר״ב שהוא סמיכותם על ראש פר העלם דבר. אבל לפי שהרמב״ם אינו מפרש שם סמיכת זקנים אלא לענין מנוי הדיין בלבד קשה להגיה כך בפירושו. ומזה הטעם בעצמו קשה גם להגיה כן בדברי הר״ב לפי שנראה מבואר שאחרי שלא כתב הני פסוקי דדרשי בה בפרשת עגלה ערופה ואיתנהו נמי הכא בגמרא. ש״מ שנמשך בזה גם כן אחר הרמב״ם. ואעפ״י שבפירוש סמיכת זקנים כתב גם כן פירוש פר העלם דבר. מ״מ אח״כ חזר בו ולא כתב אלא שטת פירוש הרמב״ם ולפיכך לא שלחתי ידי להגיה אחרי שהדברים מראין בעצמן שאינו טעות סופר המעתיק. אלא שהוא ממכתב יד הר״ב והרמב״ם בעצמן. אע״פ שדבריהם תמוהין. ואי אפשר להולמן ולייישבן. ושוב ראיתי להר״ב והרמב״ם במשנה ז׳ פרק ט׳ דמנחות. שהעתיקו דרשא דוסמכו על סמיכת זקנים על הפר. וכתב עוד שם הרמב״ם דהיינו פירוש סמיכת זקנים דהכא:

רבי יהודה אומר בחמשה. כתב הר״ב דכתיב וסמכו שנים. גמרא. ורבי שמעון הכתיב וסמכו ההוא מיבעי ליה לגופיה. ורבי יהודה גמר ראש ראש מעולה. כלומר לא לכתוב אלא ידיהם על ראש הפר. ואנא גמיר סמיכות מוסמך ידו על ראש העולה. ורבי שמעון ראש ראש לא גמיר. והוי אמינא מאי על בסמוך. [ולא צריך למסמך ממש] [עיין משנה ה׳ פרק י״א דמנחות] ומ״ש הר״ב והלכה כר׳ יהודה. וכ״כ הרמב״ם בפירושו. ולכאורה בתרתי הלכה כרבי יהודה. בין בסמיכת זקנים. בין בעגלה ערופה. אלא שבחבורו ריש פ״ד מהלכות סנהדרין פסק לענין מנוי הדיין בשלשה. והכ״מ נתן טעם דסבירא ליה להרמב״ם דר״י לא פליג אלא בסמיכת זקנים על פר. ואין נראה כדבריו מתוך פירוש המשנה שהרי הוא לא פירש אלא במנוי הדיין בלבד. ואי נמי מפרש בפר. הרי גם בזה מצאנו לו בפ״ג מהלכות מעשה הקרבנות שפוסק דסמיכת פר בשלשה. וכ״כ ג״כ הרמב״ם והר״ב בפירוש משנה ז׳ פרק ט׳ דמנחות. וזה ממה שצ״ע שבעגלה ערופה פוסקים כר׳ יהודה כמ״ש כבר בריש פרק ט׳ ממסכת סוטה. ובסמיכת זקנים פוסקים דלא כר״י. ואע״פ שבעגלה ערופה סתם לן תנא כר״ש וכ״ש סמיכת זקנים. דלא נשנה אלא בפלוגתא דר״ש ורבי יהודה. וקיימא לן דר״ש ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה כמ״ש שם. וצריך לי עיון טובא. [*ועיין [מ״ש] בפ״ט דסוטה משנה א׳]:

החליצה. עיין בריש פרק י״ב דיבמות במשנה ופירושה:

והמיאונין בשלשה. דכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תיקון. ומיאונין דרבנן. דמדאורייתא אפילו מיאון לא בעיא דאין קדושי קטנה כלום אלא אם כן קדשה אביה דכתיב (דברים כ״ב) את בתי נתתי לאיש הזה. רש״י. ומ״ש הר״ב ביבמות מוכח. בגמרא ריש פרק י״ג אמר רב יוסף בר מניומי אמר רב נחמן הלכה כמאן דאמר בשנים. ולפיכך לשון מוכח שכתב הר״ב אינו מדוקדק. ועיין מ״ש בזה בסוף פ״ב דיבמות:

שאין דמיו ידועים. כתב הר״ב כגון פירות והרקיבו [*גמרא. ולא קאי אלא אמעשר שני ולא על נטע רבעי]. כמו שכתבתי במשנה ד׳ פרק ה׳ דמעשר שני מהטעם שכתבו שם הר״ב. וכן הר״ש. דנטע רבעי לעולם אין דמיו ידועים דמצריך לפחות היציאה. וזה הטעם נראה יותר ממ״ש התוספות דהיינו טעמא מתוך שאדם להוט לאכול פירות נטיעה זו חיישינן אפילו בדמיו ידועים. ע״כ:

בשלשה. דמידי דממונא הוא:

ההקדשות בשלשה. מנא לן. וכי תימא משום דכתיב בהו שלשה כהנים בפדיון בהמה דהיינו פדיון הקדש. והוא הדין לשאר הקדשות. קרקעות דכתיב בהו ד׳ תסגי בד׳. ואנן תנן הקרקעות תשעה וכהן. אלא משום דמשלמי בהו י׳ דפרה אחרונה היא ובתשלום פרשת קרקעות כבר נשלמו י׳ כהנים. ותלמד התחתונות מעליונות. ולכהן תהיה אחוזתו לא מנינן. דלאו בשומא כתיב. אלא והעריכו הכהן. כערכך הכהן. וחשב לו הכהן. וכיוצא בהן. הקדשות דמשלמי בהו שיתא ליבעי שיתא. קשיא. גמרא עם פיירוש רש״י. ומשום דאפילו בדבר שדמיו ידועין בעינן שלשה. להכי פרכינן מנא לן. דאי לאו הכי ודאי לא גרע ממעשר שני ונטע רבעי. אי נמי משום דהני כהנים דכתיבי בפרשה ממלאי למשרה כהנים דבעינן גבי קרקעות. להכי ס״ל דאזלינן בתר מנינא דהני כהני. וקשיא ליה ליבעי שיתא כדמסיק. כך נראה בעיני:

הערכין המטלטלין בשלשה. פירש הר״ב הרי שאמר ערך פלוני עלי וכו׳ ובא ליתן מטלטלין צריך שלשה וכו׳. וסברא הוא מה לי עיולי מה לי אפוקי. אפוקי מאי טעמא דלמא טעי עיולי נמי דלמא טעי. גמרא:

רבי יהודה אומר א׳ מהן כהן. כתב הר״ב דבערכין כהן כתיב. ובגמרא לרבנן כהן למה לי קשיא. ונראה לי שזה שכתב הר״ב בערכין. לאו דוקא אלא

ה״ה נמי דפליג ר׳ יהודה אהקדשות. דהא בהקדשות נמי כהן כתיב כדלעיל:

והקרקעות. כתב הר״ב ואי אין לו מטלטלין ובא ליתן קרקעות וכו׳. ובפ״ד דמגילה משנה ג׳ מפרש הר״ב והקרקעות אם בא לפדותן וכפירש״י שם גם כאן. והכי מסתברא דהא הני כהני דכתיב בפרשת קרקטות במקדיש קרקעות ובא לגאלן כתיב. אבל פירוש הר״ב דהכא. הוא פי׳ הרמב״ם דבכאן ובמגילה. ובחבורו פרק ח׳ מהלכות ערכין כתב וזה לשונו כשמעריכין את הקרקעות או אם הוזקקו לגבות ערכי אדם מן הקרקע שלו. אין מעריכין אותו אלא בעשרה. ואחד מהן כהן. שהרי כהן כתיב בפרשה. ע״כ:

תשעה וכהן ואדם כיוצא בהן. כל זה מבואר כבר במשנה ג׳ פ״ד דמגילה:

ד **דיני נפשות בעשרים ושלשה**. מפורש במשנה בסוף פרקין טעמא מאי:

ואומר ואת הבהמה תהרוגו. בנרבע כתיב. וכן פירש״י וכלומר ואתקש לאיש. ודברי הרמב״ם בפירושו בזה. צריך עיון:

כמיתת בעלים. פירש הר״ב אם היה חייב מיתה דליכא למימר דקרא כפשטיה לחייב מיתה לבעליו דהא אמר קרא (במדבר ל״ה:כ״א) מות יומת המכה רוצח הוא. על רציחתו אתה הורגו. ואי אתה הורגו על רציחת שורו. גמרא:

הזאב והארי וכו׳. שהמיתו אדם נדונין בסקילה כשור דאמרינן בב״ק אחד שור ואחד כו׳. בשור שנגח את הפרה. כך פירש״י. וכ״כ הר״ב ברפ״ו דעדיות. ולא מצאני שם כן לענין מזיקין. אלא לענין ניזקים לנפילת בור. ומשמע נמי התם במסקנא דסוגיא דליכא למגמר משבת אלא תלת. ובמכילתא וכי יגח שור. אין לי אלא שור. מנין לעשות כל בהמה כשור. הריני דן נאמר כאן שור ונאמר להלן שור. מה שור הנאמר בסיני [פי׳ בדברות שנאמרו בסיני] עשה בו כל בהמה כשור. אף שור האמור כאן דין הוא שנעשה כל בהמה כשור. ע״כ. שמע מינה דגמרינן טפי מתלת ועיין מ״ש סוף פרק הפרה:

והברדלס. עיין מ״ש [הר״ב] סוף פ״ק דב״ק:

זכה. לשמים. [פירש״י צדקה עשה] דליכא למימר לעורן דכיון שהמיתו אדם שוינהו רבנן [דלא הצריכו לדונן בב״ד] כמאן דנגמר דינייהו ואסורי הנאה נינהו [כדקיי״ל בפרק שור שנגח] (בבא קמא דף מ״א). גמ׳:

רבי עקיבא אומר וכו׳. כתב הר״ב והלכה כרבי עקיבא. וכ״כ הרמב״ם בפירושו ובחבורו פ״ה מהלכות סנהדרין. וכתב עליו הראב״ד ולא ידעתי למה ע״כ. והליץ הכ״מ די״ל דטעמא דבארי ודוב סבירא ליה לרע״ק כת״ק. והוה ליה רבי אליעזר יחיד לגבייהו. ובנחש ס״ל לר״ע כר״א והוה ליה ת״ק יחיד לגבייהו. ע״כ:

ה **לא את השבט**. כתב הר״ב דכתיב והוצאת וגו׳. ועיין בפירושו לאין עושין עיר הנדחת וכו׳:

ולא את נביא השקר. כתב הר״ב גמר דבר דבר מזקן ממרא וכו׳ מה זקן ממרא בב״ד הגדול דכתיב וקמת ועלית וכו׳ פי׳ עלייתו הוא דהוה בשבעים ואחד. אבל מיתתו בעשרים ושלשה. כשאר דיני נפשות. כדאיתא בגמרא דף ט״ז. ופירש״י דהא לא תני במתני׳ ולא את זקן ממרא ע״כ. ועיין בפרק בתרא משנה ד׳. ומ״ש שם בס״ד. ומשום דגמרו של זקן ממרא לא היה בב״ד של ע״א. להכי לא תני המראתו. כדתנן בפרק בתרא. ואע״ג דדוקא בע״א. וכן סוטה דתחלתה בע״א. כדתנן בפ״ק דסוטה משנה ד׳ היו מעלין אותה לב״ד הגדול. גמרה לא היה בשבעים ואחד. ולפיכך לא תני לה במתני׳ דהכא כ״כ התוספות פ״ק דסוטה דף ז׳ [ד״ה מה להלן] אבל מדידת עגלה ערופה לא הוצרכו לתרץ. אע״ג דתחלתה נמי ג׳ מבית דין הגדול היו יוצאים כדתנן בריש פרק בתרא

[ד׳ מ״ד] דסוטה דכיון דג׳ היו יוצאים לא שייך למיתני ע״פ ב״ד של ע״א דאף תחלתו בג׳ מהם היו. אבל הרמב״ם בריש פ״ה מהלכות סנהדרין קרי ליה ע״פ ב״ד של ע״א שכתב מדידת החלל אינה אלא ע״פ ב״ד הגדול. לדידיה צריכים לתרץ דלא תני במתניתין משום דגמרו דהיינו עריפה לא היה ע״פ ב״ד הגדול כדתירצו התוס׳ באינך:

ולא את כהן גדול. כתב הר״ב דאמר קרא את הדבר הגדול יביאו אליך וגו׳. [עמ״ש בר״פ דלקמן] ומשה במקום ע״א קאי. שהוא היה דן קודם מינוי הסנהדרין כל מה שהיו הסנהדרין דנין אח״כ ולא נתמנו הסנהדרין אלא להקל׳ מעליו. ורש״י כתב לקמן גבי עשיית סנהדראות משה במקום ע״א קאי שהיה שופט ודיין ע״פ הדבור. ושקול כסנהדרי גדולה שבירושלים:

ואין מוציאין למלחמת וכו׳. עיין במשנה ד׳ פ״ב. ומה שכתבתי שם. וכתב הר״ב דכתיב בדוד ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע וכן הוא בגמרא [ד׳ ט״ז ע״ב] וכן בפירש״י. אבל בקרא כתיב בד״ה א׳ כ״ז יהוידע בן בניהו. וכתבו התוס׳ דה״ג ר״ת בגמ׳. ומ״ש אחיתופל זה יועץ. גמ׳. וכה״א (שמואל ב ט״ז:כ״ג) ועצת אחיתופל אשר יעץ. ותמיהני דה״ל להביא קרא דלעיל מהך קרא דואחרי אחיתופל דכתיב (ד״ה א כ״ז) ואחיתופל יועץ למלך. ומ״ש הר״ב בניהו בן יהוידע זו סנהדרין בגמ׳ וכה״א (שם יח) בניהו בן יהוידע על הכרתי והפלתי. ופירשו התוס׳ דמייתי ראיה דכי היכי דבניהו בן יהוידע היה ראש סנהדרין כמו כן היה יהוידע אביו. כרתי ופלתי הם סנהדרין. ע״כ. וכתבו עוד דבניהו בתחלת מלכות דוד הוא אביו של יהוידע זה שבסוף

מלכות דוד:

אין מוסיפין על העיר כו'. כתב הר"ב שקדושתה גדולה מקדושת שאר א"י כדתנן בספ"ק דכלים:

אלא ע"פ ב"ד של ע"א. כתב הר"ב דאמר קרא ככל אשר אני מראה אותך וגו' וכן תעשו. לדורות. גמ'. ותמהו התוספות למה לי וכן תעשו הא גבי סנהדרי שבטים אמרינן דבעי ע"א כדאשכחן במשה דמוקי סנהדראות והוא במקום ע"א קאי. אע"ג דלא כתיב התם וכן תעשו. ועוד קשה דבפ"ב דשבועות תנן דאין מוסיכין על העיר ועל העזרות. אלא במלך ונביא וע"א. ופירש שם בקונטרס [וכן הר"ב] דיליף ממשה דבעי כל הני. מה"ט נמי נבעי מלך ונביא בהעמדת סנדראות. ויש לומר דהכא מרבינן טפי משום דכתיב וכן תעשו דמשמע דאתא לרבויי כל הנך. ע"כ. וכתבו התוספות שם בשבועות דף ט"ו דהא דלא תנן הכא מלך ונביא משום דלא חשיב אלא מילי דסנהדרין. ע"כ. ואין להקשות דא"כ מאי קשיא להו בהעמדת סנהדרין דלמא אין הכי נמי דבעי מלך ונביא. אלא דלא חשיב כו'. הא ליתא. בשלמא הוספת עיר דנשנה בשבועות אתי שפיר דלא תני הכא. אבל סנהדרי דלא תני בשום דוכתא ודאי משום דליתא. וכן יש לתרץ בואין מוציאין למלחמה אדתנן במשנה ד' פרק דלקמן. וכתבו עוד התוס' וא"ת וכלים נמי נבעי ע"א [דהא כתיב בהאי קרא תבנית כל כליו] וי"ל דכתיב (במדבר ז':א') וימשחם ויקדש אותם למעוטי. ולגלויי דוכן תעשו לא קאי אכלים ולא בעי לדורות דומיא דמשה. ע"כ:

ואין עושין סנהדרין לשבטים. שנא' (דברים ט"ז:י"ח) שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך לשבטיך. ומ"ש הר"ב כדאשכחן במשה כו' בעצת יתרו. רש"י:

ואין עושין עיר הנדחת כו'. כתב הר"ב דכתיב והוצאת את האיש וגו'. איש כו' ואי אתה מוציא את כל העיר. ואפ"ה איצטריך לעיל למעוטי שבט. כגון אם יש בעיר אחת משני שבטים דכיוצא בזה כתבו התוס' אהא דמרבינן שופטים לכל שבט ושבט אע"ג דמרבינן לכל עיר ועיר:

ואין עושין עיר הנדחת בספר. כתב הר"ב דכתיב מקרבך כו' וטעמא דקרא כו' ור"ש הוא דדריש טעמא דקרא והדרן לקושיא שהקשיתי לשאול במ"ה פ"ב דיבמות דהר"ב לא ס"ל כר"ש. ומצאתי בזה שבכאן שהעתיק הרמב"ם הך טעמא דקרא בפ"ד מהלכות עכו"ם וכתב הכ"מ וי"ל ומאחר. ורבינו לא סבירא ליה כר"ש דאמר אלמנה עשירה ממשכנים אותה לא ה"ל לכתוב האי טעמא. אלא לפי שאין ביניהם נפקותא לענין הדין שזה טעם מתקרב אל השכל. וגם חכמים אין מכחישים אותו אלא שאומרים דאפילו לא הוה האי טעמא מקרא נפיק. ראה רבינו לכתבו. ע"כ. ועמ"ש מ"ז פ"ג דפרה:

בספר. תרגום לחוף ימים (בראשית מ"ט:י"ג) על ספר ימיא. הרמב"ם:

ולא שלשה. כתב הר"ב בבית דין אחד ובמקם אחד. כלומר קרובים זו לזו. אבל בשנים ושלשה מקומות עושין. והכי נמי בב"ד אחד. כלומר כל זמן שסנהדרי זו קיימת. אבל מתו אלו ונתמנו אחרים. עושין. ועיין בכ"מ פרק ד' מהלכות עכו"ם שהאריך ליישב סוגית הגמרא בזה ולא העתקתיו שאין זה מכונת החבור:

ולא שלשה. דכתיב ערך הרי שתים אמור. הא מה אני מקיים אחת. אחת ולא שלש. וכתבו התוס' [אית] להקשות דלשתוק מאחת ואנא ידענא מעריך שנים ולא שלש. דתפסת מועט תפסת. ע"כ:

אחת או שתים. וכה"ג תנן בריש פרק ב' דיומא ושם פירש הר"ב למאי איצטריך למתני אחת. וכדאיתא התם בגמרא [ד' כ"ג]. והתוס' נדחקו לפרש גם כאן. אבל לפירוש הר"ב ודעת הרמב"ם דמחמירים לעשות בשנים ושלשה מקומות גם בב' וג' בתי דינין. אין דבריהם עולים. ונראה לי דהיינו לאשמועינן שתים דומיא דאחת דאע"ג שהן כאחת שהן מקורבים ועומדים על הספר שבין גליל ליהודה. אחת מזה ואחת מזה עושין. ודוקא שתים. אבל שלשה בכה"ג לא. וכדמסיק הכ"מ בפרק ד' מהלכות עכו"ם:

ו **ומשה על גביהן**. כתב הר"ב דאמר קרא ונשאו אתך ואת בהדייהו. וכשהוא עמם ליכא למימר שיהא שקול כע"א ולדורות ליבעי ע' וע"א. דליכא למימר שקול אלא כשהוא לבדו עומד כנגד כלם. וכן אתה מוצא בקדוש החדש ריש פ"ג דר"ה דהוי משה ממנינא דשלשה. ולדורות נמי לא הצריכו אלא שלשה. ועיין לקמן בסמוך מ"ט בעינן קרא. דתיפוק ליה דאין ב"ד שקול:

רבי יהודה אומר שבעים. כתב הר"ב דדריש אתך בדומין לך. פירש"י מיוחסין ומנוקין ממום ע"כ. [עיין בגמרא פ"ד ד' ל"ו ע"ב. ואין להאריך בזה] ורבנן מוהקל עליך ונשאו אתך דסנהדרי קטנה שנאמרו ביתרו נפקא להו. וילפי גדולה מקטנה. גמרא. וא"ת ולר' יהודה אע"ג דמפיק ליה אתך לדרשא אחריתא. מ"מ תיפוק ליה ע"א משום דאין ב"ד שקול דהא שמעינן ליה דס"ל הכי בהדיא כדתנן בריש פ"ט דסוטה. ובגמרא ריש פירקין (סנהדרין דף ג' ע"ב) אימר דשמעת ליה לר' יהודה בסנהדרי גדולה דכתיבי קראי. בשאר בי דינא מי שמעת ליה. וכן נמי במסקנא דהתם. וכתב רש"י דכתיבי קראי לקמן בשילהי פירקין. ע"כ. ואני תמיה מאי ראיה מהני קראי דאע"ג דאמרינן דרבי יהודה דריש להו לדרשא אחריתי. ולא למשה על גביהן. אפילו הכי אכתי איכא למימר דאין ה"נ דבעינן ע"א. ומטעם אחר משום דאין ב"ד שקול דנפקא לן מקרא כדלקמן. ותו קשיא לי דבגמרא דהכא אע"ג דאכתי לא שמענו קראי דרבי יהודה אמרינן מ"ט דרבנן. ומאי פריך כיון דקי"ל דאין ב"ד שקולי הלכך אי לא מסתפינא אמינא דבגמ' דר"פ ה"ג דכתיבי בקרא. וה"פ שאני

סנהדרי גדולה דבהדיא כתיבי בקרא שבעים איש. וכיון דקרא נחית למנינא ולא כתב שבעים ואחד איש דהא ונשאו אתך איכא למדרש בדומים לך. אלא ה״ל לקרא לפרש בהדיא שיהיו עמו שבעים ואחד. ש״מ דקרא ממעט סנהדרי גדולה ממנין ב״ד שקול משא״כ כולהו שאר בתי דינין שלא נזכרו בכתוב במספר אלא בדרך כלל כגון וסמכו. אינמי תרי אלהים כתיבי. אחד הנה ואחד הנה. בהו אמרינן אין ב״ד שקול. משא״כ הכא דנחית קרא למנינא וכתב שבעים. ולא כתב ע״א. ש״מ דקושטא דמלתא דלא בעי אלא ע׳. והיינו נמי דפרכינן הכא בדרבנן מ״ט דבעי ע״א. משום דהא קרא שבעים אמר ולא ע״א כך אני דן לפני רבותי ולא לחלוק על גרסת הספר ופירש״י:

עד מתי לעדה הרעה. במרגלים כתיב. רש״י:

ואין ב״ד שקול. ר׳ אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר מה ת״ל לנטות אחרי רבים להטות. התורה אמרה עשה לך ב״ד נוטה. גמרא דף וג׳ ע״ב. [*ועיין בפ״ד משנה ב׳ בדבור המתחיל מן הצד וכו׳]:

מוסיפין עליהם עוד אחד. גמרא. סוף סוף לרעה ע״פ שנים לא משכחת לה. אי אחד עשר מזכים ושנים עשר מחייבים אכתי חד הוא. אי עשרה מזכין וי״ג מחייבים תלתא הוו. אמר רבי אבהו אי אתה מוצא אלא במוסיפין [וכדתנן בסוף פרק ה׳] דעושין בית דין שקול לכתחלה [וקמ״ל] דאותו שאומר איני יודע כמאן דליתא. ואי אמר מלתא. לא שמעינן ליה. ופירש רש״י בין לזכות בין לחובה. וכן דעת הראב״ד. אבל הרמב״ם בפ״ט מהלכות סנהדרין לא כתב אלא שאינו חוזר ומלמד חובה. והכ״מ כתב טעמו דהא אפילו אמר בהדיא חייב חוזר ומלמד וכו׳. ואני מצאתי טעם אחר בתוס׳ פ״ד סוף דף ל״ג דלא גרע מאחד מן התלמידים דתנן פ״ה במשנה ד׳ דלזכות שומעים. ועוד נפלאתי שהרי בסוף פ״ה שנינו כשהוסיפו עד ע״א. שלשים ושש מזכין ול״ה מחייבין ל״ו מחייבין ול״ה מזכין. ש״מ דמצי למהדר זה שאמר איני יודע ועיין מה שכתבתי סוף משנה ו׳ פ״ג:

[*הרי כאן כ״ג. אבל בדיני ממונות אין צריך לכל זה. כמו שכתבתי לקמן בריש פרק ד׳]:

מאה ועשרים. כתב הר״ב מפרש בגמרא עשרים ושלשה סנהדרין ושלשה שורות וכו׳. כדתנן בפ״ד משנה ד׳. ועשרה בטלנים. פירש רש״י דקיימא לן כל כרך שאין בו עשרה בטלנים נדון ככפר. ע״כ. ושני חזנים להלקות החייב ולהזמין. וכן לשון רש״י וכלומר שאם אחד מלקה. יכול השני להזמין. והוא הדין איפכא. ושני בעלי דינין. שאם לא כן את מיהם דנים. רש״י. ושני זוממין שיתיראו העדים להעיד שקר שלא יזומו. רש״י. ושני זוממי זוממין. שמא יתחייב בעל דין ע״פ עדים וישכור שנים להזימן. ולפיכך צריך שנים אחרים בעיר שיתיראו אלו מהן. אם נבא להזים העדים. יבא אלו השנים ויזימו אותנו. רש״י. ולבלר. לכתוב ספרים. רש״י:

פרק ב

א **כהן גדול וכו׳**. איידי דתני בפרק קמא [משנה ה׳] מילי דכהן גדול פסיק ושרי ליה והדר תני ליה מטלות של מלך דחשוב מיניה. ואחר כך חוזר לענינו להלכות דינין. תוס׳:

דן ודנין אותו. בגמרא פריך פשיטא. [אטו משום חשיבותיה מגרע גרע. וכיון דדן איהו נמי דנין אותו משום התקוששו וקושו. תוס׳] ומשני איידי דקא בעי למתני מלך לא דן ולא דנין אותו. תנא נמי כהן גדול. ואי בעית אימא הא קא משמע לן דכל שאר דינין חוץ מדיני נפשות דן ודנין אותו כהדיוט בשלשה. דהא דתנן לעיל ולא את כהן גדול אלא בב״ד של ע״א. בדיני נפשות הוא. דמי כתיב דברי הגדול. הדבר הגדול כתיב. דבר גדול ממש:

מעיד. הכא לא פריך בגמרא פשיטא. משום דבלאו הכי מפקינן לה ממשמעות. דהא דמעיד דוקא כשהמלך יושב שם. שאם הכהן גדול יודע עדות לבנו. הולך [המלך] לשם משום יקרא דכהן גדול. וקא אתי ומסהיד. אבל בלאו הכי אינו מעיד. דזילותא הוא לכהן גדול שיבא ויעיד. ותניא והתעלמת פעמים שאתה מתעלם. כגון זקן שאינו לפי כבודו. והרמב״ם פירש שמעיד למלך. וזה נדחה דהא מתניתין במלכי ישראל. ותנן [לקמן] אין מעידין. וכן הקשה עליו הכ״מ בפ״ק מהלכות עדות והניח בצריך עיון. אבל בפ״ה מהלכות כלי המקדש כתב קצת ישוב:

חולץ. עיין מ״ש במ״ד פ״ו דיבמות. ומ״ש במשנה י׳ פ״ד דיבמות:

מפני שהוא אסור באלמנה. דהוי עשה בתולה יקח ולא אלמנה. ולאו הבא מכלל עשה עשה. ולא תעשה אלמנה לא יקח. ולא אתי עשה דיבום ודוחה לא תעשה [*ועשה]. והאי טעמא לא סגי אלא באלמנה מן הנשואין. ואנן לא מיבם סתמא תנן. בין מן הנשואין בין מן האירוסין. אלא טעמא דמן האירוסין גזירה ביאה ראשונה אטו ביאה שניה. דלית בה מצות יבום. גמרא [ד׳ י״ט]:

שנאמר ומן המקדש לא יצא. בכהן גדול אונן כתיב דהא כתיב לעיל מיניה לאביו ולאמו לא יטמא. ופירש הר״ב דדריש לא יצא כל עיקר. ור׳ מאיר דריש וכו׳ משום דק״ל דאי הכי אפילו לביתו נמי לא. אלא מקדושתו וכו׳ פירש״י כלומר יעשה חיזוק לדבריו שלא יגרום לצאת מקדושה וליטמא. ע״כ. ורבי יהודה אגב מרריה דלמא מקרי ואתי ונגע. גמרא [שם]:

והממונה. פירש הר״ב הוא הסגן וכו׳. אם יארע פסול בכ״ג ביום הכפורים שמצות היום בכהן גדול ולפיכך צריכין לממונה שמא יארע יכו׳. ולאו למימרא דכשר הוא לעבוד ביום אחר בפסול. אלא דביום אחר אין מצוה בכהן גדול ורשאי [כהן] הדיוט לעבוד ואין צריך להממונה תחתיו למלאות מקומו:

ממצעו בינו לבין העם. כתב הר״ב שהוא הולך לימין וכו׳ נמצא כהן גדול באמצע. הכי תניא בגמרא ופירוש המשנה ממצעו לכ״ג בינו ר״ל בין עצמו שהוא הממונה לבין העם:

הספסל. הוא כסא קטן. הרמב״ם:

ב **לא דן ולא דנין אותו**. כתב הר״ב ודוקא מלכי ישראל שאינן נשמעים לדברי חכמים כמעשה שהיה בעבדו של ינאי המלך שהרג את הנפש. שלחו לו לבא ולעמוד בפני סנהדרין כדכתיב (שמות כ״א:כ״ט) והועד בבעליו. ועבדו כממונו דמי. וכשבא וישב אמרו לו עמוד שנאמר (דברים י״ט:י״ז) ועמדו [שני] האנשים ולא רצה וכו׳ ואירע תקלה שמתו הסנהדרין ע״י שהענישם שמעון בן שטח. על שכבשו פניהם בקרקע מיראתם את ינאי המלך. וא״ת והא אמרינן בר״פ ד׳ דשבועות שאינו מעיד לפי שאיכו רשאי לעמוד. כמ״ש שם בס״ד. ואף במלכי בית דוד *) הוא. וא״כ ה״נ לא יהיו נדונים מהאי טעמא. וי״ל כמ״ש התוספות דשאני דיני נפשות דחמירי. ע״כ. וכיון דאין דנין אותן לא ידונו ג״כ. דכתיב (צפניה ב׳:א׳) התקוששו וקושו קשוט עצמך תחלה ואחר כך קשוט אחרים. ומ״ש הר״ב אבל מלך ממלכי בית דוד דן ודנין אותו. שנאמר כה אמר ה׳ דינו לבקר משפט. ואי לא דיינינן להו. היכי דנין. הא כתיב התקוששו וקושו. גמרא. והקשה הכ״מ בפ״ג מהלכות מלכים דמאי מייתי מקרא דבית דוד דאי נימא דדוקא לבית דוד דדנין. דאילו לבית ישראל אין דנין. קשיא היאך דנוהו לינאי. ותירץ דכיון שמצינו בבית דוד שהזכיר הכתוב בהם דינו לבקר משפט. כשגזרו לא גזרו אלא על המלכים העומדים מבית ישראל. אבל אם יעמדו מלכים מבית דוד. לא עליהם הגזירה כדי שלא לחלוק על הכתוב בהם. ע״כ:

לא מעיד ולא מעידין אותו. מאותה מעשה עצמו שהיה על ידי קבלת עדות בפני ינאי המלך. ולא רצה לעמוד כדאמרן. ובין שהוא מעיד. ובין שמעידין אותו. צריך שיעמוד. כדדרשינן בריש פ״ד דשבועות מועמדו שני האנשים אשר להם הריב. ולשון הרמב״ם בפרק י״א מהלכות עדות מפני שהם אלמים בעלי זרוע. ואין נכנעים תחת עול הדיינים. ע״כ. ומשמע דמלכי בית דוד [הוא] מעיד ומעידין אותו. אבל בפ״ג מהלכות מלכים לא כתב אלא מעידין עליהם. משמע דהם אין מעידין. וכן כתב הכ״מ. ועמ״ש ברפ״ד דשבועות:

ולא חולצין לאשתו. מפני שאסורה לינשא. רש״י. ועיין לקמן:

אין שומעין לו. כתב הר״ב דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. שנאמר (דברים י״ז:ט״ו) שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך [כדלקמן במתניתין דסוף פרקין] ור״י מצוה שאני. גמרא. ומ״ש הר״ב וכל שאינה בת חליצה אינה בת יבום. וכ״כ הרמב״ם ולא מצאנו אלא כל שאינו עולה ליבום אינו עולה לחליצה במ״י פ״ד דיבמות. ורש״י [שם י״ט] פירש טעם שאינו מייבם שגנאי הוא לו לקום על שם אחיו:

רבי יהודה אומר נושא המלך אלמנתו של מלך כו׳ שנאמר ואת נשי אדוניך. ומדתנן ר׳ יהודה אומר משמע דפליג עם ת״ק. וכן הוא בגמרא [דף יט]. תניא אמרו לו לר״י נשים הראויות לו [המותרות לו. [רש״י] מבית המלך. ומאי ניהו מירב ומיכל והשתא שנמצינו למדין שחלוקים חכמים על רבי יהודה אפילו בהא. קשיא לי למה פסק הר״ב. וכ״כ הרמב״ם בפירושו. דהלכה כר״י בהא. ומיהו נ״ל דאפשר דסברי דקשיא על דברי חכמים דהא ואת נשי אדוניך בחיקך כתיב. וזה לא מצינו [לומר על מירב]. שהרי נאמר (שמואל א י״ח:י״ט) ויהי בעת תת מירב בת שאול לדוד והיא נתנה לעדריאל המחולתי לאשה. אבל בחבורו פ״ב מהלכות מלכים חזר בו. וכתב אפילו המלך אינו נושא אלמנתו או גרושתו של מלך אחר:

ג **אמרו לו לא היה הדבר כו׳**. וצורך שעה היה מפני שלום המלכות [שלא ימרדו בו בחשבם שהוא צוה להרגו והיה שר צבאם שלוח אליו להשיב לו הממלכה עליהם אבל בלא טענה זו. אם רצה אין שומעין לו. כ״מ פ״ב מהלכות מלכים:

דרגש. פי׳ הר״ב מטה. וביאר יותר במ״ה פ״ז דנדרים:

ד **ומוציא למלחמת הרשות ע״פ ב״ד של שבעים וא׳**. משמע דב״ד של ע״א לבדם אין להם כח לעשות חיל להוציאם למלחמת הרשות אלא במאמר המלך. דאי אמרת שאין למלך בזה שום מעלה. א״כ למאי תנינן לה הכא גבי מעלותיו של מלך. והא דלא תנן בפ״ק במ״ה גבי אין מוציאין למלחמת הרשות דבעינן נמי מלך. משום דלא איירי התם אלא במילי דסנהדרי כמ״ש שם בשם התוספות על ואין מוסיפין על העיר כו׳. אבל מל׳ הרמב״ם פ״ה מהל׳ מלכים אפשר לפרש דמתניתין לא בעיא. למימרא דבעינן למלך במלחמת הרשות שכתב וז״ל מלחמת מצוה אין צריך ליטול בה רשות ב״ד אלא יוצא מעצמו בכל עת וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא ע״פ ב״ד של שבעים וא׳. ע״כ. נראה דלדבריו מתניתין לאו במעלות המלך איירי. אלא אתא לאשמועינן דאינו רשאי להוציא העם במלחמת הרשות כו׳ דומיא דלא ירבה כו׳ ואינך. א״נ משום דיוקא דבמלחמת מצוה רשאי בלא רשות. והיא תהלתו ומעלתו:

דרך המלך אין לו שיעור. אלא כפי מה שהוא צריך. אינו מעקם הדרכים מפני כרמו של זה או מפני שדה של זה. אלא הולך בשוה ועושה מלחמתו. הרמב״ם פ״ה מהל׳ מלכים. ודעת הכ״מ שפירושו זה קאי גם על ופורץ גדר לעשות לו דרך. וא״כ לפירוש הר״ב וכפירש״י נפרש כן על דרכו לשדהו ולכרמו שאינו מעקם כו׳. והא דתנן אין לו. ס״א אין לה. וכן העתיק הרמב״ם. ועיין [מ״ש] פ״ו דב״ב משנה ז׳. ומ״ש בריש מסכת קדושין:

והוא טטל חלק בראש. כתב הר״ב חלק היפה בורר ראשון ונוטל מחצה מכל הביזה וכן פירש״י. ובגמרא תנו רבנן אוצרות מלכים למלך. ושאר ביזה שבוזזים מחצה למלך ומחצה לעם. אוצרות מלכים למלך רוחא דמלתא. ושאר ביזה מחצה כו׳ דכתיב (ד״ה א כ״ט) וימשחו [בשלמה כתיב] לה׳ לנגיד. ולצדוק [לכהן] מקיש נגיד לצדוק מה צדוק מחצה לו ומחצה לאחיו דכתיב (שמות כ״ט:כ״ח) והיתה לאהרן ולבניו. מחצה לאהרן ומחצה לבניו. אף נגיד מחצה לו ומחצה לאחיו. ע״כ. ומפרש רש״י דמתניתין ה״ק שנוטל חלק. דהיינו מחצה. כדתניא בברייתא ונטולתו בראש. כלומר שהוא מחלק כל הביזה לשנים. והוא בורר לו ראשון ליטול החלק היפה. ואין נראה בעיני לפרש דהר״ב ר״ל תרתי דנוטל חלק יפה ראשון מלבד המחצה. דזו מנין לו אא״כ נאמר דר״ל חלק יפה היינו אוצרות מלכים דמסתמא הוא היפה. אלא דהיה לו לפרש בהדיא. ועוד שאין זה במשמע חלק אבל לפי מה שכתבתי מפרש חלק היינו מחצה דברייתא. ומדתנן בראש מדקדק לפרש דר״ל שבורר לו חלק היפה שבשני החציין וזה ל׳ הרמב״ם פ״ד מהלכות מלכים והוא נוטל מחצה בראש:

אלא שמנה עשרה. כתב הר״ב שהרי דוד היו לו שש נשים. וקאמר ליה נביא כו׳. והא דכתיב קודם לכן (שמואל ב ה׳:י״ג) ויקח דוד עוד פלגשים ונשים מירושלים אחרי בואו מחברון אין מוקדם ומאוחר דהך קרא בתר מאמר הנביא היה. תדע דמני התם בשמות הילודים לו שלמה. וודאי בתר עובדא דבת שבע ומאי דקאמר נביא ואוסיפה לך כהנה וכהנה הוה. אלא ודאי מעשה בת שבע קדם לקרא דויקח דוד עוד פלגשים ונשים. ולא קשיא מלישני׳ דקרא דויקח דוד עוד פלגשים ונשים דמשמע שכבר היו לו פלגשים אלא שלא הזכירו הכתוב גבי ששה נשים שהיו לו בחברון. וא״כ כהנה וכהנה מוסיפין יותר על שמנה עשרה לא קשיא דאפשר לפרש דה״ק שלקח דוד עוד פלגשים ונשים. כוספות על הנשים שהיו לו בחברון. כ״מ פ״ג מהלכות מלכים:

ובלבד שלא יהו מסירות את לבו. דהא קרא קאמר ולא יסור (את) לבבו. גמרא:

רבי שמעון אומר אפילו אחת ומסירה את לבו כו׳. דמכדי בעלמא דרשינן טעמא דקרא [כמ״ש בספ״ט דב״מ] א״כ לכתוב קרא לא ירבה לו נשים. ולשתוק. ואנא אמינא מה טעם לא ירבה משום דלא יסור. לא יסור למה לי. [אלא] אפילו אחת ומסירה וכו׳. גמרא. ומ״ש הר״ב והלכה כת״ק. וכ״כ הרמב״ם. עיין מ״ש במשנה ה׳ פ״ב דיבמות:

אלא כדי מרכבתו. דתנו רבנן לא ירבה לו סוסים. יכול אפילו כדי מרכבתו ופרשיו ת״ל לו. לו אינו מרבה. אבל מרבה הוא כדי רכבו ופרשיו. השתא דאמרת לו לדרשא. לא ירבה לו נשים. מאי דרשת ביה. למעוטי הדיוטות [פירש. רש״י דמותרים להרבות נשים. גמרא]:

אלא כדי ליתן אספניא. דתנו רבנן וכסף וזהב לא ירבה לו. יכול אפילו כדי ליתן אספניא ת״ל לו. לו אינו מרבה. אבל מרבה הוא כדי ליתן אספניא. טעמא דכתב רחמנא לו. הא לאו הכי הוה אמינא אפילו כדי ליתן אספניא נמי לא. לא צריכא להרוחה. [פירש״י שלא לצמצם. ואם יצטרך לשכור עוד חיילות שיהא מצוי בידו]. גמרא:

אספניא. והערוך גורס אפסניא וכתב שבלשון יון קורין להוצאה אפסניא:

וכותב לו ס״ת לשמו. כתב הר״ב חוץ מס״ת שחייב כל אדם מישראל וכו׳ שנאמר (דברים ל״א:י״ט) ועתה כתבו לכם את השירה ובמלך כתיב (שם י״ז) וכתב לו את משנה. שתים במשמע. גמרא. [*והא דדרשינן לכל התורה מדכתיב. את השירה מפרש הרמב״ם ברפ״ז מהלכות ס״ת דקרא ה״ק כתבו לכם ס״ת שיש בו שירה לפי שאין כותבין את התורה פרשיות פרשיות עכ״ל וכלומר דקי״ל בס״פ הנזקין (גיטין דף ס׳). דאין כותבין התורה פרשיות פרשיות והלכך על כרחך לא אתא קרא אלא לכתוב כל התורה שבכללה השירה ג״כ]:

מוציאה עמו וכו׳. מכניסה עמו. ול׳ הר״ב נכנס ויוצא עמו. ולא קשיא. שכן בכתוב הוא אומר והיתה עמו וקרא בו אמר והיתה ל׳ נקבה. ואמר בו. בל׳ זכר. כדפירש״י בפ׳ נצבים של׳ נקבה מוסב על התורה. ול׳ זכר מוסב על הספר:

יושב בדין. אם הוא ראוי לדון כגון מלכי בית דוד. א״כ מלכי ישראל קודם התקנה. ומה שהוכיחו התוספות דף י״ח ע״ב בדבור המתחיל והא תנן וכו׳ דכולה מתניתין מסתמא איירי במלכי ישראל. היינו ההיא מתניתין דמלך לא דן וכו׳ אבל לא דהכא:

ה **ואין משתמשין בשרביטו**. ולא בכתרו. ולא באחד מכל כלי תשמישו. רמב״ם ריש פ״ב מהלכות מלכים:

בשרביטו כדכתיב במלך אחשורוש (אסתר ד׳:י״א) [מאשר יושיט לו המלך] את שרביט הזהב:

פרק ג

א דיני ממונות בשלשה. זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד. והא דפירש הר״ב ברפ״ק דשלשה הדיוטות כופין לדון לפניהם מיירי במסרב ואינו רוצה לדון כלל. וכ״כ בהגהות אשר״י וז״ל הכא מיירי כששניהם מתרצים לב״ד ואז אין לנו לכופן לדון אלא לפני מי שמתרצים. אבל מסרב ואין רוצה לדון כלל. שלשה הדיוטות או יחיד מומחה יכולים לדוט בעל כרחו. ע״כ. ומיהו נ״ל דזהו שאמר כששניהם מתרצים לאו דוקא. אלא כלומר כשנתבע מתרצה. אבל אין ר״ל שאם לא יתרצה התובע בזבל״א שיכול לכוף לפני שלשה הדיוטות שירצה הוא. דהא מכיון דאמרן דבזבל״א יצא הדין יותר לאמתו למה זה נכוף לנתבע והרי הוא יכול לטעון דבזבל״א עדיף טפי מהאי טעמא. וגם לישנא דמתניתין הכי דייקא דדיני ממונות בשלשה הוי בזבל״א וזבל״א. והא דבגמרא אמרינן דה״ק כשזה בורר וכו׳. נראה בעיני דדוקא באוקימתא קמייתא דסברינן דזבל״א היינו זה בורר לו ב״ד אחד וכו׳ צריכין לאוקמי כשזה בורר לו אחד. משום דקשיא הא בתלתא סגי אבל באוקימתא בתרייתא דזבל״א פירושו דיין אחד. אע״ג דנקטינן נמי בההוא אוקימתא לישנא כשזה בורר לו וכו׳. לאו דוקא אלא סירכא דאוקימתא קמא נקטיה. דלמאי נפקא מיניה נדחוק בל׳ המשנה ונוציאה ממשמעותה ואין לנו דבר המכריחנו לכך. ועוד ראיה לדברי שהרי״ף והרא״ש העתיקו המשנה כלשונה. ולא כתבו האוקימתא דה״ק כשזה בורר לו א׳ וכו׳. ש״מ דלמסקנא לא קאי. משום דלא צריכין למדחק כלל בלישנא דמתניתין אלא שהיא כמו שנשנית. ומה שהכ״מ כתב לדקדק בלשון הרמב״ם דריש פ״ז מהלכות סנהדרין שנתכוין לומר אם אירע שאמר איש פלוני ידין לי כאוקימתא דה״ק כשזה בורר לו אחד וכו׳. והסכים מהר״ר ואלק כהן על ידו בריש סימן י״ג. אינו דקדוק כלל למעיין בדברי הרמב״ם ואין להאריך בזה. ושוב באו לידי חדושי מוהר״ר שמואל פוזנא. ומצאתי כתוב בהן בזה הל׳ אלא ה״ק זה בורר לו דיין אחד וכו׳ כצ״ל מספר ישן כתוב בקלף וק״ל. עכ״ל. והנאני מאוד. ומיהו בהא מודינא כשיש ב״ד קבוע בעיר דלא מצי מדחי ליה הנתבע לתובע לדון בזבל״א לפי שמפני כן קבעו בית דין. [*וכך פסק ר״מ איסר לש בהג״ה ריש סימן ג׳]:

זה בורר לו אחד וכו׳. כתב הר״ב ומתוך כך יצא הדין לאמתו דצייתי בעלי דינין וכו׳ וסבר החייב וכו׳ ואם היה יכול להפך בזכותי וכו׳ וכ״כ רש״י. ופירש הרא״ש דר״ל שסובר כך שיהפוך בזכותו יותר מבזכות האחר. ומתוך כך צייתי לדינייהו. אבל הדיין עצמו חלילה למצוא סברא לזכותו אם לא שיראה לו דין גמור. אבל אם היה יכול להטעות את חבירו שיקבל את סברתו אע״פ שהוא מסופק בה. הוא בכלל מטה משפט אבל [דעת הרב] מתוך שזה בוררו מבין דבריו לאשורו. ואם יש לו [שום צד] זכות נושא ונותן עם חבירו. וכן עושה הדיין השני למי שבררו נמצא שלא ישאר שום צד זכות נעלם מעיני הדיינים. שניהם. ושלישי שומע המשא ומתן של שניהם ומכריע ביניהם ויוצא הדין לאמתו. ע״כ:

וחכמים אומרים שני הדיינים בוררין להן עוד אחד. לשון הר״ב בלא דעת שני הבעלי דינין כדי שלא יהא לבו של זה השלישי נוטה אצל אחד מהן. וכ״כ הרמב״ם. ואין בידו דבר מספיק לכשיאמר כי הוא זה אשר מפני כן יהא נוטה לאחד יותר מלחבירו כששניהם ביררוהו. כזה כן זה. לדעת ר״מ. ולמה יחלקו חכמים. ובגמרא מסקינן דכולי עלמא דעת הדיינים בעינן שיבררו מי שישב עמהן אדם הגון וכי פליגי בדעת בעלי דינין. רבי מאיר סבר דעת בעלי דינין נמי בעינן. ורבנן סברי דעת הדיינים בעינן. דעת בעלי הדינין לא בעינן:

זה פוסל דיינו וכו׳. לשון הר״ב יכול לומר לא אדון לפני ב״ד שבררת. ולא דק שהעתיק ל׳ רש״י באוקימתא קמייתא. זה בורר לו ב״ד אחד. וזה בורר לו ב״ד אחד. אבל למסקנא וכדפירש הר״ב זב״ל דיין אחד וזב״ל דיין אחד. הוי זה פוסל דיינו. אותו דיין שבירר. וכן ל׳ רש״י שם יכול לומר לו. לא אדון לפניו:

זה פוסל דיינו. גמרא. כל כמיניה דפסיל דייניה. אמר ר׳ יוחנן בערכאות שבסוריא שנו. שהם הדיוטות שאין דין תורה אלא שהורגלו לדון. ורבי מאיר יהיב להו דין יושבי קרנות ויכול לפוסלן. ורבנן סברי כיון שהמחום רבים עליהם לא כל הימנו לפוסלן. ועדיפי מיושבי קרנות. כן העלו האחרונים ז״ל דיושבי קרנות גרעי מערכאות שבסוריא. אבל מומחים. אפילו ר״מ מודה שאין יכול לפוסלן. נ״י:

[*שהן קרובין. ובמשנה ד׳ קא מפרש להו. אלו הן הקרובים וכו׳. אלא דהתם לעדות שנינו מקרא דכתיב (דברים כ״ד:ט״ז) לא יומתו אבות וגו׳ דדרשינן בעדות כמ״ש שם. ואכתי מנלן לדון דפסילי. וי״ל דכ״ש הוא וכדאשכחן באוהב ושונא במשנה ה׳. ותו דאטו עדות כתיב בקרא דלא יומתו אלא אנן נקטינן עדות וכ״ש לדון. אלא שיש להקשות ודלמא דוקא לדון פסלן קרא. אבל לעדות לא. וי״ל דאי לדון הוה ליה למימר לא יומתו אבות מבנים וגו׳. ועוד נ״ל דאיתא בסוגיין דף כ״ח את זו דרש רבי יוסי הגלילי ובאת אל הכהנים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. (שם י״ז) וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אצל שופט שלא היה בימיו. אלא זה שהיה קרוב ונתרחק. אמר רבה בר בר חנה אמר ר׳ יוחנן הלכה כרבי יוסי הגלילי. ומדהוצרך להכשיר השופט שהיה קרוב ונתרחק. שמע. מיניה כל שעדיין הוא קרוב פסול לדון. ובמדרש רבה ריש פרשת שופטים כשם שהקרוב פסול להעיד. כך הוא פסול לדון. ומה ראית לומר כן אמר רשב״י כתיב ונגשו וגו׳ ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע מקיש וכו׳ מה נגעים ביום וכו׳ ומה נגעים פרט לקרוב. אף ריבים פרט לקרוב. אלא שאני תמה דבנגעים גופיה מנלן. ובפרקין [דלקמן דף ל״ד] איתא בהדיא ומה ריבים שלא בקרובים. אף נגעים וכו׳. וכן כתב הר״ב בספ״ב

דנגעים. ובדפוס של מתנות כהונה שעל הרבות איתא בהפך. וכמו שהיא הגירסא בפרקין אבל ראה זה מצאתי בתורת כהנים פרשת נגעים בסוף פ״א כמו ברבות. ומה נגעים וכו׳ וצריך עיון. וגם הואיל וחכמים פליגי וסבירא להו דרואה נגעי קרובים. א״כ אין היקש זה. אלא מחוורתא כדכתבת׳] [ויש לעיין בספר קרבן אהרן]:

אינו יכול לפוסלן. כתב הר״ב ופסק ההלכה בזה כשקבלו בעלי הדין וכו׳ שאע״פ שגרם להזיק וכו׳ וקי״ל כמאן דדאין דינא דגרמי. עיין במשנה ד׳ פ״ד דבכורות. ומדלא כתב הר״ב בחלוקה זו אם נשא ונתן ביד מה דינו. מסתברא משום דסבירא ליה דלא שנא ואע״ג דנשא ונתן ביד אפ״ה פטור וכן הבין הטור לדעת הרמב״ם כמ״ש בטור סימן כ״ה. וטעמא דלא דמי לטועה בשקול הדעת. כתב הב״י שהרשב״א כתב בשם בעל המאור דמשום פשיעותא דבעל דין נגעו בה. דכל טועה בדבר משנה דבר ברור [הוי] והוה ליה לשייולי ולגלויי טעותא. ולא הוי ליה למסמך עליה. וכיון שנשא ונתן בפניו ולא מיחה פטור. ע״כ. ועיין מ״ש בפ״ק דאבות. על ואל תעש עצמך כעורכי הדיינין. ומ״ש הר״ב ואם טעה בשקול הדעת וכו׳. וסוגיא דעלמא כחד מינייהו. לשון הרמב״ם פ״ו מהלכות סנהדרין [ולא ידע] שכבר פשט המעשה בכל העולם כדברי האחד. והטור כתב כגון שסתמא דגמרא פריך ממלתיה וכיוצא בזה [והוא פי׳ הרי״ף] ורש״י פירש שרוב הדיינים נראה להם דברי השני. ע״כ. ומ״ש הר״ב ואם נשא ונתן ביד וכו׳ ישלם מביתו. וחוזר ונוטל וכו׳ במכל שכן מהא דלקמן. ולשון הר״ב כל׳ הרמב״ם פ״ו מהלכות סנהדרין. ומ״ש הר״ב ודיין שלא קבלו וכו׳ סותר דינו. ואפילו לא טעה. נפקא מיניה לענין זמן. א״נ זמנין דליכא לברורי טעותא לא מהמשנה ולא מהסוגיא דעלמא. ואפ״ה אפשר שאינו דין צדק ויכולין הדיינים לפסוק דלא כמו שפסק זה הדיין דאטו כולהו דיני נשנו במשנה וסוגיא דעלמא. ומ״ש הר״ב ואם טעה ולא נשא ונתן וכו׳ ישלם כדין כל גורס להזיק. שזה מתכוין להזיק הוא. כיון דלאו דיינא הוא. ומ״ש הר״ב מי שנטל רשות מן הנשיא שבארץ ישראל אינו יכול לכוף לבעלי הדין אלא בא״י. דהכא בבבל שבט לשון שררה ויש להם רשות להפקיר דהפקר ב״ד הפקר. דכתיב (עזרא י) וכל אשר לא יבא וגו׳ בהאשה רבה [דף פ״ט]. והתם בא״י מחוקק. שררה מועטת. כדתניא לא יסור שבט מיהודה (בראשית מ״ט:י׳). אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט שיש להם כח ורשות מאת מלכי פרס. ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל דנשיא היה שמלמדין תורה ברבים בגמ׳ פ״ק דף ה׳. ומ״ש הר״ב ומומחה וכו׳ והוא יכול לדון יחידי. עיין לשונו בריש מכילתין. ובמ״ח פ״ד דאבות. ופי׳ מומחה עיין בפירוש [הר״ב] מ״ה פ״ה דעירובין. ומ״ש הר״ב ואפי׳ לא נקט רשותא כלומר ודיניו דין. אבל אם טעה אינו פטור הואיל ולא נקט רשותא ועיין מ״ת פ״ד דאבות:

זה פוסל עדיו וכו׳. כתב הר״ב פלוגתייהו מוקי בגמרא כשאמר בעל דין יש לי שתי כתי עדים בדבר וכו׳. רבי מאיר אומר יכול וכו׳ שהרי אמר יש לי כת אחרת. ואם בקש ולא מצא יפסיד. וכן פי׳ רש״י. וקצת קשה לומר כן מפני שסבור היה שיש לו שתי כתי עדים ואמר כן ואח״כ בקש ולא מצא. יפסיד. והרמב״ם מפרש בענין אחר דפלוגתייהו כשהביא שני כתי עדים שאחר שהעידו כת אחת כדבריו. הביא עוד אחרת והעידו ג״כ כמו עדים הראשונים. וטען הלה שארבעה העדים פסולים הם. רבי מאיר אומר שומעים לו. ונאמר לזה שהביאם הבא ראיה שהם כשרים. לפי שאתה לא היית מביא עדים אחר עדים על ענין אחד בעצמו. אלא שאתה יודע שיש בהן מי שאינו כשר לעדות. ואנחנו לא נדע איזה כת מהם הפסולים. אם הם הראשונים או הם האחרונים א״כ יש לך לקיים הכשרות באחת הכתות. וחכמים אומרים אין אנו חוששים בהביאו עדים אחר עדים. לפי שלא עשה זה לפי שאחד מהן פסול. אלא לחזק טענותיו ולהודיע כי זה ידוע אצל רבים ואין שומעין לו. אלא אם בירר הדבר שיש בהן פסול:

ב **אמר לו נאמן עלי אבא**. לשון הר״ב להיות דיין. וכן לשון רש״י. ולשון הרמב״ם פ״ז מהלכות סנהדרין מי שקבל עליו קרוב. או פסול. בין להיותו דיין בין להיותו עד עליו וכו׳. ע״כ. ונראה לי דרש״י נמי לרבותא הוא דנקט דיין. דהא תנן במשנה ד׳ פרק ו׳ דנדה. כל הכשר לדון כשר להעיד. ויש שכשר להעיד. ואינו כשר לדון. וכן לקמן במשנה ה׳ ועיין בדבור דלקמן:

רועי בקר. הוא הדין כל בי תלתא דלא גמירי דינא. פסולים. ולרבותא נקט רועי בקר דלא שכיחי בישוב ולא ראו ולא שמעו עסקי דין בין אדם לחבירו. גמ׳ סוף דף כ״ה ואפילו לעדות נמי פסלינהו רבנן דקא חזו רבנן דקא מכווני ושרי להו לרעות בשדות אחרים. כדאיתא התם בגמ׳:

רבי מאיר אומר יכול לחזור בו. כתב הר״ב אפילו לאחר גמר דין לאחר שקבל כו׳ ואמר איש פלוני וכו׳ וכן דעת נ״י דלגבי עדות נמי הוי גמר דין כשפסקו ב״ד הדבר על פיהן. אבל הריב״ש סימן ת״ץ כתב שהסכימו הרבה מן האחרונים אשר ראוי לסמוך עליהם דלגבי עדות הוי גמר דין כל שנתקבל עדותן בב״ד וכו׳ ופסק כן ר״מ איסר לש בהגהותיו לש״ע [ח״מ סימן כ״ב סעיף א׳]. ואפשר שכן גם דעת הר״ב ודלצדדין נקט דלאחר שקבל העדות הוא גמר דין דקבלת עדות. ודאמר איש פלוני וכו׳ הוא גמר דין דקבלת הדיין. ועיין מ״ש בדבור דור לי וכו׳:

אינו יכול לחזור בו. כתב הר״ב ואם קנו מידו וכו׳ שאין לאחר קנין כלום. גמ׳. וכתב נ״י ואע״ג דמיחזי כקנין דברים. אפ״ה אשכחן בקנין שמחזק הדברים כדאמרינן גבי דינא דבר מצרא [ברפ״ט דב״מ דף ק״ח]. וגבי משכנתא באתרא דלא מסלקין בפ״ה דב״מ דף ס״ז]. ע״כ:

דור לי בחיי ראשך. כתב הר״ב ואתן לך מה שאתה תובע. ובריש נמי באתן לך מחלוקת. אבל במחול לך אפילו רבי מאיר מודה. וצריכא למתני

תרוייהו. נאמן עלי. ודור לי. משום דנאמן עלי וכו׳ הוי תולה בדעת אחרים [*אבא ואביך] ומצית אמרת דלא גמר ומקני. דמימר אמר מי יימר דמזכי לי ואפילו רבנן מודו ליה לר״מ בהא. צריכא. ודור לי הוה תולה בדעת עצמו [*של בעל דין] ומצית אמרת דבהא אפילו רבי מאיר מודה דאין יכול לחזור. צריכא. גמרא. ומ״ש הר״ב דאצ״ל ומחול לך. כתב הרא״ה ז״ל דלאו דוקא דקא א״ל מחול לך בהדיא דאם כן פשיטא דמהני מדין מחילה גמורה דהא לא בעיא קנין. וכיון דבלאחר גמר דין מחלוקת הא זיכה אותו והויא מחילה גמורה. והיכי ס״ד דר״מ סבר יכול לחזור. אלא ודאי הכא כגון דא״ל תובע לנתבע הרי עלי לעשות מתביעה זו בכל מה שיאמרו אבא. או אביך. הן לפטור. הן לחיוב. שאין בלשון הזה לשון מחילה. וכן הסכימו האחרונים ז״ל. נ״ר:

ג **ואלו הן הפסולים**. פירשו התוס׳ דפסולי דרבנן קא חשיב. וכמ״ש בשמם בסוף פ״ק דר״ה. ומש״ה כתבו דל״ג הכא ועבדים דאינהו פסולים מדאורייתא מק״ו. כמ״ש שם. וכתב הרמב״ם ולא יעלה על דעתך שאלו בלבד פסולי עדות. אבל הם רבים. יארך לפרשם. והנה לך שני עיקרים כוללים רובם וכו׳. כמ״ש הר״ב ולענין פסק הלכה וכו׳. וקשיא לי מ״ש שם הר״ב בפסק הלכה דמלוה ברבית פסול דאורייתא ואילו בסוף פ״ק דר״ה כתב דאינו פסול דאורייתא וצ״ל דהכא מפרש כסלקא דעתייהו דתוס׳ דמתני׳ באבק רבית. אבל ברבית קצוצה פסולים דאורייתא. וכן דעת הרמב״ם פ״י מהלכות עדות. אי נמי דעת הר״ב כנ״י שכתב דמתני׳ לוה אצטריכא ליה דפסול מדרבנן. משום דלא משמע לאינשי שיהא אסור אלא למלוה דמרויח. ודוקא בקצוצה. אבל באבק אפילו מדרבנן לא מפסיל הלוה. אלא המלוה. ע״כ:

המשחק בקוביא. פי׳ הר״ב לפי שאינו מתעסק בישובו של עולם. ועיין בפירושו לסוף פ״ק דר״ה ומ״ש שם:

והמלוה ברבית. כתב הר״ב אחד הלוה וכו׳. והא דתנן מלוה ברבית. מלוה הבאה ברבית. גמ׳. ומ״ש הר״ב דקיימא לן המלוה והלוה שניהם עוברים בלא תעשה סוף פ״ה דב״מ. ואע״ג דהתם תנן ערב ועדים נמי שעוברים בלא תשימון. [לא תשימון] לאינשי למלוה ולוה משמע להו. הרא״ש וכ״כ המגיד פ״ד מהלכות מלוה. והכ״מ כתב בפ״י מהלכות עדות. דלא מפסלינן לעדות כשאינו בן מלקות או חמור ממלקות. אא״כ נטל ממון. ע״כ. [*ועל כל הלאוין של רבית אין לוקין מפני שניתן להשבון. כמ״ש הרמב״ם בפ״ד מהלכות מלוה ולוה]:

ומפריחי יונים. כתב הר״ב אית דמפרשי אם תקדים יונתך וכו׳ ואע״ג דהיינו משחק בקוביא. תנא תולה בדעת יונו. ותנא תולה בדעת עצמו. וצריכא. דאי תנא תולה בדעת עצמו. התם הוא דלא גמר ומקני. דאמר קים לי בנפשאי דידענא טפי. אבל תולה בדעת יונו. אימא לא. ואי תנא תולה בדעת יונו. דאמר בנקשא תליא מלתא. ואנא ידענא לנקשא טפי. אבל תולה בדעת עצמו אימא לא. צריכא. גמ׳. ומ״ש הר״ב ואית דמפרשי שמגדל יונה מלומדת להביא יונים וכו׳. ויש בהן גזל משום דרכי שלום ולא גזל גמור. גמרא. ופירש״י דלא זכה בהן בעל השובך. דממילא קאתו ורבו להתם:

וסוחרי שביעית. פי׳ הר״ב דניתן לאכילה ולא לסחורה. ועיין עוד בפירושו לסוף פ״ק דר״ה:

חזרו לקרותן סוחרי שביעית. כתב הר״ב משרבו האנסים וכו׳ והיו צריכין לאסוף וכו׳. כדמשכחת לה נמי שהתירו לחרוש משום כן. כדתנן במשנה ב׳ פ״ד דשביעית. וכמ״ש שם הר״ב. ועיון מ״ש שם בשם התוס׳:

אמר רבי יהודה אימתי וכו׳. אמשחקי בקוביא קאי כמ״ש הר״ב בסוף פסק הלכה וכן דעת הרמב״ם והטור. ולפירוש הראשון דמפריחי יונים. קאי נמי אדידהו. ומ״ש הר״ב בפסק הלכה פסול לעדות. וכ״ש לדון. ומ״ש הלכה כרבי יהודה. גמ׳ [דף כ״ו]. וכתבו התוס׳ דדוקא כשמעות שניהם על הדף שקורין אישקקי״ר בלע״ז שהמקום קנוי למי שהרויח לקנות המעות. אבל אותם המשחקים באמנה אפי׳ הקנו זה לזה לא קנו דאסמכתא גמורה היא. ואין קנין מועיל בה. ע״כ. [ומ״ש] ואם לקח ממון שלא כדין וכו׳ כגון גנב וגזלן. דנתנו להשבון. ואין בהם מלקות. ומ״ש ומלוה ברבית. כתבתי בזה בריש משנתינו ומ״ש וחמסן דיהיב דמי. דלא תחמוד לאינשי בלא דמי משמע להו. ומ״ש והגבאים והמוכסים שלוקחין לעצמן כפירש״י. וכתבו התוס׳ דמיירי שהחזירו דאי לאו הכי פסול מדאורייתא. אלא משום דלא ידעי למאן נהדרו. ועוד דכיון דעדיין הם עוסקים בגבאות [ובמכס] חשודים לחזור לקלקולם. ע״כ. ומ״ש ומקבלי צדקה מן העכו״ם בפרהסיא. ואפשר ליה לאתזוני בצנעא. ומבזי נפשיה בפרהסיא. דאי לא אפשר ליה. חיותיה הוא. גמרא. ומ״ש הר״ב ואימתי חזרתן דמשחקי בקוביא. משישברו פספסיהן בברייתא דף כ״ה. ופירש״י שברי עצים והן מרלי״ש בלע״ז. ע״כ. ונ״י כתב לפי שהקוביא מרובעת כאבן פספס. קרויה כן:

ד **ואלו הן הקרובים**. מנא הני מילי דת״ר לא יומתו אבות על בנים מה ת״ל אי ללמד שלא יומתו אבות בעון בנים. ובנים בעון אבות. הרי כבר נאמר **(דברים כ״ד:ט״ז) איש בחטאו יומתו**. [ודכתיב (שם ח) פוקד עון אבות. כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהן] אלא לא יומתו אבות על בנים בעדות בנים [ועל כרחך הני ב׳ אבות באחין קא משתעי שהן קרובים מן הכל. דבאב ובנו לא מצי למימר דאם כן לא הוה קרי להו אבות דחד אב וחד בן סגי]. ובנים לא יומתו על אבות בעדות אבות. אשכחן אבות לבנים. ראובן לבן שמעון. דהיינו אחי אביו. ובנים לאבות בן שמעון לראובן דהיינו בן אחיו. וכ״ש אבות להדדי. דהא בנים מכח דידהו קאתו. בנים לבנים מנלן. א״כ לכתוב קרא לא יומתו אבות על בן. דכיון דכתיב אבות ב׳ אחים משמע ועל הבן הוה

משמע. בנו של כל אחד וא׳ הוי פסול לשניהם. ומאי בנים דאפילו בנים להדדי. בנים לעלמא שיהו ב׳ קרובים פסולים להעיד על אדם מן השוק מנלן. א״כ לכתוב קרא ובן על אבות. א״נ הם על אבות. מאי ובנים אפילו בנים לעלמא. אשכחן קרובי האב. קרובי האם מנלן. אמר קרא אבות אבות תרי זימני. אם אינו ענין לקרובי אב תנהו ענין לקרובי האם. אשכחן לחובה לזכות מנלן אמר קרא יומתו יומתו תרי זימני. אם אינו ענין לחובה. תנהו ענין לזכות. אשכחן בדיני נפשות. בדיני ממונות מנלן. אמר קרא (ויקרא כ״ד:כ״ב) משפט אחד יהיה לכם. משפט השוה לכם. גמרא:

אביו. ס״א ל״ג וכן בנוסח משנה שבגמרא בבלי וירוש׳ ל״ג. וכ׳ הרמב״ם הכוונם שלא מנה אותו במשנה לפי שהוא מבואר במקרא. ולא למדנו איסור עדות הקרובים אלא ממה שהזהיר הש״י מלהעיד האב על הבן. או הבן על האב. כמ״ש לא יומתו אבות על בנים. ע״כ:

ובעל אחותו. כ׳ הר״ב משום דבעל כאשתו. דכתיב (שם י״ח) ערות אחי אביך לא תגלה אל אשתו לא תקרב דודתך היא. והלא אשת דודו היא. מכלל דאשה כבעלה. גמרא [דף כ״ח ע״ב]:

ובניהן וחתניהן. כתב הר״ב ודווקא בנים ובנות שיש לו לגיסו מאחות אשתו. וכ״כ הרמב״ם ולאו דוקא גיסו. דה״ה לכלהו בעל כאשתו. דלא מפסלי בניהן ובנותיהן שמאשה אחרת. אלא נקטי גיסו דסמיך:

וחורגו לבדו. ואי קשיא כיון דתנא בעל אמו פסול לו. ממילא ידעינן דהוא נמי פסול לבעל אמו. ולמה לי תו למתני חורגו. ואי משום לבדו. לשתוק מיניה. וכל כמה דלא תני. לא משתמע מינה אלא הוא לבדו. לא תקשה לך דכל הנך דמשתמעי מכללא. מתני במתניתין בהדיא כגון אחי פסול לי ואנא לו [*דאנא נמי אחיו. ובנו פסול לי. ואני לו] דאנא אחי אביו. ובמתניתין תני ליה אחי אבי פסול לי. ואני לו. שאני בן אחיו. והא תנא ליה אחיו ובנו וכו׳ דאורחא למתני כשם שזה פסול לזה כך זה פסול לזה. רש״י ונ״י:

דודו ובן דודו. לאפוקי אחי האם. וקרובי האישות. עיין בנ״י:

וכל הראוי ליורשו. כתב הר״ב תשלום משנתו של ר״ע היא וכו׳ [*וכ״כ הרמב״ם בפירושו. וכתב בחכמת שלמה שכך נ״ל דלא כפירש״י וכו׳. ע״כ. ופשוט הוא דהא בכלל דודו ובן דודו אף מן האם. ואינם ראוים ליורשו. וכי תימא דאדרבא וכל הראוי ליורשו פירושו [של] דודו ובן דודו דדוקא מן האב. א״כ לא לתני דודו ובן דודו כלל] ומיהו בעל אחותו ראוי לירש האחות. והיא ראוי ליורשו ובעל כאשתו. וכן בעל אחות אביו. וגיסו נמי שתי האתיות ראויות לירש זו את זו. ובעל כאשתו. ראשון בראשון אפילו בתרי בעל. לכולי עלמא. ומ״ש הר״ב אבל הוא ראוי לירש אחי אמו. כדתנן בריש פ״ח דב״ב אחי האם מנחילין ולא נוחלין:

היה קרוב ונתרחק הרי זה כשר. ר״י אומר וכו׳. דאמר קרא (שם ה׳) [או ראה וגו׳] אם לא יגיד. בראייה והגדה תלא רחמנא מלתא. גמרא ערכין פ״ד דף י״ח. ועיין מ״ש שם במ״ב. [*מ״ש הר״ב ואין הלכה כר״י. עיין מ״ש לעיל משנה א׳ בדבור המתחיל שהן וכו׳]:

ה **האוהב והשונא**. סיומא דדברי ר״י היא. ובגמרא [דף כ״ט] דת״ר והוא לא אויב לו. (במדבר ל״ה) יעידנו. פירש רש״י דהאי והוא אעד קאי. דמעיד שהוא חייב גלות והעד לא אויב לרוצח. דאי ברוצח הא כתיב (דברים ד) והוא לא שונא לו וקראי אחרינא טובא ע״כ. ולא מבקש רעתו. (מבדבר ל״ה) ידיננו. פירש רש״י דסמיך ליה ושפטו העדה. וקאמר ר״י דהאי לא מבקש רעתו אשופטיס קאי. ע״כ. אשכחן שונא. אוהב מנלן. סברא היא. אויב מאי טעמא משום דמרחקא דעתיה אוהב נמי מקרבא דעתיה:

שושבינו. כתב הר״ב רעהו בימי חופתו. ועיין מה שכתבתי במשנה ד׳ פ״ט דב״ב:

אמרו לו לא נחשדו וכו׳. גמרא. והאי לא אויב לו ולא מבקש רעתו. דרשי חד לדיין כמ״ש הר״ב דבדיין מודו. אידך כדתניא אמר רבי יוסי בר יהודה והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו. מכאן לשני ת״ח ששונאין זה את זה שאין יושבין בדין כאחד. ומסיים הרמב״ם בפרק כ״ג מהל׳ סנהדרין. שדבר זה גורם ליציאת משפט מעוקל. שמפני השנאה שביניהן. דעת כל אחד נוטה לסתור דברי חבירו:

ו **ומאיימין עליהם**. כתב הר״ב מודיעים אותם וכו׳. שיועצי המלך וכו׳. וכן לשון רש״י ונ״י. ולפום ריהטא כתבו כן. שהוה להו לכתוב. שאיזבל שיעצה וכו׳ שאין במשמעות הכתוב שום יועץ למלך בזה אלא איזבל:

ומאיימין עליהם. בפני הכל. הרמב״ם פרק י״ז מהלכות עדות. ועיין מ״ש בסוף פריק ד׳ בס״ד. שהאיום הוא אחר שאמרו העדים שבאו להעיד. ויודעים בדבר הזה:

ומוציאין את כל האדם לחוץ. וכן במשנת בבלי. וכן העתיק הרמב״ם בפרק י״ז מהלכות עדות ומהר״ם יפה מסיים בספר הלבוש סימן כ״ח כדי לחקור העדים לבדן שחקירה כזו עדיפא. ע״כ. ומיהו מסתבר דכל האדם היינו חוץ מבעלי הדינין. דאדרבא עדיפא דבעלי דינין יהיו שם בשעת החקירה [*וכ״כ במשנה דלקמן בשם נ״י]. ונ״א גרס ומוציאין אותן לחוץ. וכן במשנת ירושלמי. וכן העתיקו הרי״ף והרא״ש. וכן נראה גרסת הטור סימן כ״ח ולגרסא זו סברא דחקירה נמי עדיפא כשהיא בפני רבים. אלא שהעדים (עצמן) [לבד] מוציאין. ואין משיירין אלא אחד משום דמרמזי רמוזי:

איש פלוני. לשון חשיבות. כדאשכחן באבות פ״ק. איש סוכו. איש צרידה. איש ירושלים. כך נראה לי:

בפנינו הודה לו. עיין מ״ש במשנה ב׳ פרק ו׳ דשבועות:

מאתים זוז. וכן במשנה ה׳ פ״ז דשבועות נקט שיעור המספיק לאדם שכן שנינו בסוף פאה. מי שיש לו מאתים זוז לא יטול וכו׳.

ובודקים אותו. עיין סוף משנה ה׳ פ״ז:

שנים אומרים זכאי. ואחד אומר חייב. זכאי. דכתיב (שמות כ״ג:ב׳) אחרי רבים להטות. רש״י. ועיין מ״ש בריש פרק ג׳ דב״ק:

שנים אומרים חייב וכו׳ חייב. כדתנן בריש פרק דלקמן. ועיין מ״ש שם בס״ד: יוסיפו הדיינין. שנים. רמב״ם פרק ח׳ מהלכות סנהדרין. ר״ל דהכי פירושא דמתניתין. הדיינים יוסיפו וכמה שנים. ומסיים הרמב״ם בפירושו ואם אירע עוד כגון זה המאורע בעצמו. ואמרו שנים זכאי. ושנים חייב. וא׳ איני יודע. או שאמרו הארבעה זכאי או חייב. ואחד איני יודע יוסיפו שנים. כן יעשו תמיד עד שיהיו שם מנין. שיאמר סברתו. ומנין גדול ממנו שיאמר הפך אותה סברא. אבל בחבורו שם כתב דאם אמרו הארבעה זכאי וכו׳. הולכים אחריהם. וכן שלשה וכו׳ ואפילו זה שאמר עכשיו איני יודע הוא [אחר] ופירש הכ״מ דלדעתו הא [דאמרינן בגמרא] סוף פ״ק [וכ״כ הר״ב בסוף פ״ה] דזה שאמר איני יודע כמאן דליתא. ולא שמעינן ליה. דוקא בדיני נפשות הוא [*אבל בכאן מפרש הר״ב ג״כ כמאן דליתא. ובדיני ממונות קיימינן] וכתב עוד שם הרמב״ם היו מחצה על מחצה יוסיפו וכו׳ עד ע״א. כדתנן סוף פ״ה:

ז **היו מכניסין אותם**. פירש הר״ב לבעלי דינין. שלאחר ששמעו טענותיהם וכו׳ דהא דתנן לעיל ומוציאין כל אדם לאו אדידהו קאי כמ״ש לעיל. וכ״כ כאן נ״י וז״ל מכניסים לבעלי דינין. הכי מסקינן בגמרא דאילו לעדים לא צריך כיון שקבלו עדותם. ומוציאין אותם אחר קבלת עדות דבשעת קבלת עדות ודאי בעלי דין התם קיימי אלא אחר קבלת עדות שהוא שעת משא ומתן מוציאין וכו׳. ע״כ. ומ״ש הר״ב לאחר ששמעו טענותיהן. מלתא דפסיקא נקט דלפעמים אין כאן עדים כלל. ומ״ש הר״ב כדי שישאו ויתנו בדבר ולא ישמעו הבעלי דינין מי מחייב וכו׳. מסיים הרמב״ם כדי שיהיו הדיינים אהובים אצל בני אדם:

הגדול שבדיינים וכו׳. לחלוק לו כבוד שכן מדת חכמים שאינם מדברים בפני מי שהוא גדול ממנו. כדתנן במשנה ז׳ פרק ה׳ דאבות. וכן בפרק דלקמן משנה ב׳ מתחילין מן הגדול נמי מהאי טעמא כמ״ש שם. ומהר״ר ואלק בש״ע סימן י״ט כתב טעם אחר ולא ישר בעיני על כן מה שנ״ל כתבתי:

איש פלוני. פירשתיו במתניתין דלעיל:

על זה נאמר לא תלך רכיל בעמך. ואומר הולך רכיל וגו׳. מאי ואומר. ועוד דיהודה ועוד לקרא הוא. דקרא קמא באורייתא. וקרא תניין במשלי. ואיכא למימר דאי מקרא דלא תלך רכיל הוה אמינא דדוקא כשהולך לרגל ולגרות מדון הוא דאסור. אבל לזכות את עצמו שלא ישנאהו הלה לא אסר קרא. ת״ש הולך רכיל מגלה סוד ש״מ דהמגלה סוד מקרי הולך רכיל. אע״פ שאינו עושה לגרות מדון. הלכך הך קרא דאורייתא דכתיב לא תלך רכיל נמי במגלה סוד הוא. ודברי הב״ד סוד הוא שהרי מוציאין וכו׳. נמצא שע״ז נאמר לא תלך וגו׳ ובנ״א ל״ג אלא ע״ז נאמר הולך רכיל. וכן הוא במשנת ירושלמי ואף נוסחת הבבלי נראית שהיא כן. ובטעות נדפס במשנה לא תלך וכו׳ דהא מייתי בגמרא ת״ר מנין לכשיצא וכו׳ ת״ל לא תלך וכו׳. ואומר וכו׳. ואי איתא דבמשנה נמי גרסינן לא תלך. מאי בעי גמרא לאשמועינן מהברייתא טפי ממה שכבר שמענו במשנתינו. דשינוי ל׳ דת״ל וע״ז נאמר. ודאי דלית ביה קפידא ולא מידי. אלא ודאי דאף הבבלי ל״ג במשנה לא תלך וגו׳ וכן העתיקו הרי״ף והרא״ש. גם הרמב״ם פ׳ כ״ב מהלכות סנהדרין והטור סימן י״ט לא נסבי אלא לקרא דהולך רכיל. ושוב מצאתי בגמרא בפרק הגוזל קמא (בבא קמא דף צ״ט) דמייתי למתניתין ול״ג לא תלך וכו׳:

ח **סותר את הדין**. בית דינו סותרין לו דינו שפסקו ומחייבין את שכנגדו. רש״י:

אמר רשב״ג וכו׳ שלא מצא בתוך ל׳. בגמרא פסקינן בהא הלכה כרשב״ג. והא דכתב הר״ב אין הלכה כרשב״ג קאי אבבא אחרונה דבההוא פסקינן בגמרא דלא כרשב״ג כדאמרינן כ״מ ששנה רשב״ג במשנתינו הלכה כמותו חוץ וכו׳ וראיה אחרונה. והיא זו האחרונה דמתניתין. דראשונה הלכה כמותו. ואף הרמב״ם בפירושו כתב סתם ואין הלכה כרשב״ג. ותימה שלא פירש דדוקא באחרונה. ובחבורו פ״ז מה״ס פסק בהדיא בקמייתא כרשב״ג. ואל יטעך סוף הלשון שנראה כאילו פסק גם בבתרייתא כרשב״ג. אבל מוכח מתוכו דליתא. דא״כ ברישא לאשמועינן רבותא דאפילו אמר אין לי וכו׳ סותר. אבל עיקר הלשון כמו שהעתיק הש״ע בסימן כ׳ [*ודקדקנו בפירושו של הרמב״ם וראינו שבהכרח מ״ש ואין הלכה כרשב״ג קאי דוקא אסיפא. דבסוף משנה ז׳ כתב והלכה כרשב״ג ושם לא הוזכר רשב״ג. אלא ט״ס הוא וצ״ל בתחלת משנה ח׳ וקאי אריש. והשתא ממילא הא דכתב במשנה ח׳ ואין הלכה כרשב״ג לא קאי אלא אסיפא בלחוד]:

קרבו פלוני ופלוני וכו׳. כתב הר״ב אבל הטוען וכו׳ אין שומעין לו וכו׳ וכשיביא וכו׳. וכ״כ הרמב״ם. ולכון אבל מוסב על וכשיביא וכו׳:

אפונדתו. פירש הר״ב חגורתו כלומר אזור חלול. וכן כתב בסוף מסכת ברכות. ובריש פכ״ט דכלים:

פרק ד

א אחד דיני ממונות וכו' בדרישה וחקירה. כתב הר"ב וזהו דין תורה. אבל אמרו חכמים שאין מאריכין בדרישה וחקירה בדיני ממונות שלא תנעול דלת וכו'. ופריך בגמרא אלא מעתה טעו לא ישלמו דדלמא אי שביק לדרוש ולחקור הוה רווחא למלתא ולא הוו טעו [וברפ"ג מפורש דישלמו. וכדתנן במשנה ד' פ"ד דבכורות] ומשני כ"ש שתנעול דלת בפני לוין דמתיראין להפסיד על ידי ב"ד טועין. ולשון הר"ב שאין מאריכין מועתק מפירש הרמב"ם אבל בגמרא דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה. וכן ל' הרמב"ם בפרק ג' מהלכות עדות. אין עידי ממון צריכים דרישה וחקירה. ומ"ש הר"ב ודרישה וחקירה היא השאלה בענין וכו'. ותנינן להו בר"פ דלקמן:

מה בין דיני ממונות וכו'. אע"ג דשוין בחקירה ודרישה מדכתב משפט אחד יהיה לכם. לענין מילי דתליא בזכות וחובה. אין להשוותם. דלא שייך בדיני ממונות. תוספות:

דיני ממונות בשלשה. ודיני נפשות בכ"ג כדתנן בפ"ק:

ודיני נפשות פותחין לזכות. שנאמר (במדבר ה':י"ט) אם לא שכב איש אותך ואם לא שטית הנקי. דתחלת התנאי לזכות. וכך אומרים לכל הנדון אם לא עברת אל תירא. גמרא. וכתבו הר"ב במשנה ד' פרק דלקמן:

דיני ממונות מטין וכו' בין לחובה. ודיני נפשות וכו'. ועל פי שנים לחובה. כדילפינן במתניתין בסוף פ"ק מדכתיב (שמות כ"ג:ב') לא תהיה אחרי רבים לרעות וכו'. וליכא לאוקמא בדיני ממונות. כדאמר לקמן [דף ל"ו ע"ב] לא תטה משפט אביונך (שם) אבל אתה מטה [משפט] שור הנסקל וכ"ש שאר דיני ממונות. רש"י:

דיני ממונות מחזירים וכו'. עיין בארוכה בפירוש הר"ב דר"פ דלעיל:

דיני נפשות מחזירים לזכות וכו'. דת"ר מנין ליוצא מב"ד חייב ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות מנין שמחזירין אותו ת"ל (שם) נקי אל תהרוג פירש"י נקי משמע מן החטא ואע"פ שנתחייב בדין. ע"כ. ומנין ליוצא מב"ד זכאי ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה מנין שאין מחזירין אותו ת"ל צדיק אל תהרוג. פירש"י צדיק משמע שנצטדק בדין ואע"פ שאינו נקי:

ואין הכל מלמדין חובה. לשון הר"ב שאם אמר אחד מן התלמידים היושבין לפני הדיינין ולא נתמנו ב"ד על כך. רש"י. ועיין משנה ד' ופרק דלקמן משנה ד':

אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה. סברא היא דבעינן והצילו. ובגמרא מוקי לה בשעת משא ומתן הוא דלא יחזור דמתוך שאתה אומר לו שלא לחזור הוא מחזר אחר ראיות להעמיד דבריו ושמא ימצא ראיות נכונות. אבל בשעת גמר דין שכבר חזר על כל צדדין ונראה לו שאין דבריו נכונים חוזר ומלמד חובה. רש"י. ועיין בפירש הר"ב סוף פרק דלקמן:

דנים ביום וגומרין בלילה. כתב הר"ב דכתיב ושפטו את העם בכל עת. וכתיב והיה ביום הנחילו פירש"י משפט נחלות דהיינו דיני ממונות ביום. ע"כ. ומ"ש הר"ב הא כיצד יום לתחלת הדין ולילה לגמר דין. פירש"י דכתיב ושפטו. ועיקר משפט היינו גמר דין. ע"כ. והתוספות כתבו דאיפכא ליכא למימר דמסתמא תחלת הדין עיקר. ועוד ביום הנחילו קבלת העדות הוא דהוי כתחלת הדין. ע"כ:

דנין ביום. ולפסק הר"ב במשנה ב' פי"ב דיבמות כמ"ד חליצה בלילה פסולה. הכי נמי תחלת דין בלילה אפילו בדיעבד אינו דין. דהא חליצה כתחלת דין הוא לאותו מ"ד. כמ"ש שם. וירושלמי שכתב הב"י בח"מ סימן ה' כבר אפכוהו התוספות דיבמות דף ק"ד [ד"ה מ"ס]. ולא איירי אלא בגמר דין. ולכתחלה:

וגומרין בלילה אם רצו. רש"י:

לפיכך אין דנין לא בערב שבת וכו'. כתב הר"ב שנמצא גמר דינו בשבת ולהשהותו אחר שבת אי אפשר וכו'. הכי קאמר שאם יראוהו בע"ש לחובה בעו למעבד הלנה. ונמצא גמר דינו בשבת. ויצטרכו להשהותו מלהמיתו עד אחר שבת דבו ביום אי אפשר וכו' והשהייה מלהמיתו אחר שנגמר דינו. הוא ענוי הדין. כך מפורש בגמרא. והא דלא אמרינן דלא לגמר דינו בשבת משום שאין דנין בשבת כדתנן במשנה ב' פרק ה' דביצה. תירצו התוספות דדוקא דיני ממונות גזירה שמא יכתוב. אבל דיני נפשות אין לאסור מטעם זה שכבר כתבו מאתמול דברי המזכין והמחייבין. ע"כ. ונ"י תירץ דהא לא תבערו עדיפא ליה דאסור מדאורייתא. ע"כ. ופרכינן בגמרא דלקטליה לאורתא ומשני נגד השמש בעינן. ותו פרכינן ונגמריה בחד בשבתא. דכל שלא נגמר דינו לא הוי ענוי הדין. דכל שעה מצפה להצלה. ומשני מנשי טעמייהו. אע"ג דשני סופרים כותבין דברי המזכים והמחייבים כדלקמן משנה ג'. נהי דבפומא כתבין. לבא דאינשי אינשי. דאע"ג שזכור לו ליסוד הטעם. נשכח מלבו ישובו לטעמו ואין יכול ליישבו ולתת טעם הגון כבראשונה [רש"י]. ומ"ש הר"ב שנאמר לא תבערו אש בכל מושבותיכם מסקינן בגמרא דמושבות קשיא ליה [דודאי דלגופיה איצטריך. אי לחלק אי ללאו. כדפירש"י בפירוש

החומש. וכמ״ש במשנה ח׳ פ״ז] מושבות מה ת״ל. מכדי שבת חובת הגוף הוא וחובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בח״ל. מושבות דכתב רחמנא למה לי. כתיב הכא בכל מושבותיכם. ולהלן הוא אומר בפרשת רוצחים (במדבר ל״ה:כ״ט) והיו אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם. מה מושבות האמור להלן ב״ד. אף מושבות האמור כאן ב״ד:

ב הטומאות והטהרות. אם בא אדם לישאל על דבר טהרות מתחילין מן הגדול. שואלין תחלה לגדול שבדיינין מה הוא אומר בדבר. רש״י. ויש לתמוה אמאי לא תני נמי האסור והמותר. דמסתמא נמי דינא הכי ובברייתא בגמרא דף ל״ו יש ג״כ לתמוה דתניא והטהרות והטומאות וכו׳. דיני ממונות ודיני נפשות ודיני מכות וכו׳ ולא קא חשיב לאסור ומיתר כלל. לא ברישא ולא בסיפא והרמב״ם בפ׳ י״א מרלכות סנהדרין העתיקם כלשונם. אף בריש פ״ח לענין הולכין אחר הרוב. כתב במה דברים אמורים בדיני ממונות ובשאר דיני אסור ומותר וטמא וטהור וכיוצא בהן וכו׳:

מתחילין מן הגדול. כי כן מדת החכמים שלח לדבר בפני מי שגדול ממנו. וכמ״ש בס״ד פרק דלעיל משנה ז׳. וכן אמרו בגמרא דכל מנינא דבי רבי אפילו לענין ממונא מן הצד הוו מתחלי ופירש רש״י מפני ענוה יתירה שהיתה בו ע״כ. ש״מ דההתחלה שמן הגדול לחלוק לו כבוד היא:

מן הצד. פירש הר״ב מן הקטנים וכו׳ דאמר קרא וכו׳. כלומר לא תענה על מופלא שבב״ד ולנטות מדבריו משא״כ כשאומרים הקטנים תחלה אינם נוטים מדברי המופלא שאומר אחריהם. אלא שעומדין בדבריהם. ואף על גב דלנטות דרשינן ליה בדיני ממונות נמי כמ״ש בסוף פ״ק בדבור ואין ב״ד שקול וכו׳. כתבו התוספות דאפ״ה אפשר לפרש לא תענה על רב בדיני נפשות. ע״כ. וכתבו עוד דיני נפשות מתחילין מן הצד משום לא תענה על רב אבל בדיני ממונות לא חיישינן. ומ״מ דרך שאילה יכולין לענות. ע״כ. ונ״ל שכיונו קרוב למ״ש נ״י בשם המפרשים ז״ל דלאו למימרא דאסור לענות על רב. דאדרבא אסור לו לשתוק. שהרי בדיני נפשות אמר אחד מן התלמידים יש לי ללמוד עליו זכות שומעין לו. ותלמיד היושב לפני רבו וכו׳. אלא הכי אמר קרא שראוי לעשות בענין שלא יצטרכו לענות על רב. כלומר שידברו הם החלה. ולא מפני כבודו. אלא שיש לחוש שמא לא ירצה התלמיד לחלוק אחר כך על הרב כי יתבייש ממנו ויכניס דבריו. ומפני כך חששו בזה לדיני נפשות מתוך חומר שבהם. אבל בד״מ אין אנו חוששים כ״כ. ע״כ. שנראין דבריו דאע״ג דקרא דלא תענה משתעי נמי בד״מ. מ״מ לא חששו חכמים לעשות תקנה בכך שלא יצטרך לענות פן יכניס דבריו. כי אין לחוש שיכניס דבריו. והיינו נמי דברי התוספות בד״מ לא חיישי׳ לתקן דבר. דקרא קאמר לעשות במקום שצריך לעשות ולא במקום שאין לחוש. אע״ג דקרא בתרוייהו קא משתעי׳ מסר הדבר לחכמים לתקן במקום שצריך. ומ״ש ומ״מ דרך שאילה כו׳ מתרצים הא דאחד מן התלמידים כו׳. דזהו דרך שאילה. וזה דלא כנ״י. ואם נאחז החבל בשני ראשיו שנאמר דלא תענה בדיני נפשות כדכתבתי מעיקרא בשם התוספות ונאמר דאחד מן התלמידים דרך שאילה כמ״ש עתה בשמם. נוכל ג״כ להניח הא דלא תענה במשמעותן של הדברים למימרא דאסור לענות וכו׳. וכן היא דעת הרמב״ם שכתב בפירושו שאם יתחיל הגדול אסור לנשארים לחלוק עליו כמו שנאמר לא תענה וגו׳. ע״כ. ולשון הר״ב סובל יותר לפרש שדעתו היא ג״כ שאסור וכו׳. ואיכא למידק אהא דכתב הר״ב מן הקטנים שבחכמה שהיו יושבים בצד. שזה מובן על יותר קטן שבחבורה. כדמוכח ממשנה ד׳. ואמאי כיון דלא קפיד קרא אלא על הרב שהוא המופלא דלא תענה עליו. נתחיל ממי שאחריו דליכא קפידא גביה ומתקיים ג״כ שאין השאר מדברים בפני מי שגדול מהם. ונ״ל דטעמא הוא משום שזהו כבודו של המופלא יותר להתחיל מן הקטן שבקטנים מלהתחיל ממי שהוא גדול אחריו כדאמרינן בעלמא. [ע״ז נ״ח]. כלום גבור מתקנא אלא בגבור שכמותו כך נראה לי. ולא ראיתי להעתיק דבר חכמת שלמה בטעם שמתחילין מקטן שבקטנים כי פירושו דחוק מאוד. גם בל׳ רש״י שנסמך עליו בדף ל״ו. שכתוב בפירש״י מתחיל מן הצד שלא ישמע אחר וכו׳ יש מגיהין שישמע וכו׳ ואין להאריך בזה. ודעת הרמב״ם בפרק י׳ ובפרק י״א מחבורו גם בפירושו אין לי בו הכרע אם דעתו להתחיל דוקא בקטן שבקטנים אם לא:

הכל כשרים לדון דיני ממונות. כתב הר״ב ואפילו גר והוא שתהא אמו מישראל. כדמייתי לה הרי״ף בפרק מצות חליצה. דכתיב (דברים י״ז) שום תשים עליך מלך מקרב אחיך. כל משימות שאתה משים עליך. לא יהו אלא מקרב אחיך. וכיון דאמו מישראל מקרב אחיך קרינא ביה. ושם [דף ק״ב] כתבו התוספות דכל שכן כשאביו מישראל. ומ״ש הר״ב וממזר נמי כשר לדון דיני ממונות. היינו חוץ מירושלים כדתנן במשנה ה׳ פ״ד דקדושין ועיין מ״ש שם:

ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות. כ׳ הר״ב דכתיב ונשאו אתך עיין מ״ש שם בקדושין. ומ״ש במכילתין סוף פ״ק ועיין בפירש הר״ב משנה ח׳ פ״ט דמנחות ומ״ש שם [ד״ה סומא]:

המשיאין לכהונה. המיוחסים וראויים להשיא בנותיהם לכהנים. רש״י:

ג סנהדרין. אף של כ״ג. רש״י:

כחצי גורן עגולה. כתב הר״ב שיהו כולן רואין זה את זה. לפי שאם היו יושבין בשורה. אין פני הראשונים רואים זה את זה. רש״י. ומ״ש הר״ב דאמר קרא שררך אגן וכו׳ זו סנהדרין שיושבת בטבורה של עולם. גמרא. ופירש״י שבית המקדש באמצע של עולם. ע״כ. ושררך. הוא הטבור וכמו שהטבור

אינו ממש באמצע. כן גם ביה״מ אינו ממש באמצע אבל על צד הקרוב הוא. כדעת אנשי מחקרי הארץ. ואין להאריך בזה:

וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין. פלוני חייב. ומן הטעם הזה. ופלוני זיכה ומן הטעם הזה. רש״י דף ל״ד. [ועיין עוד לקמן מזה]. ושם מפרש בגמרא דאע״ג דבגמר דין אפילו המזכין יכולין לחזור כמ״ש במשנה א׳. אפ״ה כותבין כדי שלא יאמרו שנים טעם אחד משני מקראות. שאם אמרו אין מונין להם אלא אחד. דאמר קרא (תהילים ס״ב:י״ב) אחת דבר אלהים שתים זו שמענו [אבל שתים לא דבר אלהים לשמוע אחת] מקרא אחד יוצא לכמה טעמים. ואין טעם אחד יוצא לכמה מקראות. ועוד נ״מ למחייבין. דאי למחר הדר ביה מטעמא קמא ומחייב ליה מטעמא אחרינא בעי למיהדר ומבעי הלנת דין בטעמא בתרא. אולי יחזור בו בלילה:

רבי יהודה אומר שלשה. כתב הר״ב כדי שיהיו ב׳ עדים וכו׳ כך פירש הרמב״ם בפירושו גם בחבורו [סוף] פ״א מה״ס העתיק דברי ת״ק בזה הלשון. אחד כותב דברי המחייבין ואחד כותב וכו׳. ותמיהני דהא שפיר קאמר רבי יהודה ורש״י פירש וכותבין דברי המזכין וכו׳ וז״ל שניהם כותבין דברי המזכין. ושניהם כותבין דברי המחייבין. שאם יטעה האחד יוכיח כתבו על של חבירו. רבי יהודה אומר שלשה היו. שמתוך טורח הטעמים שירבה עליהם יטעו בדבר. אלא אחד כותב דברי המזכין. ואחד כותב דברי המחייבין. והשלישי. כותב דברי כולם. ומתוך שאין טורח רב עליהם לא יקצרו בדבר ואם יטעה אחד מהם יוכיח כתב של שלישי. ע״כ:

ד **ושלש שורות.** כתב הר״ב וכל שורה של כ״ג וכו׳. ולאו אורח ארעא לעשות שורת תלמידים מרובה משל דיינים. כלומר לעשות שנים של כ״ד. ומסיים רש״י ולא לעשות שורות קטנות. ולא שתים של כ״ג וא׳ של ב׳ תלמידים הלכך עבדי שלש שורות:

יושבין לפניהם. אף הן כעגולה. אלא שהגדולים יושבין על הספסלים והתלמידים על הקרקע. רש״י:

ולא היה יושב במקומו של ראשון. כתב הר״ב ולא היה אותו שנברר מן הקהל וכו׳ אלא במקום וכו׳ בסוף שורה השלישית. ומסיים רש״י וכן אותו שבא מן השלישית לשניה וכן אותו שנסמך מן הראשונים לא היה יושב במקומו של ראשון אלא כולן בסוף השורות. וכל בני השורה נמשכין איש איש למעלה ממקומו וממלאין זה מקומו של זה. לפי שהקטן וכו׳. ובגמרא ולימא להו עד האידנא הוה יתיבנא ברישא השתא מותביתו לי בדנבי [בזנבות] אמר אביי דאמרי ליה הכי. הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים. כדתנן במשנה ט״ו פ״ד דאבות ועיין מה שכתבתי שם:

ה **ומאיימין עליהם.** אחר שאמרו העדים ראינו זה או פלוני שעבר עבירה פלונית אמרו להם מכירין אתם אותו התריתם בו ואמרו העדים היתה לו התראה ומכירין אנו אותו. כדתנן בריש פרק דלקמן כ״כ הרמב״ם [ריש] פי״ב מהלכות סנהדרין. אבל בדיני ממונות בפרק י״ז מהלכות עדות לא ביאר שקודם האיום יאמרו כלום העדים ולא הדיינים. מ״מ לשון המשנה ו׳ פרק דלעיל וכך העתיקה שם מוכחת שהם באים ואומרים קודם האיום הננו באים להעיד בדבר הזה ויודעים אנחנו בזה הדבר וכיוצא בזה. דהא תנן שאחר האיום אומרים ליה אמור היאך אתה יודע וכו׳ משמע שכבר אמרו שיודעים בדבר:

שמא תאמרו מאומד ומשמועה וכו׳. לאו דבדיני ממונות אמדינן דהא תנן במ״ו פ׳ דלעיל אם אמר הוא אמר לי וכו׳ לא אמר כלום. אלא אע״ג דפסילי בדיני ממונות אמרינן להו בדיני נפשות. גמרא:

עד מפי עד. כלומר ששמענו עד מעיד בב״ד אחר:

ומפי אדם שמענו. כלומר מפי אדם ידוע. מה שא״כ משמועה דהיינו שמענו אומרים ולא ידענו מי הוא אומר שזה אינו מבורר כלל. קמ״ל. דאפילו בררו דבריהם מפי מי שמעו אין זה כלום. ובנוסח המשנה שבגמרא ל״ג שמענו. וי״ל דעד מפי עד ומפי אדם היינו פירושא קא מפרש משמועה. אבל הרמב״ם בפי״ב מהלכות סנהדרין העתיק כגרסת הספר:

דבר אחר דמי אחיך וכו׳. אין זה מן האיום. וכן לא העתיקו הרמב״ם שם אלא תנא דמתניתין פירושא קא מפרש לקרא בדבר אחר ועיין בסמוך לקמן:

לפיכך נברא אדם וכו׳. כל זה אומר להם. רש״י. וזה מוכח שדעתו ג״כ דדבר אחר לא אמרו להם. ומ״מ לשון כל לאו דוקא כמ״ש בסמוך [*והר״ב שהשמיט תיבת אדם אע״פ שמפירש״י העתיק כן לא דק. דרש״י כבר כתבו כשפירש כל זה וכו׳]:

ומפני שלום הבריות וכו׳. גם זה לא העתיק הרמב״ם אלא התחיל הרי כל באי עולם בצורת אדם הראשון הם נבראים. ואין פני כל אחד מהן וכו׳:

ולהגיד. לדורות הבאים. רש״י:

בחותם אחד. חותם היינו אותו ברזל שהצורה חקוקה בו. רש״י:

ומלך מלכי המלכים הקב״ה טבע כל אדם בחותמו של אדם [הראשון]. חותמו של אדם הראשון הוא צורת מין האדם. אשר בה האדם אדם. בו ישתתפו כל האדם. ואע״פ שהכל מקבלים אותה צורה ישתנו אישיהם במאורעים רבים כמו שהוא מצוי ונראה. הרמב״ם:

לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם. כלומר חשוב אני כעולם מלא לא אטרד את עצמי מן העולם בעבירה אחת. וימשוך ממנה.

רש״י:

ושמא תאמרו מה לנו ולצרה הזאת. פירש הר״ב להכניס ראשינו בדאגה זו ואפילו על האמת. וכפירוש רש״י. וכלומר שאע״פ שאנו יודעין האמת לב האדם נוקף עליו. שמא לא כיון אל האמת הואיל ויש לדאוג על כל האיומים הללו:

פרק ה

א היו בודקין אותן וכו׳. לאו בפעם אחת וזה בפני זה. דלא גרע מדיני ממונות דתנן במשנה ו׳ פ״ג דמשיירין את הגדול וכו׳. והכי נמי תנן לקמן במשנה ג׳ ואח״כ מכניסין את השני וכו׳. וכ״כ הרמב״ם בפרק י״ב מהלכות סנהדרין אם עמדו בדבריהן. מכניסין את הגדול שבעדים ובודקין אותו וכו׳:

חקירות. נקט חדא מתרתי דקרא. אע״ג דבריש פרק דלעיל נקט תרתי הכא סגי ליה בחדא. ונקט חקירה אע״ג דכתיב אחר דרישה לפי שהחקירה הוא מורה יותר על העמידה על אמתת הענין מדרישה כד״א (איוב כ״ה) ולכל תכלית הוא חוקר:

בשבע חקירות. כתב הר״ב כנגד ז׳ לשונות שנאמר במקרא בחייבי מיתות ב״ד ודרשת וחקרת. בעיר הנדחת. ומ״ש ושאלת אינו מן המנין וכו׳ דושאלת לא משמע חקירה. אלא עד דכתב היטב בהדיה. אבל ודרשת בלא היטב משמע דרישה מעליא. רש״י. ומ״ש ובמקום אחר וכו׳. ביחיד העבד עבודה זרה. ומ״ש ובמקום אחר וכו׳ בעדים זוממין. ומסקינן [בגמרא] דכולהו ילפינן מהדדי ליתן את האמור של זה בזה מדכתיב והנה אמת נכון גבי ע״ז. וכתיב והנה אמת נכון בעיר הנדחת. ומשמע אמת נכון דרישה וחקירה. הא ארבעה. דל תלת מינייהו לג״ש דהני תלתא ליתן האמור של זה בזה. ואתו נחנקים בק״ו מנסקלים ומנהרגין כלומר מעכו״ם שבסקילה. ומעיר הנדחת שהיא בסייף. שצריכין דרישה וחקירה. ובלאו הכי לא מקטל. חנק הקל מכולן לא כ״ש. ואתו נשרפין בק״ו מנסקלין דחמירי. מה שא״כ מנהרגין דקיל. ולר״ש דאמר [בריש פ״ז] שריפה חמורה פש לן חדא מהני ארבעה לאתויי נשרפין. ורבנן מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא:

באיזה יום. פירש הר״ב של שבת. אע״פ שאמרו בכך וכך בחדש אע״פ כן שואלין להם באיזה יום בשבת היה. לפי שכל השבע הללו באות להביאן לידי הזמה. ואין מעלין על לבן חשבון של חדש אם היו אלו עמהן אותו יום במקום אחר. וכששואלין אותן באיזה יום והם אומרים ביום פלוני. נזכרים עדי הזמה להזימם. רש״י:

באיזה מקום. שזו היא המועלת להביא את כל החקירות להזמה דבלאו הכי לא מתזמי. רש״י:

רבי יוסי אומר באיזה יום וכו׳. גמרא. תניא אמר להם ר׳ יוסי לחכמים לדבריכם מי שבא ואמר אמש הרגו. אומר לו באיזה שבוע באיזו שנה באיזה חדש. בכמה בחדש דאמרו ליה לדבריך מי שבא ואמר עכשיו הרגו אומר לו באיזה יום באיזו שעה באיזה מקום. אלא אע״ג דלא צריך רמינן עליה כדרשב״א דאמר [בפ״ד דף ל״ב] ומסיעין היו את העדים ממקום למקום [פירש״י מחדר לחדר. והרמב״ם בפ״א מהלכות סנהדרין מפרש מענין לענין] כדי שתטרף דעתן ויחזרו בהן. ה״נ אע״ג דלא צריך רמינן עליה כדרשב״א. ור׳ יוסי אמש הרגו שכיח ברוב עדיות. עכשיו הרגו לא שכיח ברוב עדיות. כלומר דר׳ יוסי נמי לא אמר דסגי בהני תלת אלא כשמתוך עדותן של העדים ניכר שאותו היום שמעידין עליו בכמה בחדש הוא. ובאיזה חדש הוא ובאיזה שנה ושבוע. דאי לא תימא הכי היאך אתה יכול להזימם. והיינו דקאמר לדבריכם מי שבא ואמר אמש וכו׳. ומה שאלה היא זו דלמא רבנן נמי מודו באומר אמש. ולא אמרו שצריך לכל השבע. אלא היכא שלא ניכר מתוך עדותן אותו יום שהעידו באיזו מכל הלין הוא. אלא ודאי דר׳ יוסי ורבנן לא נחלקו אלא באומר יום שמשמעו נודע וניכר כל הני דאמרן. אבל בלא ניכר אף רבי יוסי מודה. ולא נחלק עם החכמים. דאי לא תימא הכי היאך אתה יכול להזימם. ועיין מ״ש בריש פ״ר:

מכירין אתם אותו וכו׳. עיין מ״ש בתחלת משנה דסוף פרק דלעיל:

התריתם וכו׳. גמרא אמר עולא מנין להתראה מן התורה [אפילו כי ידעינן דלאו שוגג הוא כמו חבר. ועיין מ״ש במשנה ג׳ פ״ב דמכות] שנאמר (ויקרא כ׳:י״ז) ואיש אשר יקח את אחותו וגו׳ וראה את ערותה אטו בראייה תליא מילתא [משום דראה אותה מחייב] אלא עד שיראוהו טעמו של דבר [שהיא ערוה לו] אם אינו ענין לכרת [דכתיב בהאי קרא. וכרת דין שמים הוא. וקמי שמיא גליא אם שוגג או מזיד. ולא בעי התראה] תנהו ענין למלקות. דבי חזקיה תנא וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כ״א:י״ד) [ולא כתיב אם הזיד] שהתרו בו ועדיין הוא מזיד. דבי רבי ישמעאל תנא המוצאים אותו מקושש עצים (במדבר ט״ו:ל״ג) [שקישש לא נאמר] שהתרו בו ועדיין הוא מקושש. דבי רבי תנא על דבר אשר ענה (דברים כ״ב) על עסקי דיבור. וצריכא. דאי כתב רחמנא אחותו ה״א חייבי מלקות אין. חייבי מיתות לא. כתב רחמנא כי יזיד. ואי כתב רחמנא וכי יזיד. ה״א הני מילי סייף דקל. אבל סקילה דחמורה. אימא לא. צריכא. ותרתי בנסקלין למה לי לר״ש לאתויי נשרפין. לרבנן מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא. ולכתוב [רחמנא] בנסקלין וליתו הנך ולגמרו מיניה ה״נ מלתא דאתיא בק״ו טרח וכתב לה קרא:

העובד עבודה זרה. אם מעידין בכך. שואלין את מי עבד וכו׳. רש״י. ומסיים הרמב״ם בפ״א מהלכות עדות העידו שחלל את השבת. שואלין אותו איזה מלאכה עשה והיאך עשה. העידו שאכל ביה״כ. שואלין אותו איזה מאכל אכל. וכמה אכל. העידו שהרג את הנפש. שואלין אותו במה הרגו. וכן כל כיוצא בזה הוא מכלל החקירות. [*החקירות והדרישות הן הדברים שהן עיקר העדות. ובהן יתחייב או יפטור. והן כוונת המעשה שעשה. וכוון הזמן. וכוון המקום שבהן יוזמו העדים. או לא יזומו. שאין אנו יכולים להזים העדים עד שיכוונו הזמן והמקום. עכ״ל. ועיין בל׳ הר״ב דר״פ דלעיל]:

ובמה עבד. כתב הר״ב בזבוח או בהשתחויה. עיין במשנה ו׳ פ״ז:

ב **בן זכאי**. כתב הר״ב ותלמיד דן לפני רבו היה וכו׳. בפני הלל רבו. ורבינו הקדוש כתב אותו בשעת חבורו. כמו שקבל אותו. הרמב״ם:

עדותן בטלה. כתב הר״ב דכל זמן שאי אפשר לקיים תורת הזמה וכו׳ דרחמנא אמר (שם י״ט) ודרשו השופטים היטב והנה עד שקר העד וגו׳. ועשיתם לו כאשר זמם לעשות וגו׳ עדות שאתה יכול לקיים בה תורת הזמה הוי עדות ואי לא לא. רש״י פ״ק דפסחים דף י״ב. ומ״ש הר״ב ואפילו הן מאה דאין העדים וכו׳ כדתנן במ״ז פ״ק דמכות:

ואפילו שנים אומרים אין אנו יודעין עדותן קיימת. ואמרינן בגמרא מאי אפי׳ ב׳ אומרים פשיטא כי אמר א׳ איני יודע עדותן קיימת. כי אמרי בי תרי נמי עדותן קיימת דחילו הא׳ דאמר יודע אני מאי רבותיה כיון דאמר חבירו אינו יודע. זה לא מעלה ולא מוריד. ואסיק רבא דהכי קאמר אפילו בחקירות שנים אומרים ידענו וא׳ אומר איני יודע עדותן קיימת. פירש אם יש שם ג׳ עדים. והא דבעינן עד שיזומו כולן. כתבו התוספות דיש לפרש היינו כשכיונו עדותן. אבל אמר איני יודע כנמצא אחד מהן קרוב או פסול דמי דתתקיים העדות בשאר. ומתניתין דלא כר״ע דמשנה ז׳ ח׳ פ״ק דמכות כדאיתא בגמרא [דף מ״א ע״ב]:

בזמן שמכחישין. בין שהעדים הם ב׳. בין שהם ג׳ והשלישי מכחיש. דהכחשה עדיפא מאיני יודע. וכן העתיק הרמב״ם פ״ב מהל׳ עדות:

ג **אחד אומר בשנים בחדש**. וכו׳. ל׳ הרמב״ם בפ״ב מהלכות עדות. עד א׳ אומר ברביעי בשבת בשנים לחדש והשני אומר ברביעי בשבת בשלשה לחדש:

שזה יודע בעבורו של חדש. וה״ה דהוה מצי למימר זה ידע בחסרונו של חדש. וזה לא ידע דחדש שעבר חסר היה תוספות פ״ק דפסחים דף י״א. עוד כתבו שם וכאן [דף מ״א ד״ה שזה] דקשה ומה אילו דייקי׳ בהני סהדי דתרוייהו ידעי בעבורו של חדש וה״ל עדות מוכחשת ואיך ניקום וניקטול מספיקא. דהכי פריך בסמוך ומה נפסיד אם נדקדק בהן י״ל דשפיר דייקינן כיון דשיילי׳ באיזה יום ומכוונין ליום א׳. ש״מ זה ידע בעבורו של חדש וזה לא ידע. ע״כ:

אחד אומר בשלשה וכו׳ עדותן בטלה. דבתרי עיבורי לא טעו אינשי. גמרא. [*והוה מצי למימר א׳ אומר בשנים וא׳ אומר בד׳ אלא דמתחיל במאי דסיים. ותו דג׳ וה׳ נוחים על הלשון לחברם יותר מב׳ וד׳]:

אחר אומר בב׳ שעות וכו׳ עדותן קיימת. דאדם טועה ב׳ שעות חסר משהו דכי נמי אמרת זה שאמר שתים בתחלת שתים וזה שאמר ג׳ בסוף ג׳. כל רגעים שבינתים שאירע המעשה בהן. יש לאלו לטעות ולומר כמו שאמרו [*ולר׳ יהודה אדם טועה ג׳ שעות חסר משהו] דאי לא תימא הכי. ומה אילו דייקי׳ בהני סהדי דהאי דקאמר שלש בתחלת ג׳. והאי דקאמר חמש. בסוף ה׳. והויא עדות מוכחשת ולא קטלינן. ואנן ניקום ונקטול מספיקא. ורחמנא אמר (במדבר ל״ה:כ״ה) ושפטו העדה והצילו העדה. גמרא פרק קמא דפסחים דף י״ב. עוד שם בגמרא. דלענין הזמה אי אתו סהדי ומזימין להו. יהבינן להו כלהו טעותייהו. דיהבינן להו מתחלת שעה ראשונה עד סוף ה׳ בין שניהם. להאי דשתים יהבינא ליה שעה ראשונה. שניה. ושלישית ורביעית. ולהאי דג׳ יהבינא ליה עוד חמשית ותו לא. דכי אמרי [ליה] להאי דשתים בשניה עמנו היית יש [לו] לומר טעיתי ב׳ שעות לאחורי ומעשה היה בראשונה. ועוד ה״ל לומר מעשה היה קודם לראשונה שעה אחת אלא בין יממא לליליא לא טעו אינשי. וכי אמרו לו ראשונה ושניה עמנו היית יש [לו] לומר טעיתי ב׳ שעות לפני ג׳ וד׳. ואי אמרו לו כל ד׳ שעות עמנו היית הרי הוזם ולבעל ג׳ נמי יהבי׳ לקמיה ראשונה ושניה. ולבתריה יהבינן ד׳ וה׳. ואי מזמי ליה לכולהו ה׳. [הרי] הוזם. [רש״י]. וכתבו התוספות אמאי לא נתלה הטעות במזימים. וכשאמרו המזימים עמנו הייתם עד סוף חמישית. נאמר שטעו וקרו לד׳ ה׳. והמעשה היה בחמישית ולא יהיו מוזמים בכך. ונהי שעדות מוכחשת היא. שהרי אותו שאמר שתים לא היה יכול לטעות עד ה׳. מ״מ מוזמין לא יהיו. ואומר ר״י דלא תלינן הטעות כלל בשני עדים. ע״כ:

שעות. כתב הרמב״ם וכבר בארנו במס׳ ברכות [פ״ק משנה ב׳. ועיין שם בפירש הר״ב] שכל השעות הנזכרות בכל המשנה שעות זמניות. ע״כ:

אחר אומר בשלש ואחד אומר בחמש עדותן בטלה. והקשו התוספות אמאי עדותן בטלה נשייליה דלמא האי דקאמר ג׳ סוף ג׳ [אי נמי] האי דקאמר ה׳ תחלת ה׳. וי״ל דלבטל עדות בדקינן להו. משום דכתיב והצילו העדה. ולא לקיים עדותן [ועמ״ש לקמן בסמוך] וא״ת מ״מ נימא עובדא כי הוה ברביעית הוה. וי״ל [דקסבר רבא] דאין לתלות הטעות בשניהם. [ע״כ]. כדפירשתי לעיל:

רבי יהודה אומר קיימת. בפ״ק דפסחים משנה ד׳ פליג ר׳ יהודה עם ר״מ נמי כה״ג. ופסקו שם הר״ב והרמב״ם כר׳ יהודה. ולכאורה ה״נ הכא. אלא שראיתי להרמב״ם בסוף פ״ב מהלכות עדות דפסק כת״ק דהכא ונ״ל טעמא משום דהכא מסתם סתים ת״ק ולא תנן דברי ר״מ כמו התם. ור״מ ור׳ יהודה הל׳ כר׳ יהודה. ועוד דשם בגמרא דף י״ג פסקינן בהדיא כר״י מה שאין כן הכא:

שבחמש חמה במזרח ובשבע חמה במערב. ואין להקשות דבמשנה ד׳ פ״ק דפסחים גזר רבי יהודה משום יום המעונן דטעו על השביעית לומר שהיא החמישית כדפירש הר״ב ופסק כן הלכה. דהתם לחומרא והכא לחומרא דלא גזרינן ולא קטלינן מספיקא. ושוב מצאתי כדברי בספר חכמת שלמה שם בפסחים. וז״ל גזירה משום יום המעונן וכו׳. תוספות. אבל לענין עדות נפשות אע״ג דאמרינן יום המעונן הוה לא לקיים עדותן בין ה׳ לז׳. דהואיל ורוב ימים אינן מעוננין. לא אזלינן בתר מיעוט בדיני נפשות להחמיר ולקיים עדותן. גליון. ע״כ:

ד **ובודקין אותו.** עי׳ [מ״ש] סוף משנה ה׳ פ״ז:

פותחין בזכות. ל׳ הר״ב אם לא עברת אל תירא. הכי מסקינן בגמרא ר״פ דלעיל ד׳ ל״ב ועיין מ״ש שם:

אמראחד מן העדים וכו׳. כתב הר״ב דכתיב ועד [א׳] לא יענה. בין לזכות בין לחובה ואע״ג דקרא מסיים למות וכדילפי׳ בסמוך לאחד מן התלמידים מפרשים בגמרא פרק דלעיל ד׳ ל״ד דבעד ל״ל הכי משום דמחזי כנוגע בעדותו פירש״י שמתחרט בו ודואג שמא יגמור הדין לחובה ויביא זה עדים להזימן. ומיהדר לא מצי הדרי בהו לאחר כדי דבור דכיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד:

ולא היה יורד משם כל היום כולו. כתב הר״ב ואפילו שאין ממש בדבריו. בבריית׳ כדי שלא תהא עלייתו ירידה לו פירש״י שאם יורידוהו היום לעין כל. בושה הוא לו. ע״כ. ומ״ש הר״ב ואם יש ממש בדבריו אינו יורד משם לעולם. שם בברייתא והעתיקה הרמב״ם בפ״י מהלכות סנהדרין. ונראה ודאי דאינו נמנה עמהם שא״כ יהיה ב״ד זוגות. אלא זוכה להיות במושב ב״ד ועל הספסל כמותם. כמ״ש בשם רש״י במשנה ד׳ פרק דלעיל. ואכתי קשיא שתהיה השורה חסרה. ואנן שורות של כ״ג בעינן כדתנן התם. ולא אשתמיט הגמרא והרמב״ם דלימא שממלאין אותה:

אם יש ממש בדבריו. עיין מ״ש בל׳ זה בר״פ דלקמן:

ה **מעבירין דינו למחר.** כתב הר״ב משום הלנת דין. כדפי׳ בר״פ דלעיל:

היו מזדווגים. ביום הראשון לאחר שהעבירוהו לדון ממקום הישיבה מזדוגים בבתיהן או בשוק ונושאין ונותנין בדבר. רש״י:

ונושאין ונותנים כל הלילה. איש איש לעצמו. ל׳ רש״י. ול׳ הרמב״ם פרק י״ב מהלכות סנהדרין כל אחד ואחד עם זוג שלו. או עם עצמו בביתו:

המוכה אתמול. אומר אני הוא המזכה אתמול ועדיין מזכה אני על כרחו שאינו יכול לחזור בו. והמחייב אומר. אם לא מצא הלילה זכות. אני המחייב. ומחייב אני במקומי. רש״י:

אבל המלמד זכות אינו יכול לחזור וללמד חובה. בהשכמה שנושאין ונותנין בדבר אבל בשעת גמר דין יכול לחזור. כדמסיק הר״ב בסוף מתניתין וכתבתי בר״פ דלעיל:

טעו בדבר. ולא ידוע מי הם שחייבו או זיכו מטעם א׳ שאינן נחשבין אלא כאחד. הרמב״ם פי״ב מה״ס. ועיין מ״ש פרק דלעיל משנה ג׳:

שנים עשר מחייבין וכו׳. כתב הר״ב והטייתך לרעה ע״פ א׳ ליתא. כדתנן בסוף פ״ק:

ואחד אומר איני יודע. כתב הר״ב דהאי דאמר איני יודע כמאן דליתא. עיין מ״ש בזה בספ״ק. [*והא דמשמע דמתניתין רבותא קמל״ן בהא. כדקתני ואפילו וכו׳ ואחד אומר איני יודע. י״ל דלפי שאף אם אמר חייב לא מחייבין כיון שאין הרוב [היה] אלא בא׳. וא״כ נחשבהו כאילו היה מן המזכין שמטין לזכות ע״פ אחד. קמל״ן דלא]:

שנים שנים. לשון הר״ב אם נתחלקו השנים וכו׳. וכ״כ רש״י וכן הוא דעת הרמב״ם לדעתי שמ״ש בפ״ט מה״ס וז״ל. אמרו י״ב זכאי וי״ב חייב. הרי זה זכאי. הוא ט״ס. וצ״ל אמרו י״ג זכאי וכו׳. ותדע שהרי בכל החלוקות מונה במספר כל הדיינים. ובכללן זה שאומר איני יודע. ואילו הכא לא הזכיר הכ״ה שהוא שיאמר איני יודע לפי הנוסח שבספר. שהמזכים והמחייבים הם מחצה על מחצה. ועוד שאח״כ כתב חלוקת י״ב זכאי וי״ב חייב ואחד אומר איני יודע. אלא ודאי דהכא הכי גרסינן י״ג זכאי וי״ב חייב. שהן דעות כל הכ״ה. וכבר כתבתי בספ״ק דלהרמב״ם זה שאומר איני יודע שומעין לו כשחוזר לזכות. והרבה נפלאתי מהרב הגדול מהר״ם פאדוא״ה ז״ל בהגהותיו לספר הרמב״ם שקיים וקבל זה הלשון הכתוב בספר וחתר למצוא לו מקום שממנו יצא להרמב״ם לדונו לזכות במחצה על מחצה. ונדחק כמעייל פילא בקופא דמחטא. אבל העיקר והאמת יורה דרכו אשר דרכתי בו להגיה י״ג במקום י״ב:

עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין. כתב הר״ב וה״ה אם יראה א׳ מן המזכין דברי המחייבין דהוו להו ל״ז מחייבים. רש״י. ומסיים הרמב״ם ספ״ט מה״ס שכן אם ל״ד אומרים זכאי. ול״ו אומרים חייב. וא׳ אומר איני יודע [חייב] שהרי רבו המחייבין שנים. ומקצת נוסחאות כתיב ל״ה במקום

ל״ד והוא ט״ס:

עד שיראה. לא ראו מאי. פוטרין אותו. אמר ליה רב פפא לאביי ולפטריה מעיקרא משהוסיפו עד ע״ ונחלקו. למה מאחרין הדבר לדון אלו כנגד אלו. מי אית לן לאהדורי בתר חובה. [רש״י]. אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן כדי שלא יצאו מב״ד מעורבבין. גנאי לב״ד שיצאו במחלוקת ואין יודעין לגמור את הדין. [רש״י]. וכתב הרמב״ם [ספ״ט] שכן הדין אם ל״ה אומרים חייב ול״ה אומרים זכאי ואחד אומר איני יודע:

פרק ו

א **נגמר הדין.** לחובה. מוציאין אותו לסקלו. איידי דסקילה רישא דכולהו ד׳ מיתות [היא] [כדתנן בריש פרק דלקמן] הואמפרש מילי דידה ברישא. והדר מפרש שארא בפרקין דלקמן כסדר. רש״י. וכתב הרמב״ם וכמו שעושין בסקילה. כך עושין בכל מיתות ב״ד:

בית הסקילה היה חוץ לב״ד. כתב הר״ב רחוק מב״ד. שמא בעוד וכו׳ וקרא צריך טעמא. וז״ל הרמב״ם ספי״ב מהלכות סנהדרין. ויראה לי שיהיה רחוק כמו ששה מילין. כמו שהיה בין ב״ד של משה רבינו ע״ה שהיה לפני פתח אוהל מועד. ובין מחנה ישראל. ע״כ. טעמו דבגמרא ילפינן דז״ש הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה. חוץ לשלש מחנות הוא. כלומר אף חוץ למחנה ישראל. ומתני׳ דלא תנן אלא חוץ לב״ד נפקא מינה דאי נפיק ב״ד ויתיב חוץ לשלש מחנות הכי איתא בגמרא. וסובר הרמב״ם כיון דנסבינן לקרא דהוצא וגו׳ לב״ד שהוא חוץ לשלש מחנות ש״מ דהכי עבדינן ליה כמו אותו חוץ דבקרא שהיה ששה מילין. [שכל השלש מחנות היו י״ב מילין. א״כ ממרע״ה שהיה באמצעם עד סוף כל המחנות הוא שיעור מחצית הי״ב מיל שהן ששה מיל. ולפי שהחצר שבו המשכן הוא ממעט מהמחצית שיעיר חציו. דהיינו חמשים על חמשים לפיכך קא דייק הרמב״ם בלישניה וכתב כמו ששה. ומ״ש הרמב״ם ובין מחנה ישראל. ענינו ובין סוף מחנה ישראל]:

רחוק ממנו כדי שיהא רואהו. מתרחק מזה שהסודרין בידו מלא עיניו. ובלבד שיוכל לראותו אם יניף בסידרין. רש״י:

ומעמידו. עד שיחקרו ב״ד אם יהא טעם בדבריו של זה. רש״י. והרמב״ם פי״ג מהלכות סנהדרין העתיק ומחזיר את הנדון לב״ד. ולא ידעתי זו מנין לו. גם בפירושו כחב אמנם פעם ראשונה ושניה מחזירין אותו. כשיאמרו אחרים עליו. ולא נזכר לא במשנה ולא בברייתא. גם ז״ש אח״כ אבל אם אמר יש לי ללמד וכו׳ מחזירין וכו׳. משמע דכמה פעמים מחזירין. ובברייתא תניא כמ״ש הר״ב פעם ראשונה ושניה. וכן העתיק בחבירו. ואי ל״ג בפירושו אלו ארבע מלות. כשיאמרו אחרים עליו אבל. הוה ניחא:

אפילו ארבעה וחמשה פעמים. וכה״ג תנן בר״פ י״ח דשבת. וכתב הר״ב דלאו דוקא. וכ״כ הרמב״ם אדהכא בפי״ג מהלכות סנהדרין. מחזירין אותו אפי׳ כמה פעמים. ועיין מ״ש שם במסכת שבת:

ובלבד שיש ממש בדבריו. קצת ראיה הדומה לזכות. רש״י:

ופלוני ופלוני עדיו. מסיים הר״ב שעבר וכו׳ ביום פלוני בשעה פלונית במקום פלוני. הכי אמר אביי בגמרא. ולישנא דר׳ יוסי דריש פרק דלעיל נסיב. אבל ודאי כשמזכיר ביום פלוני מזכירו בסגנון שיהא ניכר בתוכו בכמה בחדש. באיזה חדש. שנה. ושבוע. והכא אף רבנן מודו דסגי בהכי. דלא שייך טעמא דכדי שתטרוף וכו׳. והרמב״ם אע״פ שבפירושו העתיק לשון אביי. בחבורו פי״ג מהלכות סנהדרין כתב שעבר עבירה פלונית במקום פלוני בזמן פלוני:

ב **תהא מיתתי כפרה על כל עונותי.** עיין מ״ש בזה בשס הרמב״ם במשנה ד׳ פ״ו דנזיר:

שהוא מזומם. לשון הר״ב שעדיו הם זוממין. לאו למימרא שהם זוממין. כלומר שיש עליהם עדים להזימן אלא שלא באו. דאטו אם אין עדים בעולם שיוכלו להזימן ואפ״ה שקר העידו מי לא שייך נמי שיאמר חוץ מעון הזה. אלא זוממין דקאמר. לשון הכתוב כאשר זמם לעשותנקט כלומר שעדיו הם שזממו להעיד עליו. וז״ל רש״י שהוא מזומם שהעדים שקרנים ובמחשבתן הרעה הרגוהו:

ג **מפשיטין אותו את בגדיו.** לפי שהוא ממהר למות. הרמב״ם:

מלפניו. פירש״י ערותו. ומ״ש הר״ב פרק אחד. הוא לשון הברייתא בגמרא ופירש״י שעליה:

והאשה וכו׳ דברי ר׳ יהודה. והא שמעינן ליה לר׳ יהודה דחייש להרהורא דתנן [במשנה ה׳ פ״ק דסוטה] הכהן אוחז בבגדיה אם נקרעו נקרעו וכו׳ ר׳ יהודה אומר אם היה לבה נאה לא היה מגלהו וכו׳ אמר רבה התם היינו טעמא שמא תצא מב״ד זכאה ויתגרו בה פרחי כהונה. [כדכתב שם הר״ב] הכא הא מקטלה. וכי תימא אתי לאתגרויי באחרנייתא. אמר רבה גמירי אין יצה״ר שולט אלא במי שעיניו רואות. גמ׳ ועיין עוד לקמן:

וחכמים אומרים וכו׳. ואין האשה נסקלת ערומה. והכי סתם לן תנא בספ״ג דסוטה ושם פירשתיו בס״ד והעתקתי הגמ׳ דקאמרה דטעמא דלא עבדינן לה תרתי להמיתה ולייסרה בבזיון כזה. דכתיב (ויקרא י״ט:י״ח) ואהבת לרעך כמוך. ברור לו מיתה יפה ולא תבזהו. ותו בגמ׳ דרבנן ור״י בהא פליגי הכא.

דרבנן סברי בזיוניה דאיניש עדיף ליה. כלומר גדול בעיניו טפי מניחא דגופיה. הלכך נוח לה שתסקל בלבושה ותשהה למות. ואע״ג דאיכא צערא דגופה ולא תבזה אותה להפשיטה. הלכך זו היא ברירת מיתה יפה. ור״י סבר ניחא דגופיה עדיף ליה. גדול בעיניו טפי מבזיוניה הלכך כשתפשיטנה זו היא יפה לה:

ד **היה גבוה שתי קומות.** תנא וקומה שלו הרי כאן ג׳. ומי בעינן כולי האי. ורמינהו מה בור שהוא כדי להמית י״ט. אף כל כדי להמית י׳ טפחים [משנה ה׳ פ״ה דב״ק] אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר קרא ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה [שימות מהר]. [רש״י] אי הכי ליגבהיה טפי. משום דמנוול. פירש״י אם גבוה יותר מדאי מתפרר גופו ואיבריו מתפרקים וכריסו נבקעת:

דוחפו. גמ׳. מנין שבדחייה. שנאמר (שמות י״ט:י״ג) כי סקול יסקל או ירה יירה. הנה השוה הנסקל שנפל את האבן עליו. עם הנדחף שנפל הוא בעצמו לארץ. הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. וכתבו התוס׳ סקילה נאמרה תחלה בכתוב ואפ״ה עבדינן ליה לבסוף משום דאשכחן קרא דסמיך סקילה למיתה. דכתיב (דברים י״ז:ה׳) וסקלתם באבנים ומתו. ע״כ. ומנין דלמדין לדורות מסיני. תלמוד לומר סקל יסקל פירש״י ל׳ עתיד ולא כתב כי סקל סקל או ירה ירה:

נהפך על לבו. לשון הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. דוחפו על מתניו מאחוריו. והוא נהפך ונופל על לבו לארץ:

הופכו על מתניו. לשון הר״ב שכשהוא מושכב פרקדן מגונה יותר וכן פירש״י ול׳ פרקדן פי׳ בערוך אפוי בקידה:

ואם לאו השני נוטל את החבן וכו׳. ולא סגי בירייה לחוד מדכתיב סקל יסקל או ירה יירה ורבויא הוא מדלא כתיב כי סקל או ירה. ומדכתיב או לחלק שמעינן שאם מת בדחייה דיצא. גמ׳:

ונותנה על לבו. נתינה זו לאו דוקא. דסקילה משמע ע״י השלכה כמה דאת אומר ויסקל באבנים את דוד שמואל ב׳ ט״ז ובודאי שלא נתן אבנים על דוד אלא שהשליכם לעומתו כמו שהוא אומר עוד שם. ויסקל באבנים לעומתו. אלא ה״ק מתני׳ שנותנו על לבו ע״י השלכה. וכן מפורש בגמרא שהאבן היה משוי שני בני אדם. ושני העדים מדלים אותה ושדי לה חד מנייהו שמשליך יותר בכח. ששנים המשליכים א׳ מעכב השני. וכן העתיק הרמב״ם ומשליך האבן על לבו:

שנאמר יד העדים תהיה בו בראשונה. לפי שאותו הדבר אצלם אמת שהשיגוהו בחושיהם והוא אצלינו ספור דברים שאין אנו יודעים אלא מה ששמענו מהם. ולפיכך צוה השם יתברך שיהיו העדים ממונים על הענין. וזהו ענין נראה. הרמב״ם בפירוש משנה ג׳ פרק דלקמן:

כל הנסקלין נתלים. מפרש בגמרא דדריש רבויי ומעוטי. והומת ותלית רבוי. כי קללת מעוט. אי הוו מקרבי להדדי לא הוה מרבינן אלא עכו״ם דדמי ליה בכל מילי [שכופר בעיקר כמותו] השתא דמרחקי מהדדי אהני לרבויי שאר הנסקלין. ולא מיעט אלא שאר מיתות ב״ד:

וחכמים אומרים אין נתלה אלא המגדף ועובד ע״ז. דדרשינן כללי ופרטי. והומת ותלית כלל. כי קללת פרט. אי הוו מקרבי להדדי [אמרינן] אין בכלל אלא מה שבפרט הני אין מידי אחרינא לא. השתא דמרחקי מהדדי אהני לרבויי עכו״ם דדמי ליה בכל מילי. והיינו דאיכא בין פרט למיעוט. דפרט הוא פירוש הכלל. ואין בכלל אלא מה שבפרט. וכי מתרחק מהני לרבויי מה דדמי לפרטא בכל מילי ותו לא. [*אבל הדורשו במעוט לא עקר את הכלל ממקומו. אלא מעטו במקצת שמתחלה היה משמע כל דבר. ובא המעוט ומעט משמעו שלא תאמר הכל במשמע. אלא כגון זה הכתוב אחריו והדומין לו] והכי מפרשא בגמ׳. והר״ב שכתב הטעם דעכו״ם מקרי נמי מגדף. וכ״כ הרמב״ם בפירושו ובחבורו פט״ו. דקדקתי בירושלמי ובספרי. ולא מצאתי שדרשו כן:

ואין האשה נתלית. שנאמר (דברים כ״א:כ״ב) וכי יהיה באיש חטא וגו׳ ותלית. איש ולא אשה. ור׳ אליעזר דריש לרבות בן סורר ומורה. איש. ולא בן. [*כדתנן בריש פ״ח בן ולא איש] חטא. מי שעל חטאו נהרג. יצא בן סורר ומורה שעל שם סופו נהרג [כדתנן פ״ח משנה ה׳] הוי מעוט אחר מעוט. ואין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. גמ׳. [*וקצת קשה לי דהא לר׳ אליעזר כל הנסקלין נתלין. ובן סורר ומורה נאמר בו ורגמוהו וכדתנן במשנה ד׳ פ״ז וא״כ למה צריך לרבויי]:

ואין דנים שנים ביום אחד. עיין מ״ש במשנה ד׳ פ״י. וכתב הר״ב אלא תלייתן של נשים הללו הוראת שעה היתה. שעה הוצרכה לכך שהיו בנות ישראל פרוצות בכשפים ועשה סייג לשעה ותלאן לפרסומא למלתא. ודן את כולן ביום אחד מפני קרוביהן שלא יתקשרו להצילן. רש״י:

רבי יוסי אומר הקורה מוטה על הכותל וכו׳. כתב הר״ב וטעמא דר׳ יוסי לפי שהעץ שנתלה עליו נקבר עמו. מקבר תקברנו יתירא נפקא לן. רש״י דף מ״ה. ומ״ש הר״ב יצא זה שמחוסר חפירה ותלישה וקבורה. ורבנן חפירה לאו כלום היא ולא מיעטה התורה אלא שלא יהא העץ במחובר כלומר שמחוסר קציצה. והכי איתא בגמ׳. אבל ז״ש חפירה לא כלום היא. בגמ׳ גרסינן תלישה ומ״מ חפירה ותלישה דבדברי ר״י גרסינן נמי בגמרא. ומיהו הח״ש מוחק חפירה. ולגירסת הר״ב דגרס ורבנן חפירה וכו׳ אפשר למחוק תלישה. דהא עיקר תלישת המחובר מעיקרו היא. כדאמרינן תלוש ולבסוף

חברו. אלא מדנקטיה הכא לתלישת מחובר מעיקרו. קציצה. שייך למקרי לגבה. תלישה לתלוש ונתחבר. שוב מצאתי בפי׳ הרמב״ם כדברי. שכתב חפירה ולא תלישה. אע״פ שכתב קציצה. הלכך יש למחוק תלישה. אבל לא שלחתי בו יד להגיה אחרי שהר״ב העתיק מהגמרא שלפניו כמו שהיא ג״כ לפנינו:

שם שמים מתחלל. שמזכירין שזה ברכו. רש״י. ולפיכך אמרו בגמרא ובברייתא שמשהין אותו עד סמוך לשקיעת החמה וגומרין את דינו וממיתין אותו ואח״כ תולין אותו. אחד קושר ואחד מתיר [כלומר אין שהות בינתים] כדי לקיים מצות תלייה והעתיקה הרמב״ם בפט״ו מהלכות סנהדרין:

ה **כביכול ה״ג בס״א**. וגירסת הרמב״ם אינה כן משום דשכינה נמי ל״ג ליה. ומפרש לכולה מתניתין בבני אדם המדברים. אבל להר״ב דגרס שכינה. וכן גירסת נ״י. איכא למגרס נמי כביכול ופי׳ כביכול כתבתי ברפ״ד דמגילה. לשון רש״י כביכול נאמר בהקב״ה כבאדם שיכול להאמר בו כן. ע״כ. ומצאתי עכשיו בתשבי שהביא ראיה שנמצא. כב. משמשים ביחד בתחלת התיבה ואשיבה שופטיך כבראשונה ויועציך כבתחלה (ישעיהו א׳:כ״ו):

קלני. כתב הר״ב איני קל מראשי ומדכתיב קללת מפיק ליה ר״מ (וכד״א) [כמ״ד] קיל לית. ופרכינן האי כבד עלי ראשי כבד עלי זרועי מבעי לי׳ כלומר ואמאי מכנה ואומר איני קל לימא כבד עלי. ומסיק אלא כמ״ד קיל לי עלמא פירש״י אני מכנה ואיני רוצה להזכיר כבדות בעצמי. ותו פריך האי קללת מבעי ליה לגופה. שמגדף בתליה ודדמי ליה למר כדאית ליה. ולמר כדאית ליה. ומשני א״כ נימא קרא מקלל מאי קללת ואי כולה להכי נימא קרא קלת מאי קללת. ש״מ תרתי:

כל המלין את מתו עובר וכו׳. כדיליף בגמרא בברייתא מרבוי דתקברנו:

ולא היו קוברין אותן בקברות אבותיהן. פי׳ הר״ב לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק. שנאמר (מלכים ב י״ג:כ״א) ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד וישליכו את האיש בקבר אלישע ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו. דאילו לקיימי ויהי נא פי שנים ברוחך אלי. דהא תניא על רגליו עמד ולביתו לא הלך. אלא ויהי נא פי שנים אקיים בנעמן שריפא מצרעתו שהיא שקולה כמת. שנאמר (במדבר י״ב:י״ב) אל נא תהי כמת. גמרא [דף מ״ז]:

ו **נתעכל הבשר**. לשון הר״ב כבר נתכפר לו במיתתו ובבזיונו. וכן לשון רש״י. ור״ל בזיון העיכול. ונ״י שכתב בזיון הורדה לתחתית. יתכן לאית דאמרי שכתב הר״ב על פי מה שאפרשהו. אלא שצ״ל דלנ״י סתימת גולל כפירוש רש״י דלקמן וכמנהג הארצות שנותנין המת בארון שלם ומכסין אותו ואח״כ מורידין הארון עסם המת בקבר. כמ״ש בטור י״ד סימן שס״ב ולשון נתעכל לשון כלייה הוא. והרמב״ם בפרק י״ד מהלכות סנהדרין העתיק נתאכל באלף. ועיין מ״ש במשנה ג׳ פ״ד דיומא. וע׳ פרק דלקמן מ״ז בפירוש הר״ב:

ולא היו מתאבלין. כתב הר״ב כדי שתהא בזיונן כפרה להם. ואית דאמרי לפי שהאבלות כו׳ ובאותה שעה כו׳ שלא נגמרה כפרתן עד שיתעכל הבשר. והואיל ואדחי האבלות. אדחי. נראה לפרש דלאית דאמרי מניעת האבלות לא לכפרה היא אלא שאין ראוי להתאבל עליהם כשעדיין לא נגמרה כפרתן. וכן לשון הרמב״ם ואין ראוי להתאבל על הרוגי ב״ד לפי שאין עונותיהם מכופרים כו׳. ע״כ. וטעמא מבואר הוא דבאבוד רשעים רנה ולא אבלות. אבל לאחר שנגמרה כפרתן כיון שנקלה הרי הוא כאחיך וראוי הי׳ להתאבל. אלא הואיל ואדחי. אדחי. וקשיא לי דהאי דהואיל ואדחי אדחי עצ כרחנו צריכין אנו לומר ג״כ לפירושא קמא דאע״ג דטעמא דמניעת אבילות הוא משום כפרה. מ״מ כי נגמרה כפרתן שהוא אחר העיכול כמ״ש הר״ב ג״כ בפירושא קמא אמאי לא מתאבל תו עליהן. אלא על כרחך הואיל ואדחי אדחי. וא״כ ה״ל להר״ב לפרש הך הואיל ואדחי בפירוש קמא ולא ה״ל לחלק בין שני הפירושים אלא במניעת התחלת האבלות. דלפירוש קמא משום כפרה. ולפירוש שני שאינם ראוים להתאבל עליהן. אבל במניעת סוף האבלות שוים הם שני הפירושים בטעם אחד. דהואיל ואדחי אדחי. ודקדקתי לדעת מוצא הדברים שכתב הר״ב וראיתי שזה הלשון כדי שתהא בדונן כפרה להם. לשון רש״י הוא בפירוש המשנה. והך אית דאמרי דברי הרמב״ם הן. אבל יש להן שורש בגמרא. אלא שלא נאמר שם כלשון וכסגנון זה. דמעיקרא מסקינן בגמרא דאין אבלות לפי שלא נגמרה כפרתן עד אחר העיכול. ואהא מהדר רב אשי וחולק בזה הלשון. אבלות מאימתי קא מתחלא מסתימת הגולל. כפרה מאימתי קא הויא. מכי חזו צערה דקברא פורתא. הואיל ואדחי ידחו אי הכי למה לי עיכול בשר משום דלא אפשר. ופירש״י דרב אשי אמר דלא בעינן לכפרה עיכול בשר אלא צערא דחיבוט הקבר פורתא מכפרת. וטעמא דלא היו מתאבלים הואיל ואדחי. ואין ה״נ דהיה רשאי לקוברו בקבר אבותיהם אחר צערא דקברא פורתא. אלא דלא אפשר ליטלו. משום דנבקע כריסו ומסריח. ע״כ. והשתא טעמא דכדי שתהא בזיונן כפרה להם סגיא נמי לרב אשי. אלא דלסוגיא קמא באותו טעם מספיקין שאין מתאבלים כל עיקר עד ליקוט עצמות. שאז חל עליו אבלות הליקוט דתנן סוף פרק ח׳ דפסחים. דודאי כשנקברים בקבורת האבות שמתחייב בכל דיניהן. אבל לרב אשי לא סגי האי טעמא שלא להתאבל מכי חזי צערא דקברא פורתא. ובעי לטעמא הואיל ואדחי. ומיהו לרב אשי נמי דין אבלות ליקוט יש לו. שזה לא היה חל קודם הליקוט ולא שייך לומר שנדחה. ואדחי לא קאי על אבלות הליקוט. וכן נמי לסברת הרמב״ם דאין מתאבלים היינו אין ראוי כו׳ לפרש סוגיא קמא נמי מטעם דאין ראוי כו׳. ואיכא בינייהו כדאמרן. דלסוגיא קמא אין צריך

לטעם דאדחי שזה הטעם דאין ראוי מספיק לזמן העיכול. ולרב אשי אינו מספיק אלא עד התחלת העיכול. ומשם ולהלן צריך לטעמא דהואיל ואדחי. ומכל מקום לסוגיא קמא ולרב אשי. דין אבלות הליקוט יש לו. ולא אמרן דאדחי אלא מהאבלות שלא דליקוט וכמ״ש לפירוש רש״י. ונמצינו למדין דהר״ב והרמב״ם שכתבו שלא נגמרה כפרתן עד שיתעכל והואיל ואדחי אדחי. שלא בדוקא הוא אלא כלומר עד שיתחיל להתעכל. דהיינו מכי חזי צערא דקברא פורתא. ושבטעם מניעת האבלות יש לפרש לסוגיא קמא ולרב אשי בטעם אחד. רוצה לומר לרש״י שניהם נתכונו לטעם שתהא בזיון. אלא לסוגיא קמא סגי בהך טעמא לכל מניעת האבלות עד הליקוט. ולרב אשי לא סגי אלא עד התחלת העיכול. ומשם עד גמר העיכול. מטעם דהואיל ואדחי. וכן נמי להרמב״ם סוגיא קמא ורב אשי. טעם אחד להם במניעת האבלות. לפי שאינו ראוי [להתאבל] כו׳. אלא דלסוגיא קמא מספיק לכל המניעה ולרב אשי צריך גם כן להואיל ואדחי כדפרישית לרש״י. וניחא לפרש דברי הר״ב באית דאמרי כו׳. דאין מתאבלים כו׳. מטעם בזיון. כשטת רש״י שהתחיל בה הר״ב ועד שיתעכל נפרש בין בלשון הר״ב בין בלשון הרמב״ם. דרוצה לומר עד התחלת העיכול וזה אמת ברור. ובפירוש משיסתם הגולל יש להר״ב פירושים שונים. האחד במ״ג פ״ז דנזיר. שמפרש כפירוש רש״י כסוי הארון. והשני במ״ד פ״ב דאהלות שמפרש כפירוש רבינו תם. אבן שסותם פי הקבר מלמעלה. [ולעד״ן שאפשר לומר דמ״ש הר״ב והואיל ואדחי אדחי. אשני פירושים קאי. ודו״ק]:

אבל אוננין. דאין זה כבוד להרוג. ואין כפרתו נמנעת בכך שאין אנינות אלא בלב בלבד. רש״י. ולסברת הרמב״ם דטעם מניעת האבלות לפי שאין ראוי להתאבל כו׳ היינו כשהאבלות נראה לזולתו. אבל להתאונן בלבו ואין רואה. זה אינו שלא מן הראוי. דמכל מקום קרובו הוא:

פרק ז

א סקילה שרפה כו׳. כתב הר״ב סקילה חמורה משרפה כו׳ אפרש בס״ד לקמן בפ״ט משנה ג׳. ומ״ש הר״ב ונפקא מינה למי שנתחייב שתי מיתות כו׳. וכ״פ רש״י והרמב״ם ונ״י. ומשנה ד׳ דפ״ט היא. ויש לתמוה דלא נקטי המשנה דלעיל מההיא. דשנים מחייבי מיתות ב״ד שנתערבו נידונין בקלה. וי״ל דרבותא דחמירא עדיפא. ועוד י״ל דניחא להו למנקט נפקותא באדם א׳:

חנק. אע״ג דלא כתיב בהדיא. ארבע מיתות גמרא גמירי לה. וכל מיתה האמורה בתורה בסתם אי. אתה רשאי (לו) להחמיר עליה אלא להקל עליה. ולר״ש דאמר חנק חמורה מהרג. נאמר מיתה בידי שמים. ונאמר מיתה בידי אדם. מה מיתה האמורה בידי שמים. מיתה שאין בה רושם. אף מיתה האמורה בידי אדם מיתה שאין בה רושם ואימא שרפה מדאמר רחמנא בת כהן בשרפה. מכלל דהא [בת ישראל] לא בת שרפה היא. [הלכך מות יומת הנואף ע״כ חנק הוא [רש״י]. גמרא דף נ״ב:

ב ארכובותיו. לשון וארכובתה דא לדא נקשן (דניאל ה׳:ו׳): והוא הפרק האמצעי שבין הרגל והירך. [*ועיין [בהר״ב] פ״ד דחולין משנה ו׳]:

קשה לתוך הרכה. כתב הר״ב קשה מבפנים לחנוק ורכה מבחוץ להגין. וז״ל רש״י קשה לתוך הרכה. מפני שהרכה אינה חונקת לפתוח פיו. והקשה מחבל את גרונו ומנוולתו. לפיכך קשה מבפנים. ע״כ. וז״ל הרמב״ם קשה בתוך הרכה. כדי שלא יצטער בשרו בלבד הקשה בשעת חנקו. ע״כ. ופירוש בלבד מל׳ לבדין דמשנה ט׳ פ״ט דכלאים:

זה מושך אצלו כו׳. ל׳ הרמב״ם פט״ו מהלכות סנהדרין. ושני עדיו זה מושך כו׳:

אף הוא אם מת כו׳. כתב הר״ב כלומר אם היה מת כו׳ ומסיים רש״י אף הוא לישנא בעלמא הוא כלומר אם יחניקוהו אף הוא ימות בידם ואין זו שרפה:

בצבת. תרגום ומלקחיה. וצבתהא. כ״כ הר״ב במשנה ו׳ פ״ה דאבות:

ג רבי יהודה אומר ניוול הוא זה. לשון הר״ב שהורגו מעומד. ובברייתא פירש דטעמא דפליג ר׳ יהודה אדרבנן. מפני שאמרה תורה כו׳. הכי תניא אמר להן רבי יהודה לחכמים אף אני יודע שמיתה מנוולת היא. אבל מה אעשה שהרי אמרה תורה כו׳. ונמצינו למדין דר״י לא יקרא ניוול למיתה שאמרו רבנן אלא מפני שאמרה תורה כו׳. ולא דקפדינן אניוול. דהא המיתה שהוא אומר היא מנוולת. כמו שאמר בעצמו. ולשון רש״י רבי יהודה אומר ניוול הוא זה השתא משמע מפני שהורגו מעומד ונופל. ע״כ. וכ״כ נ״י. ומה שכתב הר״ב ואמרו ליה רבנן כיון דכתיב סייף באורייתא כו׳ לאו מינייהו גמרינן. דאי לא תימא הכי. הא דתניא שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי. היכי שרפינן והכתיב ובחוקותיהם לא תלכו. אלא כיון דכתיב שרפה באירייתא דכתיב (ירמיה ל״ד) ובמשרפות אבותיך וגו׳ לאו מינייהו קא גמרינן. הכי נמי כיון דכתיב סייף כו׳. ומ״ש הר״ב דאמר קרא נקם ינקם. נקימה זו איני יודע מה היא. כשהוא אומר (ויקרא כ״ו) והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית. הוי אומר נקימה זו סייף. כדתניא בגמרא [דף נ״ב] ומ״מ תימה על הר״ב דהוה ליה למנקט מקרא המפורש בו חרב דאמר קרא לפי חרב. גבי עיר הנדחת. ובגמרא פריך ואימא דבריז ליה מבריז. [תוקעה בבטנו או בגרונו. רש״י] ומשני לפי חרב כתיב [פיפיות של חרב. ב׳ צדדין] ואימא דעביד ליה גיסטרא [חולקו לארכו לשנים] אמר קרא ואהבת לרעך כמוך. ברור לו מיתה יפה:

ד **אלו הן הנסקלין**. כתב הר״ב אית מינייהו דכתיב בהו סקילה בהדיא. והן המולך ובעל אוב וידעוני בפרשת קדושים. ומגדף בפרשת אמור. ועובד ע״ז בפרשת שופטים. ומחלל השבת בפרשת שלח. ונערה המאורסה. ובן סורר ומורה. בפרשת תצא. והמסית בפרשת ראה. ומ״ש הר״ב והנך דלא כתיבא בהו סקילה כתיב בהו דמיו בו כו׳. והן האם. ואשת האב. והכלה. והזכור. ומקלל אביו ואמו. וכולן בפרשת קדושים. ונשארו מקצת שלא נכתב בהן דמיו [בו]. או דמיהם בם. והם הבא על הבהמה. והאשה המביאה כו׳ וילפינן לה בברייתא בגמרא [דף נ״ד ע״ב]. והעתיקה הרמב״ם בפירושו. והוא שנאמר בשוכב עם בהמה (שם כ׳) ואת הבהמה תהרוגו ונאמר במסית כי הרג תהרגנו. מה להלן בסקילה. אף כאן בסקילה. [*וכמיתת הבהמה בך מיתת השוכב] ומדיח מפרש בגמרא סוף פ״י דף פ״ט דגמרינן הדחה הדחה ממסית. ויש לדקדק בסידרא דנקטא מתניתין מאי טעמא. והרמב״ם בפרק ט״ו מהלכות סנהדרין הקדים נערה המאורסה קודם הזכור. והמסית והמדיח והמכשף קודם למחלל השבת. ואפשר לומר בטעמא משום דהבא על האם כו׳ עד והאשה המביאה כו׳ כתובין כן בסדר אחרי ובסדר קדושים זה אחר זה. ולא הקדים המכשף אע״פ שהוא נזכר בפרשת משפטים קודם פרשת העריות. לפי שאלו הם הרבים לפיכך הקדימן. והמולך אע״פ שבפרשת קדושים נקדם לכולן. מ״מ הואיל ובפרשת אחרי נכתב בין הכלה להזכור לא ראה להקדימו וכן ג״כ שלא להכניסו בין העריות. וראה גם כן להקדים קודם אליו. המגדף. והעובד ע״ז. שהם נוגעים בהש״י יותר מהמולך שהוא חוק האומות בעלמא לתנא דידן. ומפני שהמגדף הוא המברך השם. ראוי להקדימו לעובד ע״ז ג״כ שאין נוגע בשם עצמו. וסמך בעל אוב וידעוני אחר המולך. שכן נסמך אחריו בפרשת קדושים. וכך הם כתובים עוד בפרשת שופטים. והיה ראוי לסמוך אח״כ מקלל אביו ואמו כמו שהם סדורים ג״כ אחר אוב וידעוני בפרשת קדושים. אלא שראה להקדים מחלל את השבת. שהוא מיקל ומחלל בכבוד אביו שבשמים. שהוא כמכחיש במעשה בראשית. ועוד שדומה לענין עובד ע״ז שכן הושוו במשנה סוף פ״ח. ופירש הר״ב [שם] לפי ששניהם כופרים בעיקר. ומפני שהמולך נזכר אצל העריות. הסמיכו ג״כ אצלם ונמשכו להסמיך כל אלו שסמך. ועכשיו חוזר וסמך נערה המאורסה שהיא ג״כ ערוה. אלא שענינה מרוחק מהן בכתוב שהיא נאמרה במשנה תורה בפרשת תצא. לפיכך לא חש לסמכה אצלם. והסמיך המולך וכל אלו. מהטעמים שכתבתי. ועכשיו הקדימה למסית ומדיח אע״פ שנכתבו בתורה קודם. ואיחר מכשף אע״פ שהוא בפ׳ משפטים קודם הכל. לפי שהוא אוחז הסדר דברישא שהקדים עריות. ואחר עריות שנה עובד ע״ז ואח״כ אוב וידעוני. וכן כאן אחר נערה המאורסה. שנה מסית ומדיח שהוא עובד ע״ז. ואח״כ מכשף שהוא כענין אוב וידעוני. ולא נשאר כי אם בן סורר ומורה והוא גם כן מאוחר בתורה בפרשת כי תצא. ואע״פ ששם נכתב קודם נערה המאורסה כבר אמרנו טעם הקדימה לנערה המאורסה:

הזכור. נקב המשכב מקרי זכור. רש״י דף נ״ד ע״ב. וכתבו התוספות [דף נ״ד ע״א ד״ה הבא] דהא דלא קתני והביא זכר עליו. אע״ג דכתיב בהדיא מות יומתו שניהם. איכא למימר דלישנא דקרא נקט דכתיב ואת זכר לא תשכב. ע״כ:

ועל הבהמה. והמביא בהמה עליו נמי חייב כדילפינן מדכתיב (שמות כ״ב:י״ח) כל שוכב עם בהמה מות יומת. אם אינו ענין לשוכב [*שכבר נאמר (ויקרא כ׳:ט״ו) ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה תנהו ענין לנשכב. למדנו עונש אזהרה מניין כו׳. וכתבו התוספות [נ״ד] דמשום דלא כתיב בהדיא אלא מדרשא. לא קתני לה:

והאשה המביאה את הבהמה. עליה. רש״י ונ״י. וכן בריש פרק קמא דכריתות כתב רש״י כן אבל בנוסחתינו שם גרסינן הכי בהדיא ובירושלמי בנוסח המשנה. והאשה המביאה עליה את הבהמה:

[*הבא על האם. בשוגג. רש״י]:

חייב עליה משום אם ומשום אשת אב. הא דלא קתני אשת איש. משום דהכא לאחר מיתה איירי. תוספות:

משום אם ומשום אשת האב. לשון הר״ב דבכולהו עריות כתיב בהו כרת. וכתיב בהו חלוק חטאות כן הגהתי מלשון רש״י. ועיין בכריתות פ״ג משנה ה׳:

רבי יהודה אומר אינו חייב אלא משום האם בלבד דכתיב (ויקרא י״ח:ז׳) ערות אביך. וערות אמך לא תגלה אמך היא. ערות אביך. זו אשת אביך. שנאמר כאן ערות אביך. ונאמר להלן (שם כ׳) ערות אביו גילה מה להלן באישות הכתוב מדבר דהא רישא דקרא איש אשר ישכב את אשת אביו. אף כאן באישות הכתוב מדבר. ולמדנו בין לאזהרה בין לעונש. ומשמע בין אשת אביו שהיא אמו בין אשת אביו שאינה אמו. וחייב עליה משום אשת אביו. אמו שאינה אשת אביו מנין. תלמוד לומר ערות אמך לא תגלה אמך היא. משום אמו אתה מחייבו. ואי אתה מחייבו משום אשת אב. ואריש [דקרא] ערות אביך דבמשמעותיה אשת אביו שהיא אמו. ושאינה אמו. קא מהדר וקאמר אמך היא שאם אשת אביו היא אמו שאינו מתחייב משום אשת אב אלא משום אמו בלבד. ורבנן ערות אביך ממש. ולחייבו שתים. משום ואת זכר. ומשום ערות אביך. ואשת אב לא רמיזא הכא. הלכך לא אתיא אמך היא למעוטי. אלא אתיא לחייבו על אמו שאינה אשת אביו. כאמו שהיא אשת אביו. והכי משמע אמך היא בהוייתה היא. כל צדדין שוין בה. בין שהיא אשת אב. בין שאינה אשת אב. גמרא:

חייב עליה משום אשת האב. ומשום אשת איש. ולר״י כי היכי דדריש אמך היא למעוטי שאינו חייב משום אשת אב. הכי נמי דריש ערות אביך היא. משום אשת אב אתה מחייבו ואי אתה מחייבו משום אשת איש דכיון דמחייב עליה רישא דקרא משום אשת האב. משמע נמי אשת איש. ואתא היא ואפקיה. [רש״י] ובברייתא פליג בהדיא כדאמר אביי. ורבנן ערות אביך היא מבעי להו לאזהרה לאשת אביו לאחר מיתה. ורבי יהודה מערות אשת אביך לא תגלה נפקא ליה. ורבנן ההיא לאזהרה לאשת אביו. דלר״י בג״ש נפקא ליה כמ״ש לעיל:

בין לאחר מיתה. בשלמא לר״י נפקא ליה עונש מאזהרה בג״ש. אלא רבנן אזהרה שמענו [כדלעיל] עונש מנין. אמרי לך ההיא ערות אביו גילה דמפיק לה ר״י לג״ש. מפקי לה אינהו לעונש דאשת אביו לאחר מיתה:

בין לאחר מיתה. אחיוב דאשת אב קאי. דמרבי ליה קרא. אבל שם אשת איש לאחר מיתה לא קאמר. רש״י:

בין מן האירוסין. כתב הר״ב דכיון שקדשה כו׳. דגמר קיחה קיחה כו׳ וכ״כ רש״י. וכלומר דקיחה זו לאו קיחת חופה היא. אלא קיחת קדושין כסף. דגמר משדה עפרון. כמ״ש בפירוש הר״ב דריש קדושין:

הבא על כלתו כו׳. ולחייב נמי משום אשת בנו. [דהא שני לאוין ושני שמות הן ערות כלתך לא תגלה אשת בנך היא לא תגלה ערותה] אמר אביי פתח הכתוב בכלתו. וסיים באשת בנו. [דכתיב היא ומשמע היא האמורה ברישא דקרא] לומר לך זו היא כלתו זו היא אשת בנו. גמרא. והאי דהדר וכתביה. לחייב עליה אף לאחר מיתה. רש״י:

הבא על הזכור. תימה למאי נפקא מינה נקט לזה הכא:

[*אם אדם חטא כו׳. אע״פ שלא נשנה מפורש במשנתינו שהבהמה נהרגת מ״מ בכח מה שנשנה שהשוכב עמה בסקילה שלא למדנוהו אלא ממה שהבהמה נסקלת. כמ״ש לעיל שם. שייך שפיר למתני הא דאם אדם חטא כו׳:

תקלה. מכשול עון. רש״י]:

ה **עד שיפרש השם**. [*פירש״י שיזכור את השם. אבל אם לא הוציא שם מפיו. אלא שמע שם יוציא מפי אחר וברכו. פטור. ע״כ. ומ״ש הר״ב ויברך השם בשם. [*ברייתא ומ״ש הר״ב] שנאמר ונוקב שם ה׳ בנקבו שם. [*הכי מפרש שמואל להברייתא] ופירש״י להכי אהדריה בהאי קרא. לומר לך עד שיקוב שם בשם. ע״כ. ועיין מ״ש במ״ח. ובגמרא מסקינן דהאי נוקב לישנא דברוכי הוא דאמר קרא (שם כ״ד) ויקוב ויקלל למימרא דנוקב קללה הוא. ודלמא עד דעבד תרווייהו. [פירושו באותיותיו ופירושם. דכתיב (במדבר א׳:י״ז) אשר נקבו בשמות. וברוכי]. לא סלקא דעתך דכתיב (ויקרא כ״ד:י״ד) הוצא את המקלל ולא כתיב הוצא את הנוקב והמקלל. שמע מינה חדא היא:

יכה יוסי וכו׳. כתב הר״ב אני שמעתי מפני שהוא בן ארבע אותיות וכו׳. אם שמע לא קרא בפירוש רש״י שהרי בפירש״י כתוב כל זה. ולשון הרמב״ם בפ״ב מהלכות ע״ז שם בן ד׳ אותיות. אל״ף דל״ת נו״ן יו״ד. ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יהו״ה. ואני אומר שעל שניהם הוא נסקל. ע״כ. ומדברי רש״י בגמרא [דף ס׳] נראה שדעתו שם ההויה. ומהא דכתבו רש״י והר״ב דיוסי עולה בגימטריא אלהים. ורש״י מסיים והיינו יכה זה את זה ע״כ. נראה שדעתם שהשם שיברך וכו׳. לא בעינן שיהא שם המיוחד גם כן אלא סגי אם הוא מן השמות שאינם נמחקים. כמו אלהים. וכ״כ הרמב״ם ויברך אותו בשם מן השמות שאינם נמחקים. אבל הכ״מ כתב שצ״ע מנא ליה הא דלמא בעינן שיברך בשם המיוחד ושהרמ״ה השיג ג״כ עליו בזה. ושחכמי לוני״ל טענו בעד הרמב״ם. ע״כ. ועיין מ״ש סוף פ״ד דשבועות [ד״ה המקלל]:

אמור מה ששמעת בפירוש. כתב הכ״מ בירושלמי פריך ואמרינן ליה גדוף. ומשני. אלא אותו השם שאמרתי לפניכם קלל. ובו קלל. כלומר מזכיר שם בן ד׳ אותיות ואומר השם הזה הזכיר המגדף וקלל אותו וקלל בו. כלומר יכה יוסי את יוסי. ולא ידעתי למה לא כתב הרמב״ם זה. ע״כ. ולי נראה שבדין השמיטו הרמב״ם משום דכיון דבגמרא דידן לא חש לפרושי הכי ש״מ דס״ל לגמרא דידן דאין ה״נ שהיה צריך שיאמר ממש הלשון כאשר שמעו. דאילו סברה גמרא דידן דמתני׳ לאו כמשמעה ה״ל לפרש הואיל שיש לנו מקום לטעות ולהבין שיאמר [ממש] הלשון כאשר שמעו ואתיא חורבה מינה. אלא ודאי דאין הכי נמי דכמשמעות המשנה הוא שיאמר בלשון ההוא ששמעו ממש. ולענין קושית הירושלמי וכי אמרינן ליה גדוף נ״ל דלא קשיא דכשאומרים לו כן. לא לגדוף מכוונין. לא אנו ולא הוא. אלא כדי לקיים מצות סקילה במברך השם ומצותו אינה מתקיימת אלא בכך. ולפיכך נתחייב לומר לו שיפרש. מידי דהוה אסוטה שצותה התורה בפירוש שימחק שמו הגדול במים ומפני הספק. כ״ש בכאן שלעדים שיעידו הוא ודאי שזה נתחייב מיתה. ויש לנו לקיים המצוה להמיתו. והרי אינה מתקיימת אלא בכך:

והרייניו עומדין. דאמר קרא. ואהוד בא אליו והוא יושב בעליית המקרה אשר לו לבדו ויאמר אהוד דבר אלהים לי אליך ויקם מעל הכסא (שופטים ג׳ כ׳). והלא דברים קל וחומר ומה עגלון מלך מואב שהוא נכרי ולא ידע אלא בכינוי. עמד. ישראל ושם המפורש עאכ״ו. גמ׳:

וקורעין. גמרא דכתיב (מלכים ב׳ י״ח ל״ז) ויבא אליקים בן חלקיהו ושבנא הסופר ויואח בן אסף המזכיר אל חזקיהו קרועי בגדים פירש רש״י על

הגידופים ששמעו מפי רבשקה כדכתיב אשר שלחו מלך אשור לחרף אלהים חי (שם י״ט ד׳). והא דלא תנן שהעדים קורעים לפי שאין חייבים בקריעה שכבר קרעו בשעה ששמעו. ברייתא. ופרכינן וכי קרעו בשעה ששמעו מאי הוה הא קא שמעי השתא. ומשני לא ס״ד דכתיב ויהי כשמוע המלך חזקיה ויקרע את בגדיו (שם י״ט א׳) המלך חזקיה קרע. והם לא קרעו. ותמהו התוס׳ היאך אמרו למלך מה ששמעו בפירוש הא גבי עדים תנן כל היום היו דנין את העדים בכינוי. ע״כ:

ולא מאחין. אתיא קריעה קריעה. כתיב הכא וקרועי בגדים וכתיב התם ואלישע רואה והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו ולא ראהו עוד ויחזק בבגדיו ויקרעם לשנים קרעים (מלכים ב׳ י״ב) ממשמע שנאמר ויקרעם לשנים. איני יודע שהם קרעים. ומה תלמוד לומר קרעים מלמד שהן קרעים לעולם. גמ׳. ולשון מאחין כתבתי במשנה ז׳ פ״ג דמ״ק:

והשני אומר אף אני כמוהו. אמר ריש לקיש ש״מ אף אני כמוהו כשר בדיני ממונות ובדיני נפשות. ומעלה הוא דעבוד רבנן [שהצריכו העדים לפרש עדותן כדתנן במשנה ו׳ פ״ג לענין דיני ממונות. ומשנה ד׳ פרק ה׳ לענין דיני נפשות] והכא כיון דלא אפשר אוקמוהו רבנן אדאורייתא. דאי סלקא דעתך פסול. הכא משום דלא אפשר קטלינן לגברא. [בתמיה] :

והשלישי אומר וכו׳. כתב הר״ב אתיא כמ״ד מה שנים וכו׳ במשנה ז׳ פרק קמא דמכות:

ו **העובר ע״ז אחד העובד וכו׳**. עיין מ״ש במשנה י׳ בס״ד:

ואחד הזובח וכו׳. ולחשוב נמי זורק [דבשלמא מקבל ומוליך לא קשיא לן אע״ג דעבודת פנים הן דלא אשכחן דלהוו עבודות שנעשה לשם ע״ז כדאשכחן הנך. זביחה. ויזבחו לו. (שמות ל״ב). קיטור. אשר חלב זבחימו (דברים ל״ב:ל״ח). ניסוך. ישתו יין נסיכם (שם) אי נמי וקטר לבעל והסך נסכים [ירמיה מ״ד יז] [*ומיהו דם אשכחן בע״ז בל אסיך נסכיהם מדם] (תהלים ט״ז ד׳) אמר אביי זורק היינו מנסך כדכתיב בל אסיך נסכיהם מדם. מנא הני מילי [דמחייב בהני עבודות אף בשלא כדרכה] דת״ר אילו נאמר זובח יחרם. הייתי אומר בזובח קדשים בחוץ הכתוב מדבר ת״ל לאלהים בזובח לע״ז הכתוב מדבר אין לי אלא בזובח מקטר ומנסך מנין ת״ל (שמות כ״ב:י״ט) בלתי לה׳ לבדו. ריקן העבודות כולן לשם המיוחד לפי שיצאה זביחה לידון בעבודת פנים. מנין לרבות השתחואה [דלאו עבודה היא בפנים] ת״ל (דברים כ״ב) וילך ויעבוד אלהים אחרים וישתחו להם וסמיך ליה והוצאת את האיש ההוא וגו׳. עונש שמענו אזהרה מנין ת״ל (שמות ל״ד:י״ד) כי לא תשתחוה לאל אחר. יכול שאני מרבה [מהשתחויה כל שהיא דרך כבוד אע״פ שהוא שלא כדרכה] המגפף והמנשק והמנעיל ת״ל זובח. זביחה בכלל היתה. ולמה יצאת. להקיש אליה ולומר לך מה זביחה מיוחדת שהיא עבודת פנים וחייבים עליה מיתה אף כל שהיא עבודת פנים וחייבים עליה מיתה. יצאה השתחויה לידון בעצמה. יצאת זביחה לידון על הכלל כולו. גמרא:

המגפף. הוא שיחבק אותה צורה. תרגום ויחבק לו וגפף לו. הרמב״ם:

[*הנודר בשמו. פירש הר״ב קונם וכו׳ בשם ע״ז פלונית. כן לשון רש״י ומסיים אם ארחץ]:

והמקיים. כתב הר״ב נשבע. *)ושבועה מתרגם מקיים. רש״י:

זו היא עבודתו. כתב הר״ב ואפי׳ נתכוין לבזותו וכו׳ חייב חטאת. בגמרא. אע״ג דמכוין לבזויי. ומש״ה מפרש הר״ב לענין חיוב חטאת. דכיון דלבזויי מכוין לא שייך חיוב מיתה וכ״פ הרמב״ם לענין חטאת בפירושו ובחבורו פ״ג מהלכות ע״ז וכתב הכ״מ דאילו במזיד ולענין סקילה א״א דהא מוטעה הוא. ע״כ. ותימה על רש״י שמפרש וזהו עבודתו וחייב עליו מיתה. וי״ל דדעתו כיון שהתרו בו אע״פ שהוא מוטעה וסובר דאין התראתם כלום כיון שרוצה לבזות. אעפ״כ חייב מיתה דהא התרו ביה. וזו דעת הרמ״ך שהשיג על הרמב״ם בפ״ה מהלכות יסודי התורה:

[*למרקוליס. כתב רש״י מצדדין ג׳ אבנים אחת מכאן ואחת מכאן ואחת מלמעלה על גביהן. וקורין אותו מרקוליס. ועובדין אותה בזריקת אבנים. ע״כ. וז״ש הר״ב במר דכנתא בפ׳ עד כמה במסכת בכורות דף ל׳. ומ״ש במר דשרוטה בפרק גיד הנשה (חולין דף צ״ד)]:

ז **ויעביר באש**. לשון הר״ב מעבירו מצד זה לצד זה. וז״ל הרמב״ם זו העברה אינה שרפה כמו שחשב המון רב למאד. אבל עיקרו הוא כשהיו מבעירין אש והיו מלהטין אותו לשם אותו הפסל הידוע שהיו עובדין אותה בכך והוא הנקרא מולך. והיה אוחז אחד מבניו ונותן אותו ביד המשמש בעסק אותו הנעבד. והיה מעבירו על האש מצד זה לצד זה ע״כ. וכ״כ רש״י שאינה שרפה. ודייק לה מדקתני בברייתא המעביר עצמו פטור. אלמא לאחר העברה הוא חי. והא דאמרינן גבי חזקיה שסכתו אמו סלמנדריא. לאו למולך היה. אלא לאלהי ספרוים דהתם שרפה כתיב. ע״כ. וההעברה משמע מלשון הרמב״ם שהכומרים מעבירין. וכן לשון רש״י. וסתמא דמלתא שמשין שלה קא מעבירין לה. ע״כ. אבל בחבורו פ״ו מהלכות ע״ז כתב ואותן הכהנים נותנין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש [ברשותן] ואבי הבן הוא שמעביר בנו על האש. וכתב הכ״מ דלא ימצא בך מעביר משמע שהוא עצמו מעביר. ע״כ:

עד שימסור ויעביר. לשון הר״ב שנאמר [לא] תתן להעביר. משמע ליה לתנא נתינה הבאה לכלל העברה ולא משמע ליה נתינה על. מנת להעביר לחיוביה על נתינה לחודה. רש״י:

פיתום. שם המכשף. רש״י. ומ״ש הר״ב לוקח גלגולת של מת וכו׳. גמרא. ואין זה דורש אל המתים. לפי שדורש אל המתים אינו עושה מעשה. אלא כדתניא ודורש אל המתים. זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. פירש״י שד של בית הקברות יהא אוהבו ומסייעו בכשפיו. ע״כ. והרמב״ם כתב בפרק י״א מהלכות ע״ז כדי שיבא מת בחלום ויודיעו מה ששאל עליו. ע״כ. ומ״ש הר״ב לאחר שנתאכל. עיין מ״ש בלשון זה בסוף פרק דלעיל:

[*המדבר משחיו. והר״ב העתיק והמדבר. וכן מוכח בברייתא דתרתי נינהו. ומ״ש הר״ב ויש שעושין וכו׳. לשון רש״י. מעלה את המת מן הארץ. ומושיב לו בשחיו תחת זרעותיו ומדבר משחי איישל״א בלע״ז]:

וידעוני. כתב הר״ב חיה ששמה ידוע וכו׳ וכשרוצים לצוד אותה מורים בחצים וכו׳ לפי שאין יכולים לקרב אליה שהיא מזקת כמ״ש הר״ב במ״ה פ״ח דכלאים. ובגמרא ת״ר ידעוני זה המניח עצם ידוע בפיו והוא מדבר מאליו [*ע״י כשפים לשון רש״י בפירוש המשנה] והעתיקה הרמב״ם. ועיין מ״ש בזה במשנה ב׳ פ״ק דכריתות:

[*והנשאל בהם. פירש הר״ב שבא ושואל וכו׳ וכן פירש״י. ותמיהני על לשון המשנה דקתני בלשון נפעל וכן נמצא ג״כ במדרש ג׳ דברים באוב וכו׳ שהביא רש״י בשמואל א׳ כ״ח. והנשאל. והכוונה על השואל וצ״ע]:

באזהרה. כתב הר״ב דאל תפנו אל האובות. וכפירש״י ומסיים ואזהרה דמכשפים גופייהו מלא ימצא בך. וכתבו התוספות וקשה דאי אל תפנו אזהרה לנשאל א״כ יהא בו כרת דכתיב בפרשת קדושים והנפש אשר תפנה וכו׳ והכרתי אותה. וי״ל איפכא דאזהרה לנשאל מלא ימצא בך. דכתיב בקרא בתריה שואל אוב וידעוני. ע״כ. וכ״כ הרמב״ם פרק י״א מהלכות עכו״ם אסור לכאול בעל אוב וידעוני. שנאמר לא ימצא בך. ובפ״ו כתב העושה אוב או ידעוני וכו׳. ואזהרה שלהן מנין שנא׳ אל תפנו. ע״כ. והכ״מ כתב שכן הוא בת״כ פרשת קדושים. ע״כ. וחפשתי ולא מצאתי:

ח **בדבר שחייבים על זדונו כרת וכו׳**. מכלל דאיכא מידי דחלול שבת הוי. ואין חייבין לא על שגגתו חטאת ולא על זדונו כרת. מאי היא. תחומין ואליבא דר״ע [דיליף להו מקראי במסכת סוטה פרק ה׳ משנה ג׳ ואין חייבין עליהם כרת. דהא תנן אבות מלאכות ארבעים חסר אחת ולא פליג ר״ע]. והבערה ואליבא דרבי יוסי דאמר לא תבערו ללאו יצאת. כמ״ש בסוף משנה א׳ פרק ד׳:

המקלל אביו ואמו. עיין בריש פרק י״א:

וחכמים פוטרים. [גמרא מאן חכמים רבי מנחם בר רבי יוסי היא]. דתניא ר׳ מנחם בר״י אומר בנקבו שם יומת מה תלמוד לומר שם [אם אינו עניין לו דהא כתיב ונוקב שם] לימד על מקלל אביו ואמו שאינו חייב עד שיקללם בשם. וכתב רש״י ר׳ מנחם לא ס״ל הא דדרשינן לעיל [משנה ה׳] מהאי קרא עד שיברך שם בשם. ואפילו לא ברך שם בשם אלא יתברך יוסי. רבי מנחם בר׳ יוסי מחייב עליה. ע״כ. והר״ב וכן הרמב״ם שפירשו לעיל להך דרשה דעד שיברך שם בשם ש״מ דהכי ס״ל להלכה. דאי לאו הכי בענין המשנה אינו מוכרח לפרש כן. ועוד בהדיא פסק כן הרמב״ם בחבורו פ״ב מהלכות עכו״ם. והכא במשנתינו מסתמא הלכה כחכמים וכן פסקו הר״ב והרמב״ם בסוף פ״ד דשבועות. דהתם נשנית ג״כ משנתינו זאת ואיך אפשר לפסוק כשניהם. דאי הך דרשא. לא אתיא אידך. והכ״מ בפ״ב מהלכות עכו״ם כתב דטעמא דהרמב״ם שפוסק במשנה ה׳ שצריך שיברך השם בשם. לאו מהך דרשא דבנקבו שם דהא איצטריך להכא ללמד על מקלל אביו. אלא מדסתמא מתניא הכי בברייתא. עד שינקוב השם בשם פסק הכי. ואפשר דמקרא אחרינא דריש. עכ״ד. והוא דוחק. ובתוספות דשבועות [דף ל״ו] בנקבו שם יומת מה ת״ל. תימה הא איצטריך לכדדרשינן דאינו חייב עד שיברך שם בשם. ע״כ. נראה מדעתם דס״ל נמי דלענין הדין הלכה כשתיהן דמברך השם אינו חייב עד שינקוב השם בשם. ולענין מקלל אביו נמי אינו חייב אלא המקלל בשם. אלא שיש להם תימה מנלן לדרוש תרווייהו מחד קרא. אך אין להניח ההלכות אע״פ שיש כאן תימה. ומ״מ תימה יש:

ט **עד שתהא נערה**. כתב הר״ב ולא קטנה זו דברי ר״מ. דאמר בכתובות [ריש] פ״ג קטנה אין לה קנס דנערה דוקא ולא קטנה. הלכך גבי נערה המאורסה אין קטנה במשמע. אבל חכמים שנחלקו עליו. ואמרו יש קנס במקום מכר כמ״ש הר״ב שם. חלוקין עליו אף כאן. ואומרין אף קטנה במשמע ולא מיעט הכתוב אלא בוגרת. גמרא. וע״ש בפ״ג דכתובות מ״ח בפירוש הר״ב בתנאי דשתי שערות:

בתולה. כתב הר״ב ולא בעולה. ואם נבעלה שלא כדרכה וכו׳ כולם בסקילה. דממשכבי אשה אתרבו שלא כדרכה לכל העריות ב[ריש] פ״ו דיבמות [*והא דכולם בסקילה לאו כ״ע היא כמ״ש לקמן בד״ה באו וכו׳]:

והיא בבית אביה. בפרשת מוציא שם רע כתיב (דברים כ״ב) לזנות בית אביה. והתם נמי סקילה כתיבא. רש״י:

באו עליה שנים הראשון בסקילה וכו׳. כשבא עליה הראשון כדרכה. הרמב״ם. וקשיא לי מאי קמ״ל פשיטא. בתולה תנן ורש״י פירש באו עליה שנים

ועדיין היא בתולה כגון שבאו עליה שלא כדרכה. הראשון בסקילה. דמשכבי אשה כתיב (ויקרא י״ח). והשני בחנק דבעולה היא. והא סתמא רבי היא דאמר שלא כדרכה נפקא ליה מכלל בתולה. מדכתיב (דברים כ״ב) ומת האיש אשר שכב עמה לבדו. למעוטי כה״ג. דאע״ג דקרינא ביה בתולה. אין בסקילה אלא אחד מהם אותו ששכב עמה לבדו דהיינו ראשון שביאתו היתה יחידית:

י **זה הדיוט שהסית**. כתב הר״ב דוקא הדיוט שהסית שנביא שהסית מיתתו בחנק. דמיתה כתיבא ביה. וכל מיתה האמורה בתורה סתם. אינה אלא חנק [כמ״ש בריש פירקין] גמרא פ״ד ד׳ פ״ט. ועיין מ״ש בסוף מתניתין:

המסית את ההדיוט. כתב הר״ב למעוטי מסית את הרבים וכו׳ שמיתתו בחנק דגמרינן הדחה הדחה מנביא. ולא גמרינן הדחה הדחה ממסית [כדכתבינן במתניתין ד׳] דדנין מסית רבים ממסית רבים. ואין דנין מסית רבים ממסית יחיד. וכ״ת דנין הדיוט מהדיוט ואין דנין הדיוט מנביא. כיון שהדיח אין לך הדיוט גדול מזה. גמרא שם:

אין מכמינין חוץ מזו. כלומר שכל חייבי מיתות צריכין התראה. רש״י:

מכמינין. כתב הר״ב לשון מארב דמתרגמינן וארב לו. וכמן ליה. רש״י:

חוץ מזו. כלומר חוץ ממיתה זו שדין המומת בה להכמין לו והרמב״ם העתיק בפ״ה מהלכות עבודת כוכבים חוץ מזה:

[*אמר לשנים. יחד הן עצמם נעשו עדים. ואין צריך להתרות בו כשאר חייבי מיתות אלא מביאים אותו לב״ד כדכתיב (שם י״ז) לא תחמול ולא תכסה עליו. רש״י]:

הוא אומר וכו׳. הניסת צריך להשיבו יש לי חברים וכו׳. רש״י:

[*מכמינין לו עדים. ולא סגי בחד ואותו שאומר לו. כיון שמקילין בהכמנה. מה שא״כ בשאר מיתות ב״ד. ומשום הכי נמי ביחיד צ״ל לו היאך נניח וכו׳]:

האומר אעבוד וכו׳. כתב הר״ב הוי מסית וחייב וכ״פ הרמב״ם דבלשון שאומר המסית היא מתניתין. וכ״כ בחבורו ריש פ״ה מהלכות עכו״ם. וכתב עליו הכ״מ וז״ל. וא״ת היכי קאמר שלשון שאומר המסית הוא אעבוד שאינו אומר *)[אליו] תעבוד או נעבוד. ונ״ל שאומר אעבוד אני בתחלה ואתה אחרי. ע״כ. אבל בגמרא דף ס״א רמינן לה אמתניתין ו׳ דתנן העובד ע״ז עובד אין אומר לא. ואילו הכא באומר בלבד מחייב ליה דשמעינן מינה דמשמע לה לגמרא דמתניתין בניסת האומר מיירי. והיינו דתנן אעבוד. וכלומר שנתרצה לו קמ״ל דבהכי נתחייב אף הניסת ואפילו לא עבד. ולענין רומיא דמתניתין כמה שנויי משנינן. רבה משני דלעיל באומר אינו מקבלו עלי אלא בעבודה. ורב יוסף משני כדבעינן לכתוב לקמן. ואביי משני כאן בניסת מעצמו וצריך שיעבוד. כאן בניסת מאחרים דכתיב לא תאבה. הא אבה וכו׳. ורבא אמר תרוייהו בניסת מאחרים. הא דא״ל כך מריעה ומטיבה וכו׳ דגריר בתריה וקרינן ביה הא אבה וכו׳. ורב אשי אמר הך דהכא בישראל מומר. ורבינא אמר לא זו אף זו קתני. וראיתי בחבורו של הרמב״ם שהוא תופס שינוי רב יוסף דמשני כאן ביחיד הניסת דלא ממליך. וטעי בתריה וקרינן ביה לא תאבה לו ולא תשמע אליו. הא אבה ושמע חייב. ולעיל ברבים הניסתים דמימלכים ולא טעו בתריה אפילו כי נתרצו הלכך לא קרינא ביה אבה ושמע. שהרי כתב בריש פרק ד׳ מהלכות עכו״ם מדיחי עיר מישראל וכו׳. אע״פ שלא עבדו ע״ז [דאם לא כן תיפוק ליה דחייבים מטעם שעבדו] אלא הדיחו את יושבי עירם עד שעבדו אותה. ובריש פ״ה כתב המסית אחד מישראל וכו׳ אע״פ שלא עבד המסית ולא המוסת עבודת כוכבים אלא מפני שהורהו לעבוד ע״כ. ותמיהני דהא אביי אותביה לרב יוסף מברייתא דדייק מינה לא שני בין ניסת דרבים לניסת דיחיד להך מלתא. ולא שני לה רב יוסף כלל. וצ״ע שהכ״מ לא העיר בזה:

אלך. ואעבוד. שמחוסר הליכה אע״ג דאיכא למימר אדהכי הדר ביה. רש״י בגמרא דף ס״א:

נלך ונעבוד. אע״פ שכלל עצמו עם אחרים דאיכא למימר הני אחרים לא אזלי ואיהו נמי לא ליזול. רש״י שם:

המדיח זה החומר נלך ונעבוד ע״ז. פירש הר״ב מדיח את הרבים גמרא. וטעמא דבסקילה דגמרינן הדחה הדחה ממסית. גמרא דף פ״ט. ואל תקשה דלגמר מנביא. דהך סיפא כרבנן דסבירא להו דנביא נמי בסקילה. ורישא שכתבתי בה דנביא בחנק כר״ש היא כדאמרינן בגמ׳ דהכא:

יא **ולא האוחז את העינים**. רבי עקיבא אומר וכו׳. לכאורה נראה דר׳ עקיבא לאפלוגי אתא ואיכא למימר דלתנא קמא אוחז העינים ממעיט מסקילה. ולא ממלקות. דחייב משום לא תעוננו. וכדאשכחן סברא זו להרמב״ם בפי״א מהלכות עכו״ם בהעתקת ברייתא דאיזה מעונן חכמים אומרים זה האוחז את העינים. ופליג רבי עקיבא ואמר פטור אף ממלקות. וגם סברא זו להרמב״ם שם בהעתקת משנתינו ויהיב טעמא מפני שלאו זה שנאמר במכשף בכלל לא ימצא בך הוא ולאו שניתן לאזהרת מיתת ב״ד הוא. ואין לוקין עליו שנאמר (שמות כ״ב:י״ז) מכשפה לא תחיה. ע״כ. וממ״ש הרמב״ם בפירש המשנה וז״ל אמרו פטור. הוא פטור אבל אסור. כגון פטורי שבת וחייב מלקות. ע״כ. ולאו מלקות ממש אלא כעין מלקות. כלומר מכת מרדות. והרי פטורי שבת כך הס וכמו שכתבתי כבר בזה בריש מסכת שבת בס״ד. אלא דבגמרא [דף ס״ז ע״ב] אמר אביי הלכות כשפים כהלכות שבת. יש מהן בסקילה. ויש מהן

פטור אבל אסור וכו׳ העושה מעשה בסקילה. האוחז את העינים פטור אבל אסור. שמעינן מינה דאליביה דר׳ [עקיבא] קאמר למלתיה הלכך מסתבר למימר דסבירא ליה דלא פליג ר״ע דאי איתא דסבירא ליה דפליג. אלא שהלכה כמותו. הכי הוה ליה למימר הלכה כר״ע. הלכך הלכות כשפים וכו׳. ואף הרמב״ם על כרחנו ס״ל דלא פליג. דאי ס״ל דפליג. ובהא פליגי דלת״ק חייב מלקות מלא תעוננו ולר״ע פטור. היאך מזכי שטרא אבי תרי ופסק דחייב מלקות כרבנן ושהוא פטור כר״ע אבל כי נימא דר״ע לא פליג אלא חכמים דמתניתין ור״ע כ״ע ס״ל דפטור אבל אסור הא דכתב בהעתקת הברייתא דחייב מלקות. איכא לתרוצי כמ״ש הכ״מ *) [בשם הר״ר יהושע מבני בניו של הרמב״ם] דמשנתינו בדאתרי ביה משום מכשף והעתקתו הברייתא בדאתרי ביה משום לא תעוננו אי נמי דתרי גווני אחיזת עינים הם. חד דמעשה תמהון וחייב. וחד דמכשף ופטור. והבדל זה לא ישיגנו אלא היודע בדברים ההם. ע״כ. הלכך איכא למימר דר״ע לא לאפלוגי אתא. וגם לת״ק פטור אבל אסור. ולישנא דר״ע אומר לא קשיא. דטובא איכא כותיה דלא פליג וכמ״ש בפ״ג [משנה ו׳] ממסכת בכורים:

ולא האוחז את העינים. כתב הר״ב מראה לבריות כאילו עושה. ואינו עושה כלום. וכן לשון רש״י. ולדברי הכ״מ שכתבתי דחייב מלקות משום לא תעוננו. הקשה הוא ז״ל והא לאו שאין בו מעשה הוא ואין לוקין עליו כמ״ש הר״ב במשנה י״א פ״ד דפסחים ועיין [בהר״ב] ריש מסכת תמורה. ותירץ דלאו למימרא שלא עשה מעשה כלל דכל האוחז העינים הוא עושה מעשה כדי לאחוז העינים. אלא היינו לומר שאותו מעשה שנראה לבני אדם שעושה. לא עשאו באמת אלא שנדמה להם כך. ע״כ:

פרק ח

א בן ולא איש. הקטן פטור שלא בא לכלל מצות. כתב הר״ב הלכך חיוביה בתר הכי הוא. והכי קאמר קרא כי יהיה לאיש בן. הסמוך לגבורתו של איש וכו׳. וכתבו התוספות וא״ת דלמא שנה שלפני גדלות. כדאשכחן במופלא הסמוך לאיש [במשנה ו׳ פ״ה דנדה] ומפרש ר״ת דהכא דריש. לאיש דמשמע לשון גבור כדכתיב (מלכים א ב׳:ב׳) וחזקת והיית לאיש [מה שאין כן בנדרים דאיש מרוחק מיפליא דהכי כתיב (במדבר ו׳:ב׳) איש או אשה כי יפליא] [ולא כתיב כי יפליא איש או אשה. כד״א (שמות כ״א:ז׳) וכי ימכור איש את בתו. א״נ דייק מדלא כתב והיית איש]. וא״ת א״כ למה לן במתניתין טעמא דשלא בא לכלל מצות וי״ל דהוה אמינא דמקודם הבאת שערות מתחיל הזמן דסמוך לגבורתו של איש. ואפילו הוי יותר משלשה חדשים לא הוה חייש במה שבימי קטנות כיון דאינו ראוי להוליד. דקרינן ביה בן ולא אב. ע״כ. ועיין מ״ש במשנה י״א פ״ו דנדה [ד״ה עד שיקיף]. [*והא דכתבו התוספות. ואפילו הוי יותר משלשה חדשים. (כלומר) [צ״ל משום] דאע״ג ששנינו ועד שיקיף וכו׳. אפילו הכי כי מלאו ליה שלשה חדשים משהביא שתי שערות אע״פ שלא הקיף אינו נעשה בן סורר ומורה. כדתני דבי רבי ישמעאל בן ולא אב. ואמרי במערבא. בן ולא הראוי לקרותו אב. כדאמר רבי כרוספדאי אמר רבי שבתי כל ימיו של בן סורר ומורה אינן אלא ג׳ חדשים בלבד כלומר אע״פ שלא הקיף דהא אם בא על אשה משהביא שתי שערות. ונתעברה. ניכר העובר בשלשה חדשים. וראוי לקרותו אב]:

ב משיאכל טרטימר בשר כו׳. כל אלו תנאים הנזכרים באכילה זו בפרקין. כתב הרמב״ם בפרק ז׳ מהלכות ממרים שהן כולן הלכה מפי הקבלה:

טרטימר. כתב הר״ב חצי מנה. טרטימר זה איני יודע מהו. אלא שמתוך שכפל ר״י ביין כופל אף בבשר. ונמצא טרטימר חצי מנה. גמרא. ושם כתוב בתי״ו. אבל הערוך הביאו בערך טי״ת:

אכל טבל כו׳. עד שלא נפדו. נ״א ל״ג לה ומלתא פשיטא דל״ג דהא אינו נעשה [בן] סורר ומורה עד שיאכל בשר וישתה יין. וכן לא העתיק הרמב״ם בפ״ז מהלכות ממרים ונשתבשו הספרים ממסכת ברכות. שבת. עירובין. ופסחים. דהתם שפיר מיתנייה:

אכל דבר שהוא מצוה. כתב הר״ב דרבנן. לאתויי תנחומי אבלים דאי מרישא ה״א חבורת מצוה היינו כהנים כו׳ [*גמרא לאתויי כו׳. ופירש״י דאי מרישא. כו׳] ואני תמה דהא עבור החדש נמי לאו דאורייתא דלא מצינו לסעודה זו שנצטוינו עליה בתורה. וצ״ע:

אכל כל מאכל כו׳ לאתויי דבילה קעילית. שתה כל משקה כו׳ [לאתויי] דבש וחלב דתניא אכל דבילה קעילית ושתה דבש וחלב. ונכנס למקדש חייב [משום יין ושכר אל תשת (ויקרא י׳:ט׳) ובכהן עסקינן]. גמרא:

ואף על פי שאין ראיה לדבר. דדלמא ממאכל אחרינא נמי קרי ליה זולל. ומיהו שלמה אהא אזהריה דממשיך טפי. זכר לדבר דבבשר מקרי זולל וביין מקרי סובא. רש״י:

ג ומשל אמו. לשון הר״ב כגון שנתן לה אחר כו׳. על מנת שאין לבעלה רשות בהן. גמרא. ועיין מ״ש במ״ו פ״ז דעירובין. ובמ״ח פ׳ בתרא דנדרי׳:

ד **עד שיהו שניהם רוצים**. שנאמר ותפשו בו אביו ואמו. הרמב״ם סוף הלכות ממרים:

רבי יהודה אומר אם לא היתה אמו ראויה לאביו. פירש הר״ב שוה ודומה לאביו סי׳ דכתיב איננו שומע בקולנו. גמרא. ומ״ש מדלא כתיב בקולותינו או בקולינו ביו״ד. רש״י. ומ״ש הר״ב ומדקול בעינן שוים. מראה וקומה נמי בעינן שוים. גמרא. ונ״ל לפי שכן אתה מוצא בשנים שהשוה אותן הכתוב בדברים והצריכום ג״כ שיהו שוים במראה וקומה. והן שני שעירי יום הכפורים. כדתנן בריש פ״ו דיומא. והא דבפירוש הרמב״ם כתוב ר״ל שתהא דומה במראה ובקומה. לפי שנאמר אביו ואמו *) ואמרו. ע״כ. נראה בעיני דלשון קצרה הוא. ואסיפא דקרא דואמרו סמיך דכתיב ביה איננו שומע בקולנו וכדדרשינן בגמרא כמ״ש הר״ב:

חרשים. כתב הר״ב התורה אמרה איננו שומע בקולנו. דמשמע דבשעת הקול וכו׳. וז״ל רש״י ואיכא להפוכי לזכותא ולמדרש דבשעת הקול וכו׳:

מתרין. כתב הר״ב בפני שנים. גמרא. ופירש״י דבעינן עדים שהוכיחו ועבר שאין אביו ואמו נאמנים עליו להרגו דכתיב (דברים י״ז:ו׳) ע״פ שנים עדים יומת המת. וכתב עוד בפירוש המשנה וז״ל מתרין בו לאו משום התראה גמורה כשאר עבירות שאין לוקין אלא בהתראה דהא התראת עדים בעי [כלומר וכאן אביו ואמו מתרין בו משמע] ועוד זו ספק התראה אם עובר הוא אם לאו שלא מיד בפניהם הוא עובר אלא בסתר ולאחר זמן הוא עושה אלא מוכיחין אותו דבעינן ויסרו אותו שלא ירגיל. ואם לא שמע מלקין וכו׳. ע״כ. אבל הרמב״ם כתב בסוף הלכות ממרים וז״ל מביאין אותו וכו׳ לב״ד של שלשה וכו׳ ומביאין שני עדים שגנב וכו׳ ואכל וכו׳ אחר ההתראה. ע״כ:

זה זהו שלקה בפניכם. כתב הר״ב ואע״ג דבעי ליה זה ולא סומין וכו׳. לכתוב בננו הוא. פירש״י. ומשמע הוא שלקה בפניכם. ע״כ. מאי בננו זה ש״מ תרתי. גמרא. והא לא קשיא דדלמא לזה ולא סומין לחוד אתא. דלעולם לא מפקינן קרא ממשמעותי׳. דמשמע שמעמידין אותו לפני ב״ד ואומרים שזהו שלקה בפניכם. אלא מדהוה מצי למכתב הוא והוה נמי משמע הכי. וכתב זה. ש״מ אף למעוטי סומין נמי אתא:

ה **בן סורר ומורה נדון על שם סופו וכו׳**. תניא ר״י הגלילי אומר וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר. ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לב״ד ליסקל אלא הגיעה תורה לסוף דעתו וכו׳. גמרא. ועמ״ש במשנה ה׳ פ״י:

שקט וכו׳ לצדיקים הנאה להם וכו׳. שיש להם פנאי לעסוק בתורה ובמצות רש״י. כלומר ולא שיהו שקטים גם מטרדת תורה ומצות:

ו **הבא במחתרת נדון ע״ש סופו**. גמרא. אמר רבא מ״ט דמחתרת חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו ואמר אם יעמוד וכו׳. ועמ״ש במשנה ה׳ פ״י. וא״ת א״כ למה מחתרת אפילו הבא שלא ע״י מחתרת נמי הא איתנהו ברייתות בגמרא [דף ע״ב ע״ב] ולרמב״ם בפירושו וכן בחבורו פ״ט מה׳ גניבה תרוייהו ס״ל דמחתרת לאו דוקא וה״ה לבא דרך גגו חצרו וקרפיפו אלא שמפני שרוב גנבים מצוים במחתרת דבר הכתוב בהוה ולרש״י חדא מנייהו סברא דאין ה״נ דדוקא מחתרת. דמחתרת זו היא התראתו. דכיון דטרח [*ומסר נפשיה] לחתור. אדעתא דלהרוג בא ואמרה התורה השכם והרגו. אבל נכנס [*לחצרו וגגו דרך הפתח] צריך התראה שיעמוד כנגדו על ממונו. וזה יקבל ההתראה שע״מ כן בא שאם יעמוד כנגדו שיהרגנו:

אם יש לו דמים. כחי הוא חשוב. ורציחה היא אם יהרגנו בעל הבית. רש״י בפירוש החומש:

אם אין לו דמים פטור. כתב הר״ב [*שכיון שהוא מתחייב בנפשו פטור וכו׳] ואף על פי שניצול. פטור מן התשלומין דקיימא לן חייבי מיתות שוגגין כגון שלא התרו בהן אין משלמין ממון שעם המיתה אף על פי שאין נהרגין. רש״י. וכה״ג בגמרא דף ע״ג דהמותר להציל בנפשו פטור מתשלומין מהאי טעמא דאין אדם מת ומשלם. ואי קשיא דברפ״ג דכתובות פירש הר״ב והרמב״ם גם בחבורו פ״ק מהלכות נערה דחייבי מיתות ב״ד הן דפטירי מתשלומין. וכן לשון רש״י שם דף ל׳. לא קשיא ולא מידי דלא אתא אלא לאפוקי כרת דבידי שמים דלא פטירי. אבל כל שנימות על ידי אדם בכלל מיתות ב״ד הוא שהרי אינו בידי שמים. והרשות נתונה לאדם להמיתו. הא למה זה דומה למאמרם בפ״ג דב״ק עביד אינש דינא לנפשיה. הרי שדין היחיד [גם] כשעושה לעצמו דינו דין לענין ממון וכאילו נדון בב״ד. ואין סותרין דינו כשעשה כהלכה. ה״נ לענין נפשות *)כשעשה כהלכה דינו מקרי דין ובכלל מחוייבי מיתות ב״ד הוא:

ז **ואלו הן שמצילין אותן בנפשן**. דומיא דמתניתין דלעיל דניתן רשות להרוג הבא במחתרת שהוא כדי להציל עצמו שבידוע שלהרגהו בא:

ואחר הזכור. כתב הר״ב דאמר קרא ולנער וגו׳ כתיב חסר ה״א ונדרש מקרא ומסורת רש״י. והכא ליכא למימר דמש״ה כתיב נער דאפילו קטנה משמע כמ״ש במשנה ח׳ פ״ג דכתובות. דע״כ הכא לאו בקטנה איירי אלא בבת עונשין. תוספות. ומ״ש הר״ב וה״ה לכל חייבי כריתות ומיתות ב״ד שבעריות. דלא ניתן להציל בנפשם אלא מדבר שהוא ערוה. ויש בה קלון ופגם לנרדף רש״י. דומיא דנערה המאורסה. ומ״ש הר״ב דכתיב חטא מות וכו׳. ואי כתב רחמנא חטא ה״א אפילו חייבי לאוין כתב רחמנא מות. ואי כתב רחמנא מות. ה״א חייבי מיתות ב״ד אין חייבי כריתות לא. כתב רחמנא חטא. ולכתוב רחמנא חטא מות. ולא לכתוב נער נערה [שהרי הן בכלל] אין ה״נ ואלא נער נערה חד למעוטי ע״ז [וה״ה שבת. תוספות] [ד״ה חד] וחד למעוטי בהמה. גמרא:

פרק ט

א **ואלו הן הנשרפין**. וכן ברפ״ג דמכות תנן ואלו אבל בנוסח ירושלמי ל״ג בוי״ו כמו באינך ומיהו ברפ״ב דפאה גרס ואלו:

הבא על אשה ובתה. כתב הר״ב על אשה שכבר נשא בתה. דהיינו חמותו. דחמותו כתיב בהדיא כמ״ש בדבור יש בכלל וכו׳ ובגמרא תני אשה שכבר נשא בתה:

ובת כהן שזינתה. כתב הר״ב היא בשרפה אבל בועלה אלא בחנק. כדתנן ברפי״א:

יש בכלל אשה ובתה. כתב הר״ב כלומר באשה ובתה וכו׳ ומינה ילפינן כולהו הנך נמי דאיתנהו בשרפה. דת״ר נאמר כאן זמה. ונאמר להלן באזהרה זמה. מה להלן בתה. ובת בתה. ובת בנה כדתנן בריש יבמות. אף כאן בתה ובת בתה. ובת בנה. מה להלן שאר הבא ממנו דהיינו בתו. ובת בנו ובת בתו מאנוסתו דלאו בכלל אשה ובתה דע״י קדושין. [כשאר הבא ממנה] והתם ביבמות יליף לה מערות דבת בנך וגו׳ דבאנוסתו. [אף כאן שאר הבא ממנו כשאר הבא ממנה] וכתיב כי ערותך הנה. וכתיב בשאר אשתו. שארה הנה מה להלן זימה עמו אף כאן זימה עמו וכלומר וזימה בשרפה היא. ומה למטה הוזהר ג׳ דורות. דהיינו בת בתה. וכן בת בנה. וכתיב בה זימה. אף למעלה ג׳ דורות. אם חמיו. וכן אם חמותו. דהא באשה ואמה. דהיינו למעלה. נמי כתיב זימה:

בתו ובת בתו וכו׳. עיין בריש יבמות שם הארכתי בס״ד:

הרוצח ואנשי עיר הנדחת. בשלמא עיר הנדחת כתיב בהו לפי חרב אלא רוצח מנלן דתניא נקום ינקם (שמות כ״א) [במכה עבדו כנעני כתיב] נקימה זו איני יודע מה היא. כשהוא אומר (ויקרא כ״ו) והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית הוי אומר נקימה זו סייף. [ועיין מ״ש בפ״ז משנה ג׳] אשכחן דקטל עבדא. בר חורין מנלן. ולאו ק״ו הוא קטל עבדא בסייף בר חורין בחנק. הניחא למ״ד חנק קל אלא למ״ד חנק חמור [כמ״ש לקמן משנה ג׳] מא״ל. נפקא ליה מדתניא ואתה תבער הדם הנקי מקרבך (דברים כ״א) הוקשו כל שופכי דמים לעגלה ערופה. מה להלן בסייף ומן הצואר אף כאן בסייף ומן הצואר. אי מה להלן בקופיץ וממול עורף. אף בקופיץ וממול עורף. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר קרא (ויקרא י״ט) ואהבת לרעך כמוך ברור לו מיתה יפה. גמרא פ״ז דף נ״ב [ע״ב] :

וכבש עליו לתוך המים וכו׳ חייב דחפו וכו׳ פטור. רישא רבותא קמ״ל אע״ג דלאו איהו דחפו [*אלא שנפל מעצמו ובא זה וכבש וכו׳ רש״י] כיון דאין יכול לעלות משם ומת חייב. וסיפא רבותא קמ״ל אע״ג דדחפו כיון דיכול לעלות משם ומת פטור. גמרא:

וכבש וכו׳ חייב. מנלן אמר שמואל דאמר קרא (במדבר ל״ה) או באיבה. לרבות את המצמצם היינו כובש שמצמצמו שם שלא יקום. גמרא [עם פירש״י]. ומלת כבש עברית כמו הגוים אשר כבש (שמואל ב ח׳:י״א) :

וחכמים פוטרין. כתב הר״ב קסברי וכו׳ גרמא בעלמא הוא אע״פ שיודע שסופו להקיא מיהו לאו מכחו מיית. רש״י:

בין באבן בין באגרוף. הכא דפליגי באם יקום והתהלך בחוץ דכתיב בסדר משפטים ובאותו פרשה כתיב באבן או באגרוף. ורישא נסיב אבן או ברזל. כדכתיב בפרשת רוצח בסדר ואלה מסעי:

רבי נחמיה אומר פטור שרגלים לדבר. ושנויה עוד במשנה ד׳ פרק בתרא דנזיר ועיין מ״ש שם:

ב **נתכוין להרוג את הבהמה והרג את האדם**. היה עומד אדם אצל בהמה ונתכוין להרוג בהמה והרג אדם פטור. משום דכי אתרו ביה התראת ספק הוא. אע״פ שקבל עליו התראה שאמר יודע אני שהוא בן ברית וע״מ כן אני עושה שאם אהרגנו אני אחייב מיתה פטור דשמא לא יהרגנו. רש״י:

לנפלים. אנפלים לא מחייב דכמו דקטיל דמי. רש״י:

והיה בה כדי להמית על לבו. כתב הר״ב דתרתי בעינן שיהא וכו׳ ושיכנו מכת מיתה. דאם לא נתכוין למכת מיתה התראת ספק [היא] דהתרו בו אל תזרוק דשמא תלך על לבו. רש״י:

רבי שמעון אומר אפילו נתכוין וכו׳ פטור. כתב הר״ב אריש קאי. נתכוין להרוג את הבהמה וכו׳ הא נתכוין וכו׳ חייב פירש״י הא נתכוין להרוג את זה והתרו בו עליו דהתראת ודאי הוא והרג את זה חייב. דאיכא התראה על בן ברית. והוי מתכוין על בן ברית. ור״ש אומר וכו׳. והאי דשביק ר״ש לסיפא בהדיא והדר אדיוקא דרישא. דלא תימא דר״ש פוטר אכולהו ואפילו נתכוין על מתניו והלכה לו על לבו. ע״כ:

רבי שמעון אומר וכו׳ פטור. בשלמא לרבנן דאמרי חייב דכתיב (שמות כ״א:כ״ב) וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ואמר ר׳ אליעזר במצות [*פירש במחלוקת ולישנא דכי ינצו נקט] שבמיתה הכתוב מדבר [שהיה מתכוין להרוג את חברו] וכתיב (שם)ואם אסון יהיה [באשה] ונתת נפש תחת נפש [אע״ג דלא נתכוין לה] אלא לר״ש האי נפש תחת נפש מאי עביד ליה. ממון [דמי האשה יתן ליורשיה] וכהא דתניא ר׳ אומר ונתת נפש תחת נפש. ממון. אתה אומר ממון או אינו אלא נפש ממש. נאמרה נתינה למטה ונאמרה נתינה למעלה. [גבי לא יהיה אסון ונתן בפלילים דמי ולדוח] מה להלן ממון אף

כאן ממון. גמרא. וכבר כתבתי במשנה ד׳ פ״ה דב״ק דסתמא דההיא מתניתין אתיא כר׳ דדריש ממון. הלכך שפיר קאמרי הר״ב והרמב״ם בפירושו דהלכה כר״ש. כך נראה בעיני. ועיין ל׳ התוספות שהעתקתי בר״פ בתרא דסוטה [ד״ה ר״י] דבתרי מסכתא אמרינן הלכה כסתם. ואזלא לה השגת הראב״ד ברפ״ד מהלכות רוצח ששם העתיק הרמב״ם לישנא דר״ש. והשיג עליו דאין הלכה כר״ש. אך שם כתב הרמב״ם דלא כרבי אלא דפטור אף מתשלומין ומתרץ הכ״מ דטעמא לפסוק כר״ש משום דאיכא מאן דאמר בגמרא [דהכא] דפטור מתשלומין וממיתה. וזה ודאי דלא כרבנן. ע״כ. ואני כבר הקשיתי לשאול על לשון הרמב״ם בזה דפוטר אף מתשלומין מהא דפ״ה דב״ק. וכמ״ש שם בס״ד. ועוד עי׳ בכ״מ שהעלה לבאר בלשון הרמב״ם דכרבנן פסק. והוא דוחק. כ״ש דבפירושו נמצא לו שכתב בהדיא הלכה כר״ש:

ג **רבי יהודה אומר כונסין אותן לכיפה.** כתב הר״ב מתניתין חסורי מחסרא וה״ק ושור שנגמר דינו וכו׳ דהא על כרחך כולם אסורים בהנאה. כדתנן רפ״ח דזבחים. ומ״ש הר״ב ואין צריך לסקלם. שלא להטריח ב״ד. רש״י:

אמר להן ר״ש אילו לא היתה שרפה חמורה לא נתנה לבת כהן שזינתה. ור״ש לטעמיה דס״ל אחת ארוסה ואחת נשואה בשרפה. דבת כהן סתם כתיב ומדאפקיה רחמנא לארוסה בת כהן מכלל ארוסה בת ישראל שבסקילה שתהא היא בשרפה ש״מ שרפה חמורה. גמרא רפ״ז ד׳ נ׳:

אמרו לו אילו וכו׳ לא נתנה למגדף ולעובד ע״ז. שפושטין ידן בעיקר. רש״י. ובת כהן לא יצאת אלא נשואה ומכלל בת ישראל נשואה. שהיא בחנק. [רש״י]:

רבי שמעון אומר בסייף. דחנק חמור מסייף ר״ש לטעמיה דס״ל מדיחי עיר הנדחת בחנק. דדנין הדחה הדחה מנביא ומצינו לאנשי עיר הנדחת עצמן שהן בסייף. אמרת וכי איזה כח מרובה. כלומר איזו עון חמור. כח המדיח. או כח הנדח. הוי אומר כח המדיח ש״מ דחנק חמור מסייף. גמרא שם:

וחכמים אומרים בחנק. דסייף חמור מחנק. שכן אנשי עיר הנדחת. שפושטים ידם בעיקר נדונין בסייף. וממדיחים אין להשיב דרבנן ס״ל דמדיחי עיר הנדחת בסקילה דדנין הדחה הדחה ממסית. והשתא דאתינן להכי נפרש נמי הא דתנן ברפ״ז דסקילה וכ״ש שרפה לר״ש חמורה מחנק וכ״ש מהרג. ודשריפה וכ״ש סקילה לרבנן חמורה מהרג. כ״ש מחנק. והכי טעמייהו. לר״ש סקילה חמורה מחנק. מדאפקא רחמנא לארוסה בת ישראל מכלל נשואה בת ישראל מחנק לסקילה ועל כרחך ארוסה חמורה מנשואה [דאיכה קלון טפי מנשואה שכבר נפגמה. ואפקה מחנק לסקילה ש״מ דסקילה וכ״ש שרפה חמורה מחנק. וכ״ש מהרג. ולרבנן שרפה חמורה מהרג. נאמר אביה בסקילה. ובנערה המאורסה לזנות בית אביה] ונאמר אביה בשרפה [בבת כהן את אביה היא מחללת] מה אביה האמור בסקילה סקילה חמורה מהרג שכן מדיחי עיר הנדחת בסקילה לרבנן. נדחין בסייף. ועון מדיח מרובה. אף אביה האמור בשרפה שרפה חמורה מהרג. וכ״ש מחנק. גמרא שם:

ד **מי שנתחייב בשתי מיתות ב״ד נדון בחמירה.** פירש הר״ב כגון שעבר עבירה קלה ונגמר דינו וכו׳ סד״א וכו׳ האי גברא קטילא הוא. קמ״ל דכתיב (יחזקאל י״ח) והוליד בן פריץ שופך דם בסיף. את אשת רעהו טמא. זו א״א בחנק. ואל הגילולים נשא עיניו זו ע״ז בסקילה. וכתיב (שם) מות יומת דמיו בו יהיה. בסקילה. [דמיו בו. היינו סקילה. כמ״ש ברפ״ז] ואי דלא נגמר דינו קודם לכן לא איצטריך קרא לאשמועינן. ומהאי טעמא נמי ליכא לפרושי קרא דכילהו בסקילה. דבן פריץ סורר ומורה. ואשת רעהו. נערה מאורסה. דא״כ מה קמ״ל יחזקאל. דלמא תורה קמהדר וכו׳. גמרא:

רבי יוסי אומר נדון בזיקה הראשונה. כתב הר״ב דקסבר ר׳ יוסי אין איסור חל על איסור וכו׳ ואע״ג דבאיסור מוסיף מודה ר׳ יוסי כדתנן במשנה ח׳ פ״ג דכריתות הכא בחמותו ונעשית אשת איש אע״ג דמוסיף איסורא לעלמא שהיתה מותרת להם קודם שנעשית אשת איש. ובמגו תאסר נמי עליו בא״א. תרי קטלא לא מצית קטיל ליה. ונדון בחמורה שהיא בחמותו. גמרא. ומ״ש ואם נשא בת אלמנה שהיתה תחלה וכו׳ הכי קאמר שנמצא עכשיו שהיתה תחלה וכו׳:

ה **מי שלקה ושנה וכו׳.** כתב הר״ב שלקה שני פעמים על עבירה שחייבין עליה כרת דגברא בר קטלא הוא בידי שמים וקרובי הוא דלא מיקרב קטליה. וכיון דקא מוותר ליה לנפשיה לעבירות של כרת מקרבינן ליה לקטלא עלויה. ורמיזא בקרא דאמר (תהילים ל״ד:כ״ב) תמותת רשע רעה. פירש״י מי שהורזק רשע תמיתתו רעתו. אלמא מוחזק רשע בר מיתה הוא. ורמיזה הוא דהוה ועיקרא דמלתא דכיפה הלכה למשה מסיני הוא. ע״כ. ומ״ש הר״ב שיחזור ויעשה אותה עבירה עצמה. גמרא. אבל של ב׳ ושל ג׳ כריתות איסורי הוא דקא טעים. כלומר אינו מוותר עצמו לכרת. אלא שרוצה לטעום כל האיסורים. ומ״ש הר״ב פעם שלישית מכניסים דכיון דלקה ושנה הוחזק וכשלא ימנע ויעבור שוב לא יתייסר. וכר׳ אתיא דקי״ל בתרי זימני הוה חזקה כמ״ש בספ״ב דיבמות ומשנה ב׳ פ״ד דכתובות. כך היא סוגיית הגמרא דפ״ו דיבמות דף ס״ד:

לכיפה. כתב הר״ב מקום כשעור קומת אדם ולא יותר. ואין לו שם מקום להתפשט ולא לישן. הרמב״ם. וכיפה מלת ארמית ונתת אותו אל המהפכת בירמיה כ״ט [כ״ו] מתרגמינן כפתא ועיין בפירש הר״ב דריש מסכת תמיד. ומ״ש שם:

ההורג נפש שלא בעדים וכו׳. ואין עושין דבר זה לשאר מחוייבי מיתות ב״ד. אבל אם נתחייב מיתה ממיתין אותו. ואם אינו חייב מיתה פוטרין אותו.

שאע״פ שיש עונות חמורות משפיכות דמים אין בהן השחתת ישובו של עולם כשפיכות דמים אפילו עבודה זרה. ואין צ״ל עריות או חלול שבת אינן כשפיכות דמים. שאלו עונות הן מהעבירות שבין אדם למקום. אבל ש״ד מעבירות שבינו לבין חבירו. וכל מי שיש בידו עון זה הרי הוא רשע גמור. ואין כל המצות שעשה כל ימיו שקולים כנגד עון זה ולא יצילוהו מן הדין שנאמר (משלי כ״ח:י״ז) אדם עשוק בדם נפש [וגו׳] צא ולמד מאחאב עובד ע״ז. שהרי נאמר בו רק לא היה כאחאב וכשנסדרו עונותיו וזכיותיו לפני אלהי הרוחות. לא נמצא עון שחייבו כלייה. ולא היה שם דבר אחר ששקול כנגדו אלא דמי נבות שנאמר (מלכים א׳ נ״ב) ותצא הרוח ותעמוד לפני ה׳. זה רוח נבות. ונאמר לה תפתה וגם תוכל. והרי הוא הרשע לא הרג בידו. אלא סבב. ק״ו להורג בידו. הרמב״ם פ״ד מהלכות רוצחין. עיין מ״ש בספ״ק דמכות:

ו **הגונב את הקסוה**. כתב הר״ב אחד מכלי שרת מל׳ קשות הנסך. גמרא. כלומר שהקסוה הוא שם מושאל ומצאתי לו חבר במשנה ג׳ פ״ד דכלים:

והבועל ארמית. כתב הר״ב והוא שתהיה כו׳ ואם חסר וכו׳ משום זונה. אם הוא כהן. תוספות:

קנאין פוגעים בו. גונב קסוה רמיז ליה קרא (במדבר ד׳) ולא יבואו לראות כבלע את הקדש ומתו. פירש״י כבלע את הקדש לשון גנב. שמבליעין ומחביאין. ורמז בעלמא הוא ולא מקרא נפיק. דעיקר קרא בלויים כתיב שהוזהרו שלא לראות בסלוק מסעות בשעת הכנסת כלים לנרתק שלהן שהיו אהרן ובניו מכסים וכו׳ ע״כ. ומקלל בקוסם. דמחזי כמברך את השם גמרא סוף ד׳ פ״ב. ובועל ארמית דהא אשכחן דבר כרת הוא. כדמייתי לי׳ הר״ב יכרת ה׳ לאיש [מלאכי ב׳ י״ב]. גמרא שם:

פוגעין בו. פירש הר״ב הורגים כמו לך פגע בו (מלכים א׳ ב׳ כ״ט) רש״י:

כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאין אותו לב״ד וכו׳. כלומר להלקות בדין לאו שיש בו חיוב מיתה בידי שמים אלא מוציאין וכו׳. ואין ממחין עליהם בכך. הרמב״ם פ״ד מהלכות ביאת המקדש. וכתב הר״ב ומחוייבי מיתה בידי שמים שעל עסקי מקדש וקדשים הם אחד עשר. ואלו הן וכו׳ קצת נאמר בהם מיתה בפירוש וכו׳ כדאיתא בגמרא. וז״ל הרמב״ם טמא שאכל תרומה הוא שנאמר (ויקרא כ״ב) ומתו בו כי יחללוהו ונאמר בטבל (שם) לא יחללו את קדשי בני ישראל [את] [אשר ירימו בעתידים לתרום הכתוב מדבר. ועיין מ״ש במשנה א׳ ב׳ דפ״ק דזבחים] וכמו שהחלול האמור בתרומה במיתה. כך חלול האמור בטבל במיתה [ודקדק הר״ב לכתוב תרומה טהורה דבגמרא ממעטינן טמאה מדכתיב כי יחללוהו פרט לזו שמחוללת ועומדת ועיין במשנה ב׳ פי״ג דזבחים. ובמשנה ג׳ פי״א דפרה]. וזר שאכל תרומה. לפי שאחר שאמר ומתו בו כי יחללוהו. אמר וכל זר לא יאכל קדש [וכל פרשתא בתרומה קאי שכתוב ובא השמש [וטהר] ואחר יאכל מן הקדשים. דאיירי בתרומה כמ״ש בריש ברכות]. וזר ששימש. מבואר שנאמר וזר הקרב יומת. וטמא ששימש. הוא מה שנאמר בטמאים (שם)וינזרו מקדשי בני ישראל ולא יחללו. וזה החלול כמו הנזכר באמרו ומתו בו כי יחללוהו. [וא״ת תיפוק לי משום טמא שנכנס למקדש דבכרת [כדתנן בריש כריתות]. וי״ל כגון שנטמא בפנים ולא שהה כשיעור דתנן בפ״ב דשבועות. אלא בא בקצרה והפך בצנורא כדאיתא התם בגמרא. תוספות] וטבול יום. מפי הקבלה סמכוהו לזה שאמר הכתוב (שם כ״א) קדושים יהיו לאלהיהם ולא יחללו. ומחוסר בגדים שנאמר בכהנים [שמות כ״ט] וחגרת אותם אבנט וגו׳ והיתה להם כהונה לחקת עולם. בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם. אבל כשיחסר מהם דבר הנה הוא כזר. ומחוסר כפורים לפי שנאמר (ויקרא י״ב) וכפר עליה הכהן וטהרה. מכאן ראיה לפני הבאת כפרה טמאה נקראת. ונתבאר שאין עבודה לטמא. ואם עבד במיתה. ושלא רחוץ ידים ורגלים. מבואר שנאמר (שמות ל׳) ירחצו מים ולא ימותו. [ושתויי יין שנאמר] יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבואכם אל אהל מועד (ויקרא י׳) [ועיין מ״ג פ״ג דכריתות] ולא תמותו. [ופרועי ראש] ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. ע״כ ל׳ הרמב״ם. ואלו י״א נמנין כך בברייתא בגמרא [דף פ״ג] ועיין בפירש הר״ב ספ״ק דכלים. אבל תמה אני דלחשוב נמי פרומי בגדים ולהוו י״ב. ומיהו בגמרא אפרועי ראש מייתי לה מדכתיב ביחזקאל [מ״ד כ׳] וראשם לא יגלחו ופרע לא ישלחו. וכתיב בתריה ויין לא ישתו. אתקש פרועי ראש לשתויי יין. מה שתויי יין במיתה אף פרועי ראש במיתה. וכן העתיק הרמב״ם בחבורו פ״א מהלכות ביאת המקדש. כהן שגדל שערו אסור ליכנס וכו׳. ואם נכנס ועבד חייב מיתה וכו׳ שנאמר ויין לא ישתו כל כהן וראשם לא יגלחו ופרע וגו׳. ע״כ. וכתב עליו הכ״מ וא״ת מה צורך להיקש זה הא מקרא משמע ראשיכם אל תפרעו ולא תמותו הא אם תפרעו תמותו י״ל דקרא אפשר לפרשו לרשות. דה״ק קרא אע״פ ששאר אבלים שלא קרעו ולא פרעו במיתה. אינכם בכלל חיוב זה. ע״כ. והשתא אתי שפיר דלא חשיב פרומי בגדים בכלל חייבי מיתה בידי שמים דהא בקרא דיחזקאל לא כתיב. אלא דאכתי קשיא לי דכתב שם הרמב״ם דין קרועי בגדים ודין פרועי ראש אחד הוא שנאמר (ויקרא י׳) ראשיכם אל תפרעו ובגדיכם לא תפרומו ולא תמותו. הא אם עבד הוא קרוע בגדים חייב מיתה בידי שמים. ע״כ. ונ״ל דאי לאו קרא דיחזקאל ודאי דליכא למילף דלא תמותו לחיוב מיתה אתא אלא לרשות כדברי הכ״מ. אבל השתא דגלי לן קרא דיחזקאל בפרועי ראש דבמיתה ה״ה פרומי בגדים נמי דכתיב גביה. וזה שדקדק הרמב״ם לכתוב דין קרועי בגדים ודין פרועי ראש אחד הוא וכו׳. ולמאי נ״מ תליין אהדדי. אלא משום דמיחזקאל ילפינן דלא תמותו לחיוב אתא. וא״כ פרומי בגדים נמי בחיוב מיתה הן. דהא הך דלא תמותו על פרומי בגדים נמי קאי ובהדיא תניא בת״כ ובגדיכם לא תפרומו ולא תקרעו בגדיכם ולא תמותו. ממשמע

לאו אתה שומע הן. ע״כ. ש״מ דלחיובא אתא. ומיהו תנא דידן לא מני אלא י״א. הואיל ופרומי בגדים אין לנו בו מקרא מפורש כמו בפרועי ראש. דהא אע״ג דביחזקאל כתיב ביה חיוב מיתה. אפשר דאכתי קרא דלא תמותו לרשות אתא. ומשום פרומי בגדים שאינו אלא רשות. ותו אשכחן במתניתין דספ״ק דכלים דקתני פרועי ראש והוה ליה למתני נמי פרומי בגדים אך עדיין יש להקשות על לשונו שבפירוש המשנה דלא מני אלא י״א משום דנסיב ליה אליבא דתנא דידן. ואפ״ה נסיב ליה לקרא דראשיכם לא תפרעו וגו׳. שאם נלמד ממנו לחיוב. ודאי דפרימה נמי אית ביה חיובא וכמו שפסק כן בחבורו שיש בו חיוב מיתה ולחשבוה ויהיו י״ב. וזה צ״ע:

חוץ לעזרה. דבהר הבית מותרין טמאי מתים ומת עצמו. כדפירש הר״ב במשנה ח׳ בפרק קמא דכלים:

רבי עקיבא אומר בחנק. כתב הר״ב נאמר כאן והזר הקרב יומת ונאמר להלן והנביא וגו׳ יומת. מה להלן בחנק. כמ״ש בריש משנה י׳ פ״ז:

וחכמים אומרים בידי שמים. כתב הר״ב נאמר וכו׳ מה להלן בידי שמים דבמאתים וחמשים איש [בשרופים דקרח] כתיב. רש״י. ור״ע סבר דנין יומת מיומת. ואין דנין יומת מימות. ורבנן סברי דנין הדיוט מהדיוט. ואין דנין הדיוט מנביא. ורבי עקיבא כיון שהדיח אין לך הדיוט גדול מזה. גמרא:

פרק י

א כל ישראל וכו׳ כתוב בפירוש רש״י [בהגהתו של בעל חכמת שלמה] ונראה למורי דאלו הן הנחנקין ראוי שיקדם לפרק זה. דמעיקרא איירי בארבע מיתות ומפרש ואזיל להו לכולהו. והדר מפרשי הני דאין להם חלק לעולם הבא. עכ״ל. ועל פי הדברים האלה הסופרים ומדפיסי הגמרא סדרו לזה הפרק לאחרונה אחר הנחנקין אבל בגמרא ירושלמי ששם לא ראו לשון רש״י לפניהם הונח במקומו הראשון לפני הנחנקין. וראיתי שזו היא נוסחת הרמב״ם כמו שאכתוב לשונו בפתיחת מסכת מכות. גם באבות מרגלא בפומיה לזכור פ׳ חלק בשם העשירי לפרקי סנהדרין. ולפיכך אני אומר לקיים גרסא זו. ושהיא עיקרית. וזה לפי שבפרק הזה מבאר דיני עיר הנדחת שנזכר בפרק הקודם אלו הן הנהרגים. רוצח ואנשי עיר הנדחת. ומשלים דיני רוצח והנמשך אליו מדין התערובות ושיש בו חיוב שתי מיתות ומי שלקה ושנה. וזכר שממיתין אותו במיתה שאינה מהארבע מיתות. ואגב זה שונה גם כן הדומים לזה ואגב טמא ששימש. תני נמי זר ששימש. ועכשיו הוא מן הראוי להשלים ג״כ דיני עיר הנדחת. אלא מפני שרוצה להזכיר שאין להם חלק לעולם הבא. הוכרח לבאר תחלה שיש לכל ישראל חלק לעולם הבא. ואע״פ שכל ישראל ר״ל אפילו חייבי ארבע מיתות בית דין כמ״ש הר״ב. ולפי זה היה יותר ראוי שזה הלשון יסופר אחר הנחנקין. כדי לכוללם גם כן. מכל מקום מפני תשלום דין עיר הנדחת שבזה הפרק יש לו דין קדימה. ואגבן הוצרך להקדים כל ישראל יש להן חלק לעולם הבא וא״נ לגרסת בעל חכמת שלמה שבפירוש רש״י כתוב דכל ישראל אגדה היא. והתחלת הפרק ואלו שאין להם חלק לעולם הבא. אפילו הכי משום עיר הנדחת שונה זה הפרק קודם. ומקדים כל שאין להם חלק לעולם הבא ואין ראוי שיפסיק בדיני נחנקין לדיני עיר הנדחת. שכבר בא זכרם בפרק הקודם אלא ראוי הוא לסמכם כך נראה בעיני. ועוד יש לי ראי׳ בר״פ דלקמן כמו שאכתוב שם בס״ד. ובריש מכות כתוב בפרש״י בהדיא דהנחנקין הוא סיומא דסנהדרין:

שנא׳ ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ארץ זו משל. כלומר ארץ החיים. והוא העה״ב. הרמב״ם פ״ג מהלכות תשובה. ועיין סוף פ״ק דקדושין:

האומר אין תחיית המתים מן התורה. שכופר במדרשים דדרשינן בגמרא [לקמן] מניין לתחיית המתים מן התורה. ואפילו יהא מודה ומאמין שיחיו המתים אלא דלא רמיזא באורייתא. כופר הוא. הואיל ועוקר שיש תחיית המתים מן התורה. [*מה לו] ולאמונתו. וכי מהיכן הוא יודע שכן הוא. הלכך כופר גמור הוא. רש״י:

ואפיקורס. כתב הר״ב המבזה וכו׳. עיין מ״ש במשנה י״א פ״ג דאבות. ומלת אפיקורוס היא ארמית ענינה מי שמפקר ומבזה וכו׳ הרמב״ם. ועיין עוד פירוש שני להר״ב במשנה י״ד פ״ב דאבות:

בספרים החיצונים. פירש הר״ב ספרי מינים. כגון ספרי אריסט״ו היוני. ובמשנה כ״ב פ״ה דאבות התיר בבית הכסא ובמרחץ:

[*והלוחש על המכה. נ״ל דלרבותא הוא. אף שיש מכה שאין בה חולי כל הגוף. וכ״ש כשחולי בכל גופו. ומתיישב בזה דקדוקו של ב״י בטוי״ד סימן קע״ט ודלא כסברתו שהיא בהפך]:

ב ירבעם. דכתיב (מלכים א י״ג:ל״ד) ויהי בדבר הזה לחטאת בת ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה. להכחיד בעה״ז. ולהשמיד לעה״ב. גמרא דף ק״א [ע״ב]:

אחאב. דכתיב (שם כ״א) והכרתי לאחאב משתין בקיר ועצור ועזוב בישראל. עצור בעה״ז ועזוב בעה״ב. גמרא דק״ב:

ומנשה. דכתיב ביה (מלכים ב כ״א:כ׳) ויעש הרע בעיני ה׳ [וגו׳] כאשר עשה אחאב מלך ישראל מה אחאב אין לו חלק לעה״ב. אף מנשה אין לו חלק לעה״ב. גמרא שם:

בלעם. נתן סימן בעצמו אמר (במדבר כ״ג:י׳) תמות נפשי מות ישרים [וגו׳]. אם תמות נפשי מות ישרים תהא אחריתי כמוהו. ואם לאו הנני הולך לעמי. גמרא דף ק״ה. ומ״ש הר״ב ואע״ג דבלעם מאו״ה הוה וכו׳. משום דקי״ל חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא. עיין מ״ש במשנה י״ד פ״ג דאבות בשם הרמב״ם:

ודואג. דאמר דוד (תהילים נ״ב:ז׳) בבא דואג האדומי ויגד לשאול וגו׳. גם אל יתצך לנצח יחתך ויסחך מאהל ושרשך מארץ חיים סלה. גמרא דף קו:

ואחיתופל. לא אתפרש בגמרא אבל נ״ל מדכתיב (שם נ״ה) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם. ודרשוהו בגמרא על דואג ואחיתופל מכלל דשוים הם. ואפשר לי עוד לדרוש דכתיב (שמואל ב י״ז:כ״ג) ויחנק וימת ויקבר וכלום היה המקרא חסר באומרו ויחנק ויקבר. מאי וימת. אלא דמית מיתה תנינא לעה״ב:

ונחזי. דכתיב (מלכים ב ח׳:ז׳) וילך* אלישע דמשק. להיכא אזל. א״ר יוחנן שהלך להחזיר גחזי בתשובה ולא חזר. א״ל חזור בך א״ל כך מקובלני ממך החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות חשובה. מאי עביד. איכא דאמרי אבן שואבת תלה לחטאת ירבעם והעמידה בין שמים וארץ. וא״ד שם חקק בפיה. והיתה מכרזת ואומרת אנכי ולא יהיה לך. וא״ד רבנן דחה מקמיה. שנאמר [שם ו׳] ויאמרו בני הנביאים אל אלישע הנה המקום אשר אנחנו יושבים שם לפניך צר ממנו. מכלל דעד השתא לא הוו פיישי. [גמרא דף ק״ז ע״ב] :

ג **ואין עומדין בדין**. לעה״ב שאחר התחייה. וכענין שנאמר (דניאל י״ב:ב׳) ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם. ומנא אמינא לה דמתניתין בדין זה מיירי. ולא בדין שאחר המות. שכן פירש״י לקמן. אבל עומדין בעדת רשעים שחיין ונידונין. ע״כ:

אבל עומדין בדין. משום דלית לי׳ שום מעוטא כדמשכחת בדור המבול מלא ידון ודור הפלגה נמי עומדין בדין הן. ולא הוצרך למתני בהו. ונקט לה הכא משום רבי נחמיה. ומשכחת להו כה״ג כמו שהראיתיך מקומות במשנה ו׳ פ״ד דביצה:

אלו ואלו. אנשי דור המבול. ואנשי סדום [כדמפיק מקרא] ובחדא פליג ר׳ נחמיה. רש״י. כלומר דבדור המבול לית פלוגתא:

לא יקומו רשעים במשפט וכו׳. רשעים. דור המבול דכתיב [בראשית ו׳] כי רבה רעת האדם. חטאים. אנשי סדום. דכתיב בהו רעים וחטאים לה׳ מאד. רש״י:

עשרת השבטים. שהגלה סנחריב שנאמר (מלכים ב י״ח:י״א) וינחם בחלח ובחבור נהר גוזן וערי מדי. רש״י:

אין עתידים לחזור. לשון רש״י לא בבניהם ובני בניהם קאמר אלא אותן שגלו עצמן אין להם חלק שרשעים גמורים הם. אבל בניהם והדורות הבאים זוכין ומזכין. ע״כ. דאלת״ה הא קשו קראי דיחזקאל שבסוף הספר כתב בחלוק הארץ שהוא לי״ב שבט. וכבר הארכתי בזה בספר צורת הבית בספ״ג בס״ד:

שנאמר. וישליכם. משמע שיהו כולן גולין במקום א׳ אל ארץ אחרת. והיינו עשרת השבטים שהגלם סנחריב והושיבם במקום אחד כדאמר שהוליכם למדינת אפרי״קא אבל שני השבטים לא גלו במקום אחד אלא נתפזרו בכל ארצות. ועליהם הוא אומר (זכריה י׳:ח׳) אשרקה להם ואקבצם. רש״י:

ר״א אומר מה היום מאפיל ומאיר. מה היום מאפיל בבקר אפל ובצהרים מאיר. א״נ בערב אפל והולך ולמחרתו מאיר אף עשרת השבטים עתיד לחזור להיות להם חלק לעה״ב. רש״י:

ד **אנשי עיר הנדחת אין להם חלק לעה״ב**. והא דפירש הר״ב בריש פירקין דאפילו אלו שנתחייבו מיתה בב״ד וכו׳. ומאי שנא אנשי עיר הנדחת משאר מחוייבי מיתה בב״ד שלא תהא להם כפרה וכדאשכחן נמי בסוף פ״ו נתעכל הבשר וכו׳ שפירש הר״ב כבר נתכפר לו במיתתו ובבזיונו. והתם על כל הרוגי ב״ד קאי כדתנן לעיל מינה. הא מלתא מיתרצה כמ״ש התוספות פ״ו דף מ״ז. דהא דתנן הכא שאין להם חלק לעה״ב. הני מילי דלא איקטיל. אבל אם דנו אותם והרגום יש להם חלק [לעה״ב] . ע״כ. ואע״ג שזה שכתבו כן הוא בדברי המקשה דהתם. כיון דאיקטיל הויא להו כפרה. מ״מ אע״פ שסברא זו נידחית. דבמיתתן עדיין אין להם כפרה. מ״מ נתעכל הבשר יש להן כפרה. וכמו שהארכתי שם בס״ד. ומכיון דכפרה יש להן הדרן קושיא זו לדוכתא אמאי אין להם חלק לעה״ב. אי לאו תירוצא דתוספות:

ועד שידיחום אנשים וכו׳. דת״ר יצאו אנשים אנשים ולא נשים. אנשים ולא קטנים. גמרא:

וצריכין ב׳ עדים והתראה. דת״ר לאמר שצריכין עדים והתראה לכל א׳ וא׳. ופירש״י לאמר נלכה ונעבדה משמע [שצריך לומר] לפנינו שכך אומרים נלכה ונעבדה ואין אמירה אלא בעדים. אלמא צריך עדים לכל א׳ וא׳ שיעידו עליהם מה שאמרו. וה״נ צריך התראה לכל א׳ וא׳ מהם:

לכל א׳ וא׳. כתב הר״ב שהיו מרבים להם בתי דינין. לאו משום [דאין] דנין ב׳ ביום א׳ כדתנן בפ״ו משנה ד׳ דהא אמרן התם דמיתה א׳ [ובעבירה א׳] דנין. ואותן נשים דשמעון בן שטח לאו בעבירה אחת היו. דאיכא באוב. ואיכא בידעוני. והכתוב חלקן לשנים. ולפיכך אמרו ליה לשמעון דאין דנין שנים ביום א׳. אלא משום דנפישי עדים לכל א׳ וא׳. ואין פנאי לחקור כל א׳ וא׳ ביום א׳ מרבין להם בתי דינין כדי שתקובל עדותן ביום א׳ ויוגמר דין

כולם ביום א׳. ואי אתה מענה את דינן. רש״י דהכא ורפ״ו דף מ״ו. ומ״ש הר״ב מביאין אותן לב״ד הגדול כדתנן במשנה ה׳ דפ״ק דאין עושין עיר הנדחת אלא ע״פ ב״ד של ע״א:

ה **החמרת והגמלת וכו׳**. כתב הר״ב שנשתהו בעיר ל׳ יום. גמרא. ורמינהי כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר י״ב חדש. [משנה ה׳ פ״ק דב״ב] אמר רבא לא קשיא הא למיהוי כבני מתא לתת לצרכי העיר. הא למיהוי מיתבי מתא. סגי בל׳ יום. וקרינן בהו את יושבי העיר ההיא:

נכסי צדיקים שבתוכה. והם שאר יושבי העיר שלא הודחו עם רובה. רמב״ם פ״ד מהלכות עבודה זרה:

אובדין וכו׳. ת״ר החרם אותה ואת כל אשר בה. פרט לנכסי צדיקים שבחוצה לה. ואת כל אשר בה לרבות נכסי צדיקים שבתוכה. שללה ולא שלל שמים. ואת כל שללה לרבות נכסי רשעים שחוצה לה. אמר ר׳ שמעון מפני מה אמרה תורה נכסי צדיקים שבתוכה יאבדו. מי גרם להם שידורו בתוכה. ממונם. לפינך ממונם אבד. גמרא. ופירש״י דבכל דוכתא דריש ר״ש טעמיה דקרא ע״כ. ולי נראה דכיון דלענין דין לא נפקא מיניה מידי נתנה תורה לדרוש טעמיה. כדאשכחן נמי במשנה ה׳ ו׳ פ״ח ובשאר דוכתין:

ו **עושין לה רחוב**. דרחובה דהשתא נמי משמע. גמרא:

ההקדשות שבתוכה יפדו. אם הם בדק הבית כמו שאוכיח בסמוך:

ותרומות ירקבו. כתב הר״ב בגמ׳ מוקמינן לה בתרומה ביד כהן וכו׳. ואם תרומה ביד ישראל היא. שלל גבוה הוא ותנתן לכהן שבעיר אחרת. וז״ל הרמב״ם בסוף פ״ד מהלכות עבודה זרה מפני שהן נכסי שמים וקדושתן קדושת הגוף. ע״כ. כלומר ולא דמי להקדשות דתנן בהם יפדו. דאותן הן דבדק הבית שאין להם אלא קדושת דמים ורש״י פירש שבעיר אחרת. כלומר לכהן שלא הודח עמהן. וקשה לי דמאי מהניא דהא הוי נכסי צדיקים שבתוכה. אלא משמע לי שבעיר אחרת דוקא. דקיימא לן שללה. ולא שלל חברתה שבתוכה.

מעשר שני. כתב הר״ב אע״ג דממון ישראל הוא. לא דקיימא לן הכי. דהא בהדיא פסק הר״ב במשנה ג׳ פרק ד׳ דמעשר שני כמאן דאמר ממון גבוה הוא. אלא אפילו למ״ד דממון ישראל הוא קאמר:

יגנזו. ולא סגי להניחם שירקבו כמו בתרומה. משום דמעשר שני וכן כתבי הקדש הכל מותרין בה ונהנין בהן. חששו שאם יניחום שיהנו מהם. מה שא״כ תרומה דליתא אלא לכהנים. וכהנים זריזין הן. ולא יהנו ממנה [*לפי הא דכתבתי משמא דגמרא במשנה ג׳ פ״ח דברכות]:

כל זמן שהרשעים בעולם. מאן רשעים אמר רב יוסף גנבי. גמרא [דקי״ג]:

פרק יא

א **המכה אביו ואמו**. דכתיב (שמות כ״א:ט״ו) ומכה אביו ואמו מות יומת. וכל מיתה האמורה בתורה סתם. אינה אלא חנק [כמ״ש בריש פרק ז׳]. גמרא. וכן בכולם כתיב מיתה סתם:

וזקן ממרא. איכא למידק בסדורא דנקטה מתניתין. דמכה אביו. וגונב. ניחא דכתיבי בהדדי בפרשה משפטים. אבל הבא על אשת איש דכתיב בקדושים. וזוממים וכו׳ ובכלל א״א הן. ה״ל למנקט קודם זקן ממרא ואינך דכתיבי בפרשה שופטים. והרמב״ם בס״פ ט״ו מהלכות סנהדרין הקדים א״א לכולם. נראה טעמו שכן בנסקלין נמי הקדימו הערוות לכולן. ונראה לי לפי שראה התנא להתחיל המסכתא שאחרי זאת בדין עדים זוממין מאחר שזכרם בזה הפרק. וכדאיתא בגמרא דהתם. תנא התם קאי כל הזוממים וכו׳. לפיכך ראה כי טוב שיזכיר א״א וזוממין וכו׳ באחרונה. כדי שכאשר יבארם יהיו בסיום הפרק. ויסמוך אליו תחלת מסכת מכות המתחלת בדין עדים זוממין. ומכאן ג״כ ראיה להקדים פרק חלק להנחנקין:

ממרא. כמו ממרים הייתם (דברים ט׳:ז׳). רש״י:

[*וזוממי בת כהן וכו׳. כתב הר״ב כשהיא נשואה וכו׳ עיין מ״ש בפ״ט משנה ג׳]:

עד שיעשה בהן חבורה. אימא עד דקטל לי׳ מקטל. ס״ד קטל חד בסייף [כדתנן ברפ״ט] ואביו בחנק. ולמ״ד חנק חמור מהרג. מאי איכא למימר. אלא מדכתיב (שמות כ״א:י״ב) מכה איש ומת מות יומת. וכתיב (במדבר ל״ה:כ״א) או באיבה הכהו בידו וימות ש״מ כל היכא דאיכא הכאה סתם לאו מיתה היא ואימא אף ע״ג דלא עביד ביה חבורה. כתיב במכה בהמה נפש [ונפש משמע דם דהוה חבורה. רש״י] ואם אינו ענין לנפש בהמה (דה״נ) [דהא א״נ] הכחישה באבנים [דלא עשה בה חבורה] חייב. תנהו ענין לנפש אדם [דהיינו אביו. דאע״ג דלא בעיני מיתה. חבורה מיהא בעינן]. גמרא. ותמיהא לי דלא כתיב נפש גבי מכה בהמה אלא בהורגה. אבל במזיקה לא כתיב אלא מכה בהמה סתם. כדמוכח קראי דסוף פ׳ אמור. ובמכילתא פ׳ משפטים דרשינן הכי. אתה אומר מכה שיש בה חבורה. או אינו אלא מכה שאין בה חבורה. אמרת. ומה אם מדת נזקין מרובה אינו חייב עד שיעשה בה חבורה [דאל״ה אין כאן נזק]. מדת עונשין מעוטא לא יהיה חייב עד שיעשה בהן חבורה. הא מה ת״ל מכה אביו ואמו עד שיעשה בהן חבורה:

והמכה לאחר מיתה פטור. כתב הר״ב דהא לא מחייב עד שיעשה בהן חבורה וכו׳ וכפירש״י והרמב״ם. אבל ליכא למימר דמדאצטריך לרבויי גבי מקלל ש״מ דמכה לא. דאין ללמוד ממקלל דשאני מקלל שהוא בסקילה. מ״מ מצינו בגמרא מקשינן הכאה לקללה. ועל היקש ליכא למיפרך. הלכך צריכי לפרושי מה״ט:

עד שיכניסנו לרשותו. ובגנבת שור ושה במשנה ו׳ פ״ז דב״ק תנן הגביהו או שהוציאו מרשות בעלים ונסתפקו התוספות אי ה״נ הגביהו כמו שהוציאו דמי או דלמא הכא שאני דהא אשכחן לקמן דמכרו לקרובים פטור דבעינן שיוציאנו מרשות אחיו כ״ש דברשות בעלים לא מהני כלל:

שנאמר והתעמר בו ומכרו. ות״ק נמי בעי עימור כדפירש הר״ב וכ״ש מכירה דבה לית פליגתא ולא היה צריך להאריך*) להביא הכתוב כ״ש ומכרו:

רבי יהודה מחייב. כתב הר״ב דכתיב מאחיו למעוטי עבדים. פירשתיו במשנה ג׳ פ״ח דב״ק:

וחכמים פוטרין. כתב הר״ב דסברי מאחיו לאו למעוטי עבדים וכו׳ ואלא למעוטי מאי ויש לומר דמשום דמ״ם מבני ישראל אתיא למעוטי. הלכך לא סגי דלא לכתוב מ״ם אחרת לגופיה דקרא דגונב נפש מן. ולהכי כתב מאחיו משום המ״ם וה״נ לר״י לא דריש מ״ם דמאחיו מהאי טעמא דאצטריך לגופיה. ומ״מ ס״ל דממילא אמעוטי עבדים לפי שאינם בכלל אחיו. ועוד נ״ל דאצטריך אחיו כדתניא בגמרא ר״ש אומר מאחיו עד שיוציאנו מרשות אחיו לאפוקי מכרו לאביו. או לאחד מן הקרובים דפטור. ולר׳ יהודה תרתי במשמע מאחיו. ואין נ״ל לומר דאה״נ דלר״י חייב במכרו לאחיו כיון שהרמב״ם פוסק בפ״ט מהלכות גניבה כר״ש ואי איתא דר״י חולק. הא קי״ל ר״י ור״ש הלכה כר״י:

ב **אחר יושב על פתח הר הבית**. כתב הר״ב הוא שער מזרחי שלפנים מן החיל לפני עזרת נשים. וכן פירש״י. ונראה שסברתם לקרב הבתי דינין אל המקום היותר מקודש שבאפשר. ולפיכך פירש פתח הר הבית. הוא הפתח אל העבר שלפנים ששם מתחלת עזרת נשים ולא בפתח שאל העבר שבחוץ. והרמב״ם בפ״ג ובפ״א מהלכות ממרים ובפ״א מהלכות סנהדרין כתב לשון המשנה:

כך דרשתי וכו׳ כך לימדתי וכו׳. אין להוכיח מהכפל דחדא במחלוקת מפי השמועה וחדא במחלוקת בדבר שבסברא. שהרי בגמרא דמסקינן דבשניהם נעשה זקן ממרא לא הוכיחו כן מכפל הלשון. אלא יש לפרש דל׳ דרשה כלומר לרבים בבית המדרש. ול׳ לימוד לתלמידיו שמשמשין לפניו בביתו. א״נ מדרש משמעות דורשין ולימוד מהמדות שהתורה נדרשת בהן. ובערך דרישת המשמעות נקראו לימוד. והראשון נראה לי עיקר:

אם שמעו אומרים להם. ר״ל אם הם יודעים אותו הדין ושמעו דין התורה בו יגידו וכו׳ עד שיגיע הדבר לב״ד הגדול. ואם ב״ד הגדול מקובלים בדבר ההוא יודעים מה שהם יודעים מן הקבלה. ואם לא שמעו בו שום דבר ידונו בו כפי הסברות והקישות התוריות הידועות אצלם עד שיסכימו כולם או רובם שהדין כך ויאמרו להם שיתחייבו לעשות כן. הרמב״ם בפירושו. ולומר שהשני בתי דינין אינן רשאין להורות מלבם אלא מה שקבלו ושמעו יאמרו ולא זולת. וזה לפי שלא נאמר ע״פ התורה אשר יורוך. אלא בסנהדרי גדולה היושבים במקום ר״ל בלשכת הגזית. כדדרשינן וקמת ועלית אל המקום מלמד שהמקום גורם. וכתבו התוספות בפ״ק דעבודה זרה דף ח׳ וא״ת ירושלים נמי איקרי מקום לגבי אכילת קדשים ומעשר שני דכתיב במקום אשר יבחר ה׳. וי״ל דלגבי דיני נפשות לא איקרי מקום אלא לשכת הגזית. שהיתה חציה בקדש וחציה בחול. והיינו טעמא משום דבעינן סנהדרין סמוך לשכינה. וה״נ אמרינן כל המעמיד דיין שאינו הגון. כאילו נטע אשירה אצל מזבח דכתיב שופטים ושוטרים וסמיך ליה לא תטע לך אשרה אצל מזבח ה׳. ע״כ. וא״כ אינו נעשה ממרא אפילו לא ישמע לדבריהם. וקשיא מה הועילו במאמרם שע״פ קבלתם כיון שהזקן אינו מתחייב כשלא ישמע אליהם ונ״ל שזהו שהכריחו להרמב״ם. שבחיבורו פ״ג מהלכות ממרים כתב בענין אחר וז״ל ובאין לב״ד שעל פתח הר הבית. אומרים להם ב״ד כך הוא הדין אם שמע וקבל מהן מוטב וכו׳. וכתב הכ״מ נראה שהוא מפרש אם שמעו זקן ממרא [ובית דינו] וקבלו לעשות כדברי אותו ב״ד אומרים להם סברתם. ע״כ. והא דהרמב״ם מהפך וכותב אם שמע אחר שאמרו להם. לפי שקבלתם הראשונה לשמוע לא סגי שהרי אם אח״כ יחזור לשמועתו ולמודו אינו נעשה ממרא אלא שכוונת המשנה אם שמעו וקבלו דהיינו בין קודם שיאמרו בין אחר שיאמרו אלא שאם לא יקבלו עליהם מעיקרא אין להם לזקוק לאמירה כלל שכשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע לכך נקט התנא אם שמעו קודם שאמרו להם. והרמב״ם נקטיה בסיפא לפי שעיקר השמיעה צריך שתהיה גם לאחר האמירה דאי לאו הכי לא מהני ולא מידי והניח השמיעה הראשונה במשמע מכלל הדברים דאי לא שיקבלו לשמוע מעיקרא פשיטא שלא יהיו נזקקין לומר להם. כלומר כיון שאין בידם להכריח אלא תולה בעצמו של הזקן ובית דינו לשמוע ולקבל:

אלו ואלו באים וכו׳. אבל באותם היושבים ראשונה לא אמרו אלו ואלו באים לפי שגם השניים אינם אלא של כ״ג כמו הראשונים. אבל הרמב״ם כתב בין בהראשונים. בין בשניים כולן באים וכו׳:

חזר לעירו וכו׳. ואם הורה לעשות חייב. ואפילו הוא אמר ג״כ מפי הקבלה. כמ״ש לעיל. והטעם כתב הרמב״ם בחבורו [פי״ג] שהתורה חלקה להם כבוד. וסיים בפירוש משנה דלקמן כמו שחייבה המקלל אביו ואמו מיתה. לכבוד אביו ואמו. ע״כ. ועקביא בן מהללאל שעמד בשמועתו כדתנן בספ״ה דעדיות ולא נהרג לפי שלא הורה לעשות. גמרא:

תלמיד שהורה לעשות וכו׳. כתב הר״ב והתורה לא חייבה אלא מופלא ומומחה לב״ד כדילפינן מכי יפלא ממך במופלא שבב״ד הכתוב מדבר. וכן לשון רש״י בפירוש במופלא שבב״ד מומחה לב״ד. וסיים למעוטי תלמיד. וסיימו התוספות ואין זה כשאר מופלא דבכל דוכתי. ע״כ. עיין (בפירוש הר״ב) [צ״ל מש״כ] *)במשנה ה׳ פ״ק דמכילתין. ומשנה ד׳ פ״ק דהוריות. וז״ל הרמב״ם [בפירושו] במופלא ממי שלא יפלא ממנו אלא הדבר הנפלא הקשה:

ג **חומר בדברי סופרים וכו׳**. לא שארבע בתים הם מדברי סופרים. ושמדברי תורה אפילו חמש. דא״כ היאך תחייבהו התורה מיתה מה שהוראת התורה עצמה היא כך. אלא כל שאינו מפורש בתורה אע״פ שהוא דאורייתא. ד״ס קרינן ליה. כלומר דבר שאלולי קבלו סיפרים פירושו לא היינו מבינים אותו כך. וזו היא אחת מהראיות שכתב הכ״מ [בריש הלכות אישות] לדברי הרמב״ם דמרגלא בפומיה למקרי ד״ס לדבר שהוא מן התורה וכמ״ש בריש מסכת עירובין:

האומר אין תפילין וכו׳ להוסיף על ד״ס חייב. שאינו חייב אלא על דבר שעיקרו מד״ת ופירושו מד״ס. ויש בו להוסיף [על מה שפירשו חכמים] ואם הוסיף גורע [ופוסל הראשון בתוספתו] ואין לנו אלא תפילין דקיל״ן בית חיצון רואה את האויר פסול. הלכך אי עביד ד׳ בתים ונעשים בהכשר. והניחם בראשו. כי הדר אייתי בית אחר ואנח גבייהו ונמצא שבית החיצון אינו רואה את האויר. הרי שהוספתו גורעו ופוסלו. אבל בלולב וציצית לא משכחת לה. דלולב אי אין צריך אגד האי לחודיה קאי. והאי לחודיה קאי. ואיצריך אגד גרוע ועומד הוא [וכי תימא דנאגד בכשרות ונטלו ואח״כ הוסיף עליו. דאי הכי לא גרעיה. ולא פסליה. דמכי אגבהיה נפיק ביה. תוספות] וציצית נמי כשבא להוסיף עליו חוט תשיעי אחר שקשרן יצטרך להתירן ולחזור ולקשרן. ונמצא דגרוע ועומד הוא. [ואי לא עביד הכי. הוי תעשה ולא מן העשוי ולא פסליה. הראב״ד פ״ד מהלכות ממרים]הכי מיפרשא מתניתין בגמרא. ולהלכה יש דעות תמצאם בפ״ד מהלכות ממרים וכפי כוונת החבור אין להאריך בזה:

כדי לעבור על ד״ת פטור. כשהודה בחיובו בהם. אבל הוא יבטל אותה כמו שאמר לעבור על ד״ת עד שיודה שהיא עבירה ולפיכך אינו חייב מיתת ב״ד לפי שלא יהרג מי שמבטל מצות עשה. אבל אם אמר אין תפילין על דרך כפירה יהרג מצד שהוא מין. הרמב״ם [בפירושו] כלומר ותניא בפ״ב דעבודה זרה דכ״ו המינין. מורידין ולא מעלין. ולפיכך ז״ש בחבורו רפ״ג מהלכות ממרים לא מעלין אותו צריך לומר שסמך על לשונו בפ״ד מהלכות רוצח ששם כתב שמצוה להרגן ואם לאו וכו׳:

חמשה טוטפות וכו׳. כתב הר״ב לטטפת לטוטפת כתיב הרי כאן ארבע פרשיות כאשר הגהתי כך היא הגרסא בפ״ד דזבחים דף ל״ז. ובפ״ג דמנחות דף ל״ד וכתבו התוספות. שמע. והיה אם שמוע כתיב לטטפת והיה כי יביאך כתיב ולטוטפת בספרים מדויקים. אבל בין פ״א לתי״ו לא כתיב וי״ו. ותימא היכי משמע תרי. ואי הוה אמרינן גורעין ומסיפין ודורשין ניחא אבל לא אשכחן אלא בתחלת תיבה ובסוף תיבה וכו׳. ע״כ. אבל הרמב״ם בפ״ב מהל׳ תפילין כתב גם לטטפת בתרא [של והא״ש] מלא בוי״ו קמא. וצ״ע. [*שוב ראיתי בתוס׳ פ״ק דמכילתין ד״ד ע״ב שהביאו למ״ה פ״ז דבכורות דהתם דורשין וגורעין ומוסופים אפילו באמצע התיבה. וכתבו עוד דבירושלמי איכא פלוגתא דר׳ אמי בשם ר׳ יוחנן אמר גורעין לדרוש מתחלת הפרשה לסופה פירש מתחלת התיבה לסופה. ור׳ יוחנן בשם ר׳ ירמיה [נ״ל דגרס ר״י בשם ר׳ יוחנן] אמר אפילו באמצע תיבה. ור״ת מפרש דוי״ו דולטטפת דריש. וה״ג לטטפת לטטפת ולטטפת הרי כאן ד׳. ואע״ג דר״ש לא דריש וי״ו. וי״ו למ״ד דריש. כדאמרן בהערל [דף ע״ב] גבי והנותר עכ״ל]. ועיין בא״ח ס״ס ל״ו. ואמרינן תו בברייתא דהתם [מנחות שם] שזו דברי ר׳ ישמעאל. ר״ע אומר א״צ טט בכתפי [שם מקום] שתים. פת באפריקי שתים:

ד **אין ממיתין אותו לא בב״ד שבעירו**. אבל דנין אותו בב״ד שבעירו כמ״ש במשנה ה׳ פ״ק. ופירש״י שם בגמרא דף ט״ז דכי כתיב וקמת ועלית. בהוראה כתיב שבאין לשאול מה יורו וחוזר לעירו. ואם הורה לעשות כבתחלה נדון כשאר המומתין בכ״ג. ע״כ:

ולא בב״ד שביבנה. כתב הר״ב כיון שסנהדרי גדולה אינה יושבת במקומה דתניא [דף פ״ז] אל המקום מלמד שהמקום גורם:

ולא בב״ד שביבנה. אלא מעלין וכו׳. פירש הר״ב שאלו לב״ד שבלשכת הגזית וכו׳ ושהה וכו׳ עד שגלתה וכו׳ וכפירש״י וצריך לפרש אלא מעלין וכו׳ כשהב״ד חוזר. והתוספות הקשו קושיות רבות והעלו דדוקא כשנגמר דינו קודם שגלתה דלאחר שגלתה בטלה ד״נ. ע״כ. ולי היה נראה לומר דאלא מעלין אינו חוזר על ולא בב״ד שביבנה. אלא על לא בב״ד שבעירו בלבד:

רבי יהודה אומר אין מענין וכו׳. בברייתא בגמרא א״ל ר״י וכי נאמר יראו וייראו. והלא לא נאמר אלא ישמעו וירא׳. למה מענין וכו׳:

ה **מה שלא נאמר לו**. פירש הר״ב ונאמר לחברו. ובגמרא כגון חנניה בן עזור דקאי ירמיה בשוק העליון וקאמר (ירמיהו מ״ט:ל״ה) כה אמר ה׳ הנני שובר את קשת עילם. נשא חנניא קל וחומר בעצמו. מה עילם שלא באה אלא לעזור את בבל. אמר הקב״ה הנני שובר את קשת עילם. כשדים עצמן על אחת כמה וכמה. אתא איהו בשוק התחתון אמר (ירמיהו כ״ח:ב׳) כה אמר ה׳ שברתי את עול מלך בבל אמר לי׳ רב פפא לאביי האי לחבירו נמי לא נאמר. אמר ליה כיון דאתיהיב ק״ו למידרש כמאן דאתמר ליה דמי. הוא ניהו דלא נאמר לו. ובהכי לא קשיא איכה נדע שהרי ירמיה השיבו (שם) בבא

דברי הנביא וגו׳. ומיהו להתראתו צריך שיהיו נביאים. ואף על גב דבכובש פריך בגמרא [דף פ״ט] מאן אתרי. היינו טעמא דלא סלקא דעתיה שידעו הנביאים מה שנאמר לאחר. אבל הכא ידע הנביא שקל וחומר זה יש לו פירכא. ושלא ניתן להדרש בנבואה זו שנאמרה לו:

אבל הכובש את נבואתו וכו׳. כתב הר״ב דכתיב והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי. קרי ביה לא ישמע. וקרי בי׳ לא ישמיע. וקרי ביה לא ישמע הוא עצמו וכו׳. ובגמרא לא אמרו בלשון הראשון קרי ביה. אלא דכתיב והיה האיש אשר לא ישמע. וקרי ביה לא ישמיע אל דברי. והכי פירושו דכתיב והאיש אשר לא ישמע. היינו המוותר שהוא משמעות הכתיב כמי שאינו שומע לדברי ה׳ שדבר הנביא בשמו. וקרי בי׳ לא ישמיע. היינו כובש. ופירש רבינו בגור אריה מדלא כתיב אשר לא ישמע אל דבריו. כדכתיב לעיל. אליו תשמעון. ש״מ דבנביא עצמו מדבר שלא ישמיע דברי הש״י. א״נ מדלא כתיב אשר יעבור. ע״כ. וקרי ביה לא ישמע אל דברי. כלומר פסקיה לקרא בסכינא חריפא ולא תתחיל לקרות והיה האיש אשר לא ישמע. אלא אשר לא ישמע ובנביא גופיה קאמר. ונ״ל דדיוקיה מדלא כתיב ואשר לא ישמע אל דברי אשר ידבר בשמי. ואנא ידענא דמוותר על דברי הנביא קאמר. שהרי הוא מוסב על אליו תשמעון. אלא להכי כתב והיה האיש אשר וגו׳ למדרש מיניה תרתי. והיה האיש. דהיינו מוותר. ואשר לא ישמע דהיינו העובר על דברי עצמו:

והמוותר על דברי נביא. המפקירם שלא חשש למה שאמר לו הנביא. רש״י. ולשון הרמב״ם [בפירושו] והמוותר על דברי הנביא שיקל ויעלים עין בדברי הנביאים ולא יעשה מצוותם על הדיוק והדקדוק:

ו **המתנבא בשם ע״ז.** שנאמר ואשר ידבר בשם אלהים אחרים. גמרא:

שכל הזוממין מקדמין וכו׳. כלומר אין להם לצפות מיתה אחרת. אלא משכימין לאותה מיתה שנגמר לה דינו של נדון. רש״י רפ״ק דמכות. ושם פירשו התוספות דלהכי קאמר מקדימין כלומר ודאי אתה צריך להמיתם במיתה (שהמיתו) [שרצי להמיתו]. אבל ודאי אם אינך יכול. אפ״ה נמי נמיתם בכל מיתה שנוכל. ע״כ. [*ומיהו מסקי דדוקא באחת מהארבע מיתות משום דהוו רוצח וגואל הדם שני כתובים הבאים כאחד. שבהם מפורש שאם אי אתה יכול וכו׳. ובפרק נגמר הדין (סנהדרין דף מ״ה) מייתי נמי עיר הנדחת והנסקלין. ומזה קשיא לי על הרמב״ם שבפרק י״ד מהלכות סנהדרין השוה כל המומתים לדין זה. שאם אי אתה וכו׳ שימיתהו בכל מיתה שיכולים להמיתו בה. ולא חילק ביניהם רק שגם באותה מיתה דוקא יד העדים תהיה בהם בראשונה. ולא כן ברוצח שבאותה מיתה יד כל העם שוה בו. והכ״מ לא העיר בזה]:

חוץ מזוממי בת כהן ובועלה. ונראה בעיני דה״ק חוץ מכשהוזמו לבת כהן עם בועלה שגם בועלה נדון. דמתקיים בהו כאשר זמם לעשות לאחיו אבל כשלא זממו לאחיו. כגון שאין מכירין אותו או שלא התרו אלא בה ולא בו. או שהוא בן תשעה שנים ויום אחד שהוא פטור כדתנן בפ״ה דנדה [דף מ״ה] דהשתא אין לנו להקישה לו. דאין ה״נ דמקדימין אותם לדין שלה. וז״ש רש״י. לאחיו. ולא לאחותו. כל היכא דבעדותן מתחייבין איש ואשה וכו׳. גם ל׳ הרמב״ם יורה שכן דעתו שכתב בספ״כ מהלכות עדות שנים שהעידו על ראובן שנאף עם בת כהן. ונגמר דין לראובן שיחנק. ודין הנואפת לשריפה. ואח״כ נמצאו זוממין הרי אלו נחנקין ולא נשרפין. ע״כ. ש״מ דבעי שיהא נגמר דין הנואף. אלא שראיתי לתוספות בריש פ״ק דמכות שהוכיחו דאע״פ שאין דין בבועל נדונין בחנק. ולדבריהם צ״ל דתנא מיסרך סריך בלישנא (דר״ע) [צ״ל דריש פרקין] ונקט ובועלה. אע״ג דלא איצטריך ליה הכא:

סליקא לה מסכת סנהדרין